

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ จากเอกสาร การสัมภาษณ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้ โดยแบ่งเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 การศึกษาสำหรับพระสงฆ์

- 1.1 สภาพปัจจุบัน
- 1.2 แนวคิดในการจัดการศึกษา
- 1.3 การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี
- 1.4 การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา
- 1.5 การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์
 - 1.5.1 สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
 - 1.5.2 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตอนที่ 2 การวิจัยอนาคตและเทคนิคการวิจัยแบบ EDFR

ตอนที่ 3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 การศึกษาสำหรับพระสงฆ์

สภาพปัจจุบัน

การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในปัจจุบันมีหลายระบบ โดยคณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการเองหรือจัดโดยหน่วยงานการศึกษาของสงฆ์ หรือกลุ่มบุคคลในพระศาสนาเป็นผู้จัด หรือหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลเป็นผู้จัด โดยขออนุญาตจากรัฐ ได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลี พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง การศึกษาผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุสามเณรและยังมีการศึกษาที่จัดขึ้นเป็นอิสระต่างหากจากการศึกษาของคณะสงฆ์และระบบของรัฐ ได้แก่ จิตตภาวันวิทยาลัย สถานฝึกปฏิบัติธรรมต่าง ๆ¹

ถึงแม้ว่าการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในปัจจุบันมีหลายสาขา ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา ทุกสาขาย่อมมีจุดหมายอย่างเดียวกัน คือ เพื่อความรู้ความประพฤตินิติปฏิบัติชอบตามศาสนธรรม และเพื่อความเจริญมั่นคงของพระศาสนาและประเทศชาติ²

การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ เป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรหนึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505³ ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราช ทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการโดยตำแหน่ง สมเด็จพระราชาคณะทุกรูปเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง และ

¹ แผนงานการศึกษา, กอง, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดการพิมพ์พระชนคร, 2526), หน้า 7.

² ฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, "บันทึกหลักการและเหตุผล ประกอบร่างคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง สภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ พ.ศ.2512," วิชาการพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2534), หน้า 164.

³ ฝ่ายสังฆการ, สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 พร้อมด้วย ระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคม เกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), หน้า 362-363.

พระราชกฤษฎีกาซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง มีจำนวนไม่ต่ำกว่าสี่รูปและไม่เกินแปดรูปเป็นกรรมการ อธิบดีกรมการศาสนาเป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง และให้กรมการศาสนาทำหน้าที่สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

มหาเถรสมาคมได้จัดตั้งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางสำหรับส่งเสริม ควบคุม นโยบายการศึกษาทั้งปวงในฝ่ายสังฆมณฑลและเพื่อประสานงานระบบการศึกษาและการพัฒนา การสอบทุกสาขาของคณะสงฆ์⁴ สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ มีหน้าที่ควบคุมการจัดการศึกษาของ คณะสงฆ์ ส่งเสริม ควบคุม นโยบายการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณร และการศึกษาที่พระภิกษุสาม เณรจัดขึ้นสำหรับคฤหัสถ์

ในปี พ.ศ. 2527 มีการตราพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะ ผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธ ศาสนา พ.ศ. 2527 ได้ให้การรับรองวิทยฐานะอย่างเป็นทางการแก่ผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตร ที่คณะสงฆ์จัดดำเนินการมาแต่เดิมคือ พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสนาทมหลวง เปรียญ ธรรมเก้าประโยค และแก่ผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรที่จัดขึ้นใหม่ตามระบบมหาวิทยาลัยสงฆ์คือ หลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต ของสภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์⁵ ซึ่งมีผลให้การบริหารการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับพระสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะ 2527 ตามมาตรา 6 ให้มีคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ มีอำนาจหน้าที่ ตามมาตรา 10 คือ⁶

1. กำหนดนโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น
2. กำหนดมาตรฐานและให้ความเห็นชอบหลักสูตรวิชาการพระพุทธศาสนา
3. กำหนดพื้นฐานความรู้ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์การเข้าศึกษา ระยะเวลาการศึกษา การสอบ และเงื่อนไขในการรับปริญญาหรือประกาศนียบัตร

⁴ แผนงานการศึกษา, กอง, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, หน้า 7.

⁵ ฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพุทธศาสนา, หน้า 5.

⁶ ราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ, เล่มที่ 101, ตอนที่ 140 (8 ตุลาคม 2527): 6.

4. ควบคุมดูแลการจัดการศึกษาให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นหลักและป้องกันมิให้มีการเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยให้ผิดไปจากพระบาลีในพระไตรปิฎก
5. วินิจฉัยสั่งการเพื่อยับยั้งหรือยุติการดำเนินกิจการที่ขัดต่อพระธรรมวินัย หรือขัดต่อกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ หรือคำสั่งของสถานศึกษาวิชาการพระนุทธศาสนาตามพระราชบัญญัตินี้
6. วางระเบียบ และออกข้อบังคับหรือคำสั่งเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

จากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 มหาเถรสมาคมได้มีคำสั่งเรื่องสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ พ.ศ.2512 และพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการศึกษาพระนุทธศาสนา พ.ศ.2527 ทำให้เกิดสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ และคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งมีอธิบดีกรมการศาสนาเป็นเลขาธิการทั้ง 2 คณะ โดยสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ จะรับผิดชอบโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์⁷ และการศึกษาสงเคราะห์ได้แก่ โรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์และโรงเรียนนุทธศาสนาวันอาทิตย์เป็นการศึกษาที่พระภิกษุสามเณรจัดขึ้นสำหรับคฤหัสถ์⁸ ส่วนคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์จะรับผิดชอบ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี การศึกษาหลักสูตรนุทธศาสตรบัณฑิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และหลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิตของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในปัจจุบันที่อยู่ในความควบคุมของรัฐตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะ พ.ศ.2527 และคณะสงฆ์มีส่วนดำเนินการได้แก่

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี
2. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา
3. การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ตามหลักสูตรนุทธศาสตรบัณฑิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และหลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิตของมหามกุฏราชวิทยาลัย

⁷ แผนงานการศึกษา, กอง, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, หน้า 68.

⁸ ฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระนุทธศาสนา, หน้า 164.

แนวคิดในการจัดการศึกษา

เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอน โดยปฏิวัติคำสอนเดิมของพราหมณ์ ทรงกำจัดความเชื่อถือเรื่องวรรณะไม่ให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกความสูงต่ำและสิทธิของมนุษย์ ให้ถือว่าคนทุกวรรณะเกิดมามีความเสมอภาคกัน จะดี ชั่ว ประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะการกระทำ และความประพฤติของตนเอง และนำหลักการนี้มาปฏิบัติให้เกิดผลในรูปของหลักการด้วย ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นเปิดรับบุคคลจากทุกวรรณะและนอกวรรณะ ทุกคนที่เข้ามาเป็นสมาชิกของสถาบันสงฆ์มีสิทธิเสมอกันในทางการปกครองและชีวิตทางสังคม มีข้อกำหนดเพียงให้แสดงความเคารพกันตามลำดับอายุสมาชิกภาพ และมีโอกาสเท่าเทียมในการที่จะได้รับการศึกษาอบรม ตลอดจนปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดที่ชีวิตในสงฆ์จะให้ได้ และบรรลุถึงจุดหมายที่ควรเข้าถึงนั้นด้วยตนเอง^๑

ฉะนั้นงานหลักหรือภารกิจสำคัญของสถาบันสงฆ์ก็คือ การศึกษา และประเด็นสำคัญของไทยด้านพระพุทธศาสนากับการศึกษา คือ ประเด็นบวชเรียน ซึ่งมีความหมายว่า บวชคู่กับเรียน เมื่อบวชก็ต้องเรียนหรือที่บวชก็เพื่อเรียน^๒ จึงกล่าวได้ว่าการศึกษาเป็นความหมายหรือเป็นตัวแท้ของชีวิตพรหมจรรย์ ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงวางแผนการศึกษาไว้เป็น 3 ขั้นตอน^๓ คือ

1. ขั้นปริยัติ ได้แก่ การศึกษาทางทฤษฎี คือ การศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนาให้มีความรู้พื้นฐานเสียก่อนโดยแจ่มแจ้ง เพื่อให้เกิดความกระจ่างว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นหมวดหมู่เป็นธรรมบทนั้น ว่าด้วยเรื่องอะไร เมื่อนำมาปฏิบัติจะปฏิบัติอย่างไรและจะได้ผลอย่างไร
2. ขั้นปฏิบัติ ได้แก่ การน้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนที่ได้เรียนรู้ในทางภาคทฤษฎีนั้นมาสู่การปฏิบัติ คือนำมาประพฤติปฏิบัติจริง ๆ เพื่อเป็นการอบรมกาย วาจา ใจ

^๑ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533), หน้า 4-7.

^๒ พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), "พระพุทธศาสนากับการศึกษา," จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ฉบับการศึกษา, 2,3 (มกราคม-เมษายน, 2522): 21-31.

^๓ กมล รอดคล้าย, "การศึกษาของสงฆ์," ไพบูลย์ 10,2 (ธันวาคม 2532 - มกราคม 2533): 19-20.

3. ชั้นปฏิเวธ ได้แก่ ชั้นที่แสดงผลของการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนผู้ใดได้รับผลแห่งการปฏิบัติจะยกฐานะจากคนธรรมดาเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งการบรรลุธรรมแต่ละขั้นนี้ ไม่มีใครยกย่องหรือแต่งตั้งให้ แต่จะรู้ได้ด้วยตนเองเป็น ปัจจัยตั้ง เวทิตัพโพ ญาณิ¹²

ฉะนั้น การศึกษาในพระพุทธศาสนานั้น จะมุ่งด้านทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งเป็นการเรียนด้วย กาย วาจา และใจ ที่เรียกว่า ลิกขา หรือ ไตรลิกขา¹³ หรือ การศึกษา มี 3 ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เรียกก่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

ไตรลิกขานี้ เป็นการศึกษาของพระภิกษุ สามเณร ในสมัยพุทธกาล ซึ่งถ้ามองในด้าน จุดมุ่งหมายจะเห็นว่า มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการด้วยกัน คือ¹⁴

ประการแรก เพื่อความรู้ความเข้าใจ ความแตกฉานและความเป็นพหูสูตรในพุทธพจน์ หรือในสมัยนั้นเรียกว่า นวังคสัตตทสาสน์ คือ ให้มีความรู้ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหมด เรียกว่า คันถสุระ

ประการที่สอง เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ศึกษาในด้านวิปัสสนาสุระ เป็นการศึกษาเพื่อละกิเลส เพื่อถึงจุดหมาย คือ "นิพพาน" อันเป็นที่ดับแห่งทุกข์

เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในระบบวิถีชีวิตของคนไทยนั้น ได้เกิดสถาบันที่สำคัญสถาบันหนึ่งขึ้นในชาติไทย สถาบันนี้คือ วัด วัดเป็นแหล่งการศึกษาใหญ่เป็นศูนย์กลาง การศึกษาของชาวบ้านและการศึกษาในวัดเป็นการศึกษาแบบให้เปล่าโดยสิ้นเชิง¹⁵ ต่อมาเมื่อสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนไป วัดจึงกลายเป็นช่องทางสำหรับอำนวยความสะดวกทางการศึกษาและ

¹² เอนก ขำทอง, "ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," ไบลาน 9, 5 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2532): 21.

¹³ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), ลักษณะพระพุทฺธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2533), หน้า 2.

¹⁴ พระเทพปริยัติโมลี, "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," วิทยาคาร 89, 4 (เมษายน 2534): 8

¹⁵ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพุทฺธศาสนากับการศึกษาในอดีต, หน้า 17.

การเลื่อนฐานะทางสังคมแก่ลูกชาวไร่ชาวนาผู้ยากจนในชนบทห่างไกล ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ¹⁶ โดยอาศัยประเพณีการบวชเรียน แต่เนื่องจากพระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ที่อยู่ประจำวัดมิใช่เป็นผู้ที่เห็นโทษของโลกแล้วจึงมาบวช แต่เป็นผู้บวชตามประเพณี ดังนั้นส่วนใหญ่จึงลาสิกขาไปช่องทางนี้จึงมักถูกเรียกว่าทางผ่าน¹⁷ เพราะในสังคมไทยนั้นการศึกษามีความหมายสำคัญอย่างหนึ่งคือเป็นเครื่องเลื่อนสถานะทางสังคม วัตถุประสงค์ที่เป็นช่องทางการศึกษาของผู้ด้อยโอกาสในสังคม ตลอดจนเป็นเครื่องเลื่อนสถานะในทางสังคมของผู้ด้อยโอกาส และรัฐได้อาศัยคณะสงฆ์ไทยช่วยผ่อนเบาปัญหาของสังคมในเรื่องความไม่เสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา ซึ่งเป็นหน้าที่หรือบทบาทหนึ่งของการศึกษาของคณะสงฆ์ และหน้าที่หรือบทบาทหลักของการศึกษาของคณะสงฆ์ คือทำหน้าที่เป็นสถาบันฝึกอบรมศาสนทายาท คือให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ที่จะทำหน้าที่เป็นผู้สืบท่ออายุพระศาสนาต่อไป¹⁸

สรุปได้ว่า แนวคิดในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน คือการศึกษาตามขั้นตอนที่พระพุทธรูปองค์ทรงวางไว้คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิเวธ เพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธรูปศาสนา คือ พระนิพพาน เป็นสำคัญ และการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันนั้นทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรที่จะสืบท่ออายุพระพุทธรูปศาสนาต่อไป และอีกหน้าที่หนึ่งคือ เป็นช่องทางสำหรับผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาที่ไม่สามารถเข้ารับบริการการศึกษาที่รัฐจัดให้ได้

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี

คำว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม ที่ใช้อยู่ในเวลานี้เป็นคำซ้ำ คือ คำว่า ปริยัติ แปลว่า การศึกษาหรือการเล่าเรียน และในความหมายของคำว่า ปริยัติ ที่แปลว่า การเล่าเรียน ก็คือ การเล่าเรียนพระพุทธรูปวจนะ คือคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า คือ พระธรรมนั่นเอง ดังนั้น การศึกษา

¹⁶ พระราชวรมณี, การศึกษาของคณะสงฆ์ ไม้หาที่รอกทางออก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 3.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42-44.

¹⁸ พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต), ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 11-14.

พระปริยัติธรรม หรือพระปริยัติธรรม หรือ ปริยัติ ก็หมายถึง การเล่าเรียนพระพุทธานุศาสนาทังสิ้น¹⁹ การศึกษาพระปริยัติธรรมในปัจจุบันนี้มีสองแผนก คือ แผนกธรรมและแผนกบาลี

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรม เดิมไม่มีการแบ่งแยกออกเป็นแผนกธรรมและแผนกบาลี การแบ่งแยกอย่างชัดเจนปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6²⁰ เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงประจักษ์ว่า ผู้ที่มีความรู้ภาษาไทยดีนั้นย่อมจะสามารถแปลและเข้าใจเนื้อหาของภาษาบาลีได้ดี²¹ เพราะพระภิกษุสามเณรในสมัยนั้นไม่มีความรู้แตกฉานในภาษาไทย แต่จะชำนาญในอักษรขอมทั้งการเขียนและการอ่าน²² พระองค์ทรงทดลองจัดการสอน เป็นการส่วนพระองค์ก่อน โดยในชั้นแรกทรง "จัดสอนพระภิกษุสามเณรวิชาใหม่ให้เรียนธรรมวินัยในภาษาไทย เป็นการส่วนตัวในหน้าที่แห่งอุปัชฌาย์"²³ เมื่อทรงได้รับผลดีในการจัดเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยแล้ว จึงได้ทรงจัดเป็นการเล่าเรียนทั่วไปขึ้นในมหามกุฏราชวิทยาลัย และแพร่หลายออกไปทั้งวัดธรรมยุติและทุกนิกายและ "ได้เปิดเป็นประโยชน์กรรมสอบในสนามหลวงและในสนามต่างมณฑลต่างจังหวัด"²⁴ และจากการที่รัฐได้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ขึ้นตามพระราชบัญญัตินี้ พระภิกษุทั่วไปได้รับการยกเว้นส่วนสามเณรได้รับยกเว้นเฉพาะสามเณรที่รู้ธรรม คณะสงฆ์โดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นประธาน จึงได้

¹⁹ มาณพ พลไพรินทร์, หลักการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2535), หน้า 1.

²⁰ พระมหาบำเพ็ญ สุขปัญญา, "สถาบันพระพุทธานุศาสนาในประเทศไทย," พุทธจักร 31,6 (มิถุนายน 2520): 48.

²¹ สุเชาว์ น้อยชุ่ม, 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436 - 2536, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 136-137.

²² เรือง อรรถวิบูลย์, "ธรรมเนียมการศึกษาทางพระธรรมวินัย," วารสารวัฒนธรรม 16, 6 (มิถุนายน 2520): 29.

²³ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่ม 1, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2465), หน้า 94.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91-92.

กำหนดองค์สามเดรัจฉารมขึ้น องค์สามเดรัจฉารม จึงเป็นต้นกำเนิดของการศึกษา "นักธรรม" อันแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก"²⁵

ตั้งแต่นั้นมา วิชาพระปริยัติธรรมและแพนกรรมจึงเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 ใน พ.ศ.2454 ชื่อว่า "สามเดรัจฉารม"

ความสำคัญของการศึกษาแพนกรรม คือ มุ่งเน้นให้พระเณรมีความรู้ในด้าน"พระธรรมวินัย" มากกว่า "ภาษาบาลี" เพราะทรงเห็นว่า การศึกษาพระธรรมวินัยเป็นสิ่งจำเป็นมากกว่า โดยเฉพาะผู้ที่บวชในระยะสั้น ๆ ตามประเพณีการบวชของชาวไทย การศึกษาแบบนักธรรมมุ่งสอนความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมและข้อปฏิบัติทางศาสนา โดยใช้แบบเรียนที่เป็นภาษาไทย วิธีการวัดผลก็เป็นการเขียนตอบเป็นภาษาไทยเช่นกัน²⁶

พ.ศ.2455 มหาเถรสมาคมอนุมัติหลักสูตรเป็นนักธรรมประโยค 1-2 สำหรับพระภิกษุสามเณรและต่อมาได้เปลี่ยนเป็นนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท อนุมัติหลักสูตรและการสอบถึงนักธรรมชั้นเอก เมื่อ พ.ศ.2464 และพ.ศ.2472 ในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้อนุญาตให้คฤหัสถ์ชาย-หญิง เรียน และสอบธรรมตามหลักสูตรนักธรรมตรี โท เอก ด้วย เรียกว่า ธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งมีผู้สอบได้ถึงธรรมศึกษาชั้นเอกเมื่อพ.ศ.2478 และได้ดำเนินการต่อมาในความอำนวยการของแม่กองธรรมสนามหลวง²⁷

เนื่องจากรัฐและคณะสงฆ์ ได้ให้ความสนใจต่อพระภิกษุสามเณรที่บวชในพระพุทธศาสนา ในปี พ.ศ.2481 มหาเถรสมาคมเห็นว่า การศึกษาพระธรรมวินัยแพร่หลายมากขึ้นแต่ภิกษุสามเณร

²⁵ คณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ๔, ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในงานฉลองครบ 84 ปี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 180 -181.

²⁶ พระมหามณเฑียร อีรานุนิโท, "การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์" 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536, หน้า 441.

²⁷ กมล รอดคล้าย, "การศึกษาของสงฆ์(ตอนที่ 2)," โบราณ 10,3 (กุมภาพันธ์-มีนาคม2533): 41.

ที่ยังมิได้ศึกษามีจำนวนมากเพราะไม่มีระเบียบบังคับ ปล่อยให้เป็นที่ไปตามความสมัครใจ จึงให้ประกาศว่าภิกษุที่มีพรรษาไม่ถึง 5 และสามเณรรูปใดที่ยังไม่มีวิทยฐานะเป็นนักรรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง ให้เจ้าอาวาสกวตขันให้เรียนธรรมวินัยทุกรูป²⁸ และตามคำสั่งมหาเถรสมาคมเรื่องให้พระภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัยพ.ศ. 2528 ให้เจ้าอาวาสกวตขันภิกษุที่มีพรรษาไม่ถึง 5 และสามเณรที่ยังไม่มีวิทยฐานะเป็นนักรรรมชั้นใดชั้นหนึ่งในวัด ให้ได้รับการอบรมพระธรรมวินัยในเขตเข้าพรรษา และวัดใดสามารถจัดตั้งเป็นโรงเรียนนักรรรมได้ให้จัดขึ้นและให้ภิกษุสามเณรในวัดอื่นมาร่วมเรียนด้วย หรือในเขตตำบลการปกครองคณะสงฆ์ใดไม่อาจจัดตั้งโรงเรียนนักรรรมหรือจัดให้มีการอบรมเฉพาะวัดได้ ให้เจ้าอาวาสวัดในเขตตำบลนั้นพร้อมด้วยเจ้าคณะเจ้าสังกัตถึงระดับจังหวัด จัดให้มีการอบรมพระธรรมวินัยเฉพาะภิกษุชั้นในเขตเข้าพรรษา โดยจัดรวมภิกษุสามเณรในวัดนั้น ๆ ให้เข้ารับการอบรมร่วมกัน ณ วัดใดวัดหนึ่งที่เห็นสมควรและต้องมีจำนวนรวมกันไม่ต่ำกว่า 15 รูป ในการอบรมให้อบรมในวันโกน วันพระหรือวันธรรมสวนะ เว้นวันปาดิโมกษ์ วันละ 3 ชั่วโมง ให้เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ ร่วมกันจัดให้มีผู้เข้ารับการอบรมพระธรรมวินัยอนุโลมตามหลักสูตรนักรรรมตรี และให้มีการทดสอบความรู้ที่เรียกว่า สอบนวกะ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะภาคเจ้าสังกัตเป็นผู้ออกข้อสอบ ส่วนการตรวจใบตอบของนักเรียน เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอเจ้าสังกัตร่วมกันจัดการตรวจ ส่วนในเขตกรุงเทพมหานคร เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะกรุงเทพมหานครหรือเจ้าสำนักเรียนนั้น ๆ²⁹

สรุปได้ว่าการศึกษาระเบียบพิธีกรรมแผนกธรรมนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ต้องการให้พระภิกษุสามเณรชาวไทยได้ศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทย โดยเฉพาะผู้ที่บวชในระยะสั้น ตามประเพณีการบวชเรียนของชาวไทย มุ่งให้รู้หลักพระธรรมวินัยเป็นสำคัญและจากการที่รัฐและคณะสงฆ์เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาพระธรรมวินัย มหาเถรสมาคมจึงมีคำสั่งให้เจ้าอาวาสกวตขันให้พระภิกษุสามเณรในวัดที่มีอายุพรรษาไม่ถึง 5 และยังไม่มีวิทยฐานะเป็นนักรรรมในชั้นใดเลย ให้ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง และจัดให้มีการทดสอบความรู้ที่เรียกว่า สอบนวกะ ด้วย เพราะการศึกษาเล่าเรียนจะเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองความมั่นคงแห่งพุทธจักร สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนต่อไป

²⁸ บันทึกหลักการและเหตุผล ประกอบคำสั่งมหาเถรสมาคม, เอกสารหัวข้อเรื่องและบัญชีรายชื่อเรื่องที่ใช้ประชุมอบรมพระสังฆาธิการระดับวัดและระดับตำบล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), หน้า 34.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จัดเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับพื้นฐาน^{๓๐} ซึ่งพิจารณาจากเนื้อหาของพระปริยัติธรรมแผนกธรรมที่วางไว้จะเห็นว่าการศึกษาแผนกธรรมมุ่งให้ศึกษาเรียนรู้แบบธรรมนิยมประเพณีเกี่ยวกับพระศาสนาวิสัยของพระ ตลอดจนกฎหมายคณะสงฆ์ วัฏปฏิบัติพระพุทเจ้าและพระสาวก วัฏหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ตลอดจนสามารถเขียนอธิบายธรรมต่าง ๆ ได้ด้วย^{๓๑}

สรุปได้ว่าพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับพื้นฐาน มุ่งให้พระภิกษุสามเณรเรียนรู้แบบธรรมนิยมประเพณี พระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาตลอดถึงกฎหมายของคณะสงฆ์ วัฏปฏิบัติพระพุทเจ้าและพระสาวก ตลอดจนสามารถเขียนอธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ได้

การจัดการศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แยกเป็น 2 ประเภท คือ^{๓๒}

1. แผนกนักธรรม ใช้อักษรย่อว่า น.ธ. เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุสามเณร แบ่งเป็น 3 ระดับ หรือชั้น คือ
 - ชั้นที่ 1 นักธรรมชั้นตรี หรือ น.ธ. ชั้นตรี
 - ชั้นที่ 2 นักธรรมชั้นโท หรือ น.ธ. ชั้นโท
 - ชั้นที่ 3 นักธรรมชั้นเอก หรือ น.ธ. ชั้นเอก
2. แผนกธรรมศึกษา หรือใช้อักษรย่อว่า ธ.ศ. เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับคฤหัสถ์ชาย หญิง แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ธรรมศึกษาชั้นตรี(ธ.ศ.ตรี) ธรรมศึกษาชั้นโท(ธ.ศ.โท)

^{๓๐} ประมวล ยิ่งยิม, "การศึกษากับการพัฒนา," ไพบูลย์ 12, 4 (เมษายน-พฤษภาคม 2535): 40.

^{๓๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "การศึกษาของพระสงฆ์" พุทธศาสนา : ทัศนะและวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ม.ป.ป.), หน้า 126.

^{๓๒} พระมหาปยุตฺถิ ปยุตฺโต, "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," พุทธจักร 23, 6 (มิถุนายน 2512): 12.

และธรรมศึกษาชั้นเอก(ธ.ศ.เอก)

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมมี 2 ประเภท คือ นักธรรม มี 3 ชั้นคือ นักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก สำหรับพระภิกษุสามเณร และธรรมศึกษา มี 3 ชั้น เช่นเดียวกันคือ ธรรมศึกษา ตรี โท เอก จัดสำหรับนักเรียนและประชาชนทั่วไปที่สนใจ

หลักสูตร

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมมีใช้หลักสูตรที่เข้าใจกันอย่างสมัยใหม่ แต่หมายถึง หนังสือ แบบเรียนสำหรับเรียน จึงไม่มีหลักสูตรอย่างที่เข้าใจกันในทางวิชาการศึกษสมัยใหม่ เพียงแต่กำหนดว่าให้ใช้หนังสือเล่มใด ไม่มีการกำหนดว่าให้เรียนอะไรหรือรู้อะไร หนังสือเรียน เป็นหนังสือภาษาไทยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ และที่ พระเถระผู้ทรงคุณวุฒิพระไตรปิฎกกรณาไว้ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมในปัจจุบันแต่ละชั้น มี 4 วิชา คือ^{๓๓}

1. นักธรรมชั้นตรี ประกอบด้วย
 - 1) วิชาพระกัณฑ์ธรรม หลักสูตรใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1
 - 2) วิชาธรรม หลักสูตรใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาคและคิทธิปฏิบัติ
 - 3) วิชาพุทธประวัติ หลักสูตรใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม 1-2-3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช(ปสุสเทว) และศาสนพิธี เล่ม 1 ขององค์การศึกษา
 - 4) วิชาวินัย หลักสูตรใช้หนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ วินัยมุข เล่ม 1
 2. นักธรรมชั้นโท
 - 1) วิชาพระกัณฑ์ธรรม หลักสูตรใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2 ให้นักเรียนแต่ง เป็นทำนองเทศนาโวหาร ยกยาคติอื่นมาอ้างอิง 2 แห่งไม่ให้ซ้ำกันเรียงความให้สืบเนื่องติดต่อกันสนธิ
 - 2) วิชาธรรม แก่ปัญหาธรรมวิภาคนิสสารออกไป หลักสูตรใช้หนังสือธรรมวิภาค
- ปริเลที่ 2

^{๓๓} ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพุทธศาสนา, หน้า 111-112.

3) วิชาพุทธประวัติ แก้ปัญหาอนุพุทธประวัติ หลักสูตรใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ อรรถาธิบายถึงเฉพาะประวัติแห่งพระสาวก สังคตติกา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช(ปุลสเทว) และศาสนพิธี เล่ม 2 ขององค์การศึกษา

4) วิชาวินัย แก้ปัญหาวินัยนิสสารออกไป หลักสูตรใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม 1-2

3. นักธรรมชั้นเอก

1) วิชาพระกัถธรรม หลักสูตรใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 3 ให้นักเรียนแต่ง เป็นทำนองเทศนาโวหาร ยกสุภาษิตมาอ้าง 3 แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน เรียงความให้สืบเนื่องกันสนิท

2) วิชาธรรม ปัญหาธรรมโดยปรมัตตเทศนา หลักสูตรใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตตปฏิปทาและสังสารวัฏ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน มหาสติปัฏฐาน คิริमानนทสูตร

3) วิชาพุทธประวัติ แก้ปัญหาอนุพุทธประวัติกับข้อความในท้องเรื่อง หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม 1-2-3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช(ปุลสเทว) อนุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ สังคตติกา พระปฐมสมโพธิติกา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมราชูปถัมภ์ชิโนรส

4) วิชาวินัย แก้ปัญหาวินัย มีสังฆกรรม เป็นต้น หลักสูตรใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม 3 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

ส่วนหลักสูตรธรรมศึกษา หนังสือแบบเรียนที่ใช้ในการเรียนการสอนแต่ละชั้น ดังนี้

1. ธรรมศึกษาชั้นตรี

วิชาพระกัถธรรม วิชาธรรม วิชาพุทธประวัติ ใช้หลักสูตร หนังสือแบบเรียนของ นักธรรมชั้นตรี

วิชาวินัยใช้หนังสือเบญจศีลเบญจธรรม อุโบสถศีล ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโรเถร)

2. ธรรมศึกษาชั้นโท

วิชาพระกัถธรรม วิชาธรรม วิชาพุทธประวัติ ใช้หนังสือแบบเรียนของนักธรรมชั้นโท เว้นวิชาวินัย แต่ต้องสอบธรรมศึกษาตรีให้ได้ก่อน

3. ธรรมศึกษาชั้นเอก

วิชาพระกัถธรรม วิชาธรรม วิชาพุทธประวัติ ใช้หนังสือแบบเรียนของนักธรรม ชั้นเอก เว้นวิชาวินัย และต้องสอบธรรมศึกษาโทให้ได้ก่อน

สรุปได้ว่า หลักสูตรของแผนกธรรมและธรรมศึกษา หมายถึงแบบเรียนที่ใช้เรียน โดยกำหนดว่าให้ใช้หนังสือเล่มใดเรียน การเรียนทั้ง 3 ชั้นในแต่ละชั้นมี 4 วิชาคือ กระทู้ธรรม ธรรมพุทธประวัติ และวิชาวินัย แต่เนื้อหาจะยากง่ายต่างกันไปตามลำดับชั้น ส่วนธรรมศึกษามี 4 วิชาเช่นกัน แต่เปลี่ยนวิชาวินัยเป็น เภยจศีล เภยจธรรมแทน และจะต้องสอบขั้นต้นให้ได้ก่อนจึงจะเรียนในชั้นสูงต่อไปได้

ผู้เรียน

ผู้เรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้แก่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่เป็นผู้มาบวชตามประเพณีบวชเรียนของไทยเดิม³⁴ ซึ่งจะมีระยะเวลาในการบวชแตกต่างกันไป เช่น 15 วัน 1 เดือน หรือบวช 3 เดือน ในช่วงเวลาเข้าพรรษา(และลาสิกขาเมื่อออกพรรษา) ผู้ที่บวชในช่วงเข้าพรรษานี้จะมีโอกาสเล่าเรียนพระธรรมวินัยตามคำสั่งของมหาเถรสมาคม เรื่องให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย พ.ศ.2528³⁵ ข้อ 4 ความว่า "พระภิกษุมีพรรษายังไม่ถึง 5 และสามเณรรูปใดที่ยังไม่มีวิทยฐานะเป็นนักรธรรมชั้นใดชั้นหนึ่ง ให้เจ้าอาวาสกวัดชั้นให้เรียนพระธรรมวินัยหรือเข้ารับการอบรมพระธรรมวินัยทุกรูป..." และจัดให้มีการสอบเพื่อตรวจสอบความรู้ของผู้เรียนที่เรียกว่าสอบพระนวกหรือนวกภูมิ ซึ่งเป็นการแบ่งภูมิของพระสงฆ์ในพระวินัย³⁶ ดังนี้

นวกภูมิ หมายถึงพระภิกษุสามเณรบวชใหม่ที่มีอายุพรรษาไม่ถึง 5 พรรษาขึ้นไป(ภูมินักรธรรมชั้นตรี)

มัชฌิมภูมิ หมายถึงพระภิกษุสามเณรที่มีอายุพรรษาตั้งแต่ 5 พรรษาขึ้นไป แต่ยังไม่ถึง 10 พรรษา(ภูมินักรธรรมชั้นโท)

เถรภูมิ หมายถึงพระภิกษุสามเณรที่มีอายุพรรษาตั้งแต่ 10 พรรษาขึ้นไป(ภูมินักรธรรมชั้นเอก)

³⁴ พระราชวรมนี, การศึกษาของคณะสงฆ์ ในท่าที่ร่อทางออก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 44.

³⁵ กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือพระสังฆการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2537), หน้า 89.

³⁶ สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย, 100 ปี มหาจุฬาราชวิทยาลัย 2436-2536, หน้า 459.

อีกส่วนหนึ่งคือ ชาวชนบทที่บวชเข้ามาเพื่อการศึกษาเล่าเรียน เพราะเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐไม่ได้ จึงถือเอาประเพณีการบวชเรียนอาศัยร่มเงาพระพุทธรูปเข้ามาศึกษาเล่าเรียน เนื่องจากการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมเป็นบทบาทของการศึกษาพระปริยัติธรรมในแผนกบาลี ฉะนั้นผู้ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมในแผนกบาลีจึงต้องเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมควบคู่กันไปด้วย นอกจากนั้นคฤหัสถ์ที่มีความประสงค์จะเรียนและสอบความรู้ชั้นธรรม ทางการคณะสงฆ์ได้จัดให้มีการสอบธรรมสำหรับคฤหัสถ์ด้วยเรียกว่า "ธรรมศึกษา" แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ธรรมศึกษาตรี - โท - เอก

สรุปได้ว่า ผู้เรียนในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมได้แก่พระภิกษุสามเณรที่บวชในระยะเวลาสั้น เช่น 15 วัน 1 เดือน หรือ 3 เดือน และตามคำสั่งของมหาเถรสมาคม พ.ศ. 2528 ข้อ 4 ให้พระภิกษุที่มีพรรษาไม่ถึง 5 พรรษาและยังไม่มีวิทยฐานะนักธรรมชั้นใด ๆ ให้เจ้าอาวาสกวาดขันให้ได้เรียนส่วนการจะเรียนถึงระดับใดนั้นขึ้นอยู่กับจุดประสงค์โอกาสและเวลาของพระภิกษุแต่ละรูป สำหรับคฤหัสถ์สนใจคณะสงฆ์ได้จัดให้ได้เรียนและสอบในแผนกธรรมศึกษาด้วย

ผู้สอน

ผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนั้น ตามระเบียบขององค์การศึกษาว่าด้วยการจัดศาสนศึกษา พุทธศักราช 2494³⁷ ข้อ 10 กล่าวว่า ครูสอนปริยัติธรรมต้องเป็นภิกษุหรือสามเณรเปรียญ และต้องมีวิทยฐานะกำหนดตามคุณภาพแห่งลักษณะวิชา ดังต่อไปนี้

1. ครูสอนนักธรรมตรี อย่างต่ำต้องเป็นนักธรรมชั้นโท หรือเป็นนักธรรมชั้นตรีซึ่งได้เคยเข้าสอบนักธรรมชั้นโทในสนามหลวงมาแล้ว หรือเป็นเปรียญ
2. ครูสอนนักธรรมชั้นโท อย่างต่ำต้องเป็นนักธรรมชั้นเอกหรือเป็นนักธรรมชั้นโทซึ่งได้เคยเข้าสอบนักธรรมชั้นเอกมาแล้ว หรือเป็นเปรียญ
3. ครูสอนนักธรรมชั้นเอก ต้องเป็นนักธรรมชั้นเอก หรือเป็นเปรียญ

³⁷ ฝ่ายสังฆการ, กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม พร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), หน้า 397.

4. ครูสอนบาลีต้องเป็นเปรียญ
5. ในท้องถิ่นที่กันดาร ถ้าเป็นการสมควรและจำเป็น จะให้ครูมิวิทยฐานะไม่ต่ำกว่า
ชั้นที่เป็นครูก็ได้

ฉะนั้นผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมจะต้องมีความรู้สูงกว่าผู้เรียนในชั้นนั้น ๆ แต่ใน
ท้องถิ่นทุรกันดารและหาครูผู้สอนไม่ได้ ผู้สอนจะมีความรู้ระดับเดียวกันกับผู้เรียนก็ได้

การจัดการเรียนการสอน

การศึกษาภาคปริยัติธรรมแผนกธรรม จะต้องใช้เวลาเรียนในหนึ่งปีการศึกษาไม่น้อยกว่า
150 ชั่วโมง จัดการศึกษาเป็น 3 ภาค คือ^{๓๕}

1. ภาควิสาขะ เริ่มตั้งแต่ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 7 จนถึง ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 8
2. ภาคพรรษา เริ่มตั้งแต่ แรม 9 ค่ำ เดือน 8 จนถึง ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11
3. ภาคปวารณา เริ่มตั้งแต่ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 จนถึงวันก่อนเริ่มสอบธรรมสนาม
หลวง 1 วัน คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12

สำนักเรียนพระปริยัติธรรมจะปิดเรียนวันโกน วันพระ และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จัดการเรียนการสอน
เป็น 3 ภาค คือ ภาควิสาขะ ภาคพรรษา ภาคปวารณา จะปิดเรียนในวันโกน วันพระ และวัน
สำคัญทางพระพุทธศาสนา

การวัดและประเมินผลการศึกษา

1. การสอบ การสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรม หรือที่เรียกว่า การสอบธรรม
สนามหลวงอยู่ในความรับผิดชอบของแม่กองธรรม โดยแม่กองธรรมส่งข้อสอบจากส่วนกลางมอบให้
เจ้าคณะจังหวัดไปดำเนินการ

^{๓๕} ขำเลียง วุฒิจันทร์, การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคง
แห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2526), หน้า 108.

ส่วนวันสอบ กำหนดสอบพร้อมกันทั่วราชอาณาจักรแต่เดิมจัดสอบในวันแรม 2 3 4 และ 5 ค่ำ เดือน 1 (เดือนอ้าย) รวม 4 วัน ๆ ละ 1 วิชา ทั้งนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอกและธรรมศึกษาตรี โท เอก ในสนามสอบจังหวัดต่าง ๆ และอำเภอใหญ่ทั่วราชอาณาจักร ใน พ.ศ.2522 มหาเถรสมาคมมีมติให้สอบ 2 วัน ๆ ละ 2 วิชา คือ เข้าวิชาหนึ่งและบ่ายวิชาหนึ่งในวันแรม 2 และ 3 ค่ำ เดือนอ้าย ในพ.ศ.2523 เลื่อนมาสอบในวันแรม 2 และ 3 ค่ำ เดือน 12 เพื่อให้ผู้ขอพระราชทานเข้าวัดได้มีโอกาสสอบด้วยและแม่กองธรรมสนามหลวงยังได้ส่งกรรมการไปจัดการสอบธรรมสนามหลวง ให้แก่พระภิกษุสามเณรในพระเทศมาเลเซียที่รัฐกลันตันและไทรบุรี ในราวเดือนกุมภาพันธ์ ของทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ.2492 เป็นต้นมา³⁹ ต่อมาในปีพ.ศ.2527 มหาเถรสมาคมได้ประชุมและมีมติให้มีการสอบ 4 วันตั้งแต่เดิมอีกจนถึงปัจจุบัน⁴⁰

2. การออกข้อสอบ การออกข้อสอบเป็นหน้าที่ของ พระการณกรมหลวงพยุหยาตราฯ ข้อสอบจะถามความจำบ้าง ความเข้าใจบ้าง ความคิดบ้าง มีกรรมการพิเศษตรวจคัดเลือกอีกชั้นหนึ่ง

3. การตรวจข้อสอบ การตรวจข้อสอบนักธรรมเอก แม่กองธรรมรับผิดชอบและดำเนินการเอง สำหรับนักธรรมโทและนักธรรมตรี มอบให้เจ้าคณะภาคหรือเจ้าคณะจังหวัดดำเนินการตรวจเองในปี พ.ศ.2537 การตรวจข้อสอบนักธรรม แม่กองธรรมสนามหลวง มอบหมายให้เจ้าคณะภาคแต่ละภาคดำเนินการตรวจข้อสอบเองทั้งนักธรรมเอก นักธรรมโทและนักธรรมตรี เช่น ภาค 2 ประกอบด้วย จังหวัดสระบุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา เจ้าคณะภาคกำหนดให้มีการตรวจข้อสอบทั้ง 3 ชั้นที่วัดไชยวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง⁴¹ เป็นต้น

การตรวจกระดาษคำตอบนี้เป็นวิธีตรวจให้คะแนน เดิมใช้วิธีเก็บคะแนน โดยคณะกรรมการที่ได้รับพิจารณาแต่งตั้งจากเจ้าคณะภาคหรือเจ้าคณะจังหวัดดำเนินการตรวจ โดยกรรมการมาประชุมตรวจพร้อมกัน ตรวจเป็นโต๊ะใช้กรรมการโต๊ะละ 3 รูป เฉพาะชั้นเอกถือกำหนดตรวจ

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111 - 112.

⁴⁰ พระมหามณเฑียร อีรานุนโท, "การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์" 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536, หน้า 460.

⁴¹ พระปลัดไพรัตน์. เลขาเจ้าคณะอำเภอนครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา. สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2537.

ตามปกติ ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 2⁴²

การตรวจในปัจจุบัน ใช้กรรมการ 2 รูป ร่วมกันพิจารณา รูปแรกตรวจแล้วได้คะแนนเท่าไร เขียนเป็นตัวเลขไว้ ตามหัวกระดาษทักข้อสอบ เมื่อตรวจแล้วให้รวมคะแนนไว้บนหัวกระดาษด้านขวามือแล้วลงนามไว้ที่หัวกระดาษซ้ายมือ คะแนนเต็มข้อหนึ่ง ๆ จะให้ได้ไม่เกิน 10 คะแนน

กรรมการรูปที่ 2 ตรวจซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อไม่เห็นร่วมกับกรรมการรูปที่ 1 ก็ให้แก้ไขได้ ถ้าเห็นร่วมกันไม่ต้องแก้ไข เมื่อตรวจเสร็จแล้วให้รวมคะแนนที่ไว้ที่หัวกระดาษด้านขวาแล้วเซ็นนามกำกับไว้ด้านเดียวกับกรรมการรูปที่ 1 ทุกฉบับ

4. เกณฑ์การให้คะแนนและการประเมินผล แรกทีเดียวมีข้อสอบวิชาละ 21 ข้อ ต่อมา พ.ศ. 2485 ลดลงเหลือ 14 ข้อ และตั้งแต่ พ.ศ. 2472 เป็นต้นมา มีข้อสอบวิชาละ 7 ข้อ เดิมใช้วิธีหักคะแนนส่วนที่ผิดเมื่อตรวจแต่ละวิชา ผิด 1-15 คะแนน ให้ 3 ให้(ย่อว่า ห) ผิด 16-20 คะแนนให้ 2 ผิด 21-25 คะแนนให้ 1 ผิดเกินนั้นไปเป็น 0 เมื่อรวมทั้ง 4 วิชาแล้วจึงตัดสินได้-ตก โดยถือเกณฑ์ ดังนี้⁴³

นักธรรม		ธรรมศึกษา	
ได้ 3-3-3-3	ได้ ชั้นเอก	ได้ 3-3-3	ได้ ชั้นเอก
ได้ 3-3-3-2	ได้ ชั้นโท	ได้ 3-3-2	ได้ ชั้นโท
ได้ 3-3-2-2	ได้ ชั้นตรี	ได้ 3-2-2	ได้ ชั้นตรี
ได้ 3-2-2-2	ได้ ชั้นตรี	ได้ 2-2-2	ได้ ชั้นตรี
ได้ 2-2-2-2	ได้ ชั้นตรี	ได้ 3-3-1	ได้ นอกชั้น
ได้ 3-3-3-1	ได้ นอกชั้น		
ได้ 3-3-2-1	ได้ นอกชั้น		

⁴² พระมหาปยุตต์ ปยุตฺโต, "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," พุทธจักร 23, 6 (มิถุนายน 2512): 13.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13.

ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เปลี่ยนการตัดสินใหม่ โดยถือเกณฑ์คะแนนที่ทำได้⁴⁴ โดยวิชาหนึ่งมีคะแนนเต็ม 70 คะแนน รวมทั้งวิชาเรียงความแก่กระตุกรรมด้วย เมื่อรวมทั้ง 4 วิชาแล้ว ได้คะแนนไม่ต่ำกว่า 200 คะแนน ถือว่าสอบได้ ต่ำกว่า 200 คะแนน ถือว่าสอบตก ผู้สอบนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอกต้องสอบทั้ง 4 วิชา ถ้าขาดสอบวิชาใดวิชาหนึ่งสนามหลวง ไม่รับพิจารณา ให้อยู่ในเกณฑ์สอบตก

ส่วนผู้สอบธรรมศึกษาชั้นตรี ให้ออก 200 คะแนนเป็นเกณฑ์ ธรรมศึกษาชั้นโท ชั้นเอก ให้ออก 150 คะแนนเป็นเกณฑ์ ต่ำกว่านั้นถือว่าตก ผู้สอบธรรมศึกษาชั้นตรี ต้องสอบทั้ง 4 วิชา หากเป็นธรรมศึกษาชั้นโท ชั้นเอก ต้องสอบทั้ง 3 วิชา ถ้าขาดสอบวิชาใดวิชาหนึ่ง สนามหลวง ไม่รับพิจารณาเช่นกัน ให้อยู่ในเกณฑ์สอบตก

การตอบสัปดาห์ให้หักคะแนนเสีย 2 คะแนน คือ แทนที่จะได้ 10 คะแนนเต็ม ก็ให้เพียง 8 คะแนนเท่านั้น หากตอบไม่หมดข้อคงให้คะแนนไม่เต็มข้อเท่ากับการตรวจ ถ้าผู้ตรวจเห็นว่าบับ โทษผิดมาก ไม่ได้แม้แต่คะแนนเดียว ก็ให้ลง 0 ไปด้วย

อนึ่ง วิชาที่ตอบจะต้องได้คะแนนทุกวิชา จึงจะขอย่นคะแนนให้ หากเกิดวิชาใดไม่ได้ คะแนนแม้แต่คะแนนเดียวก็ห้ามรวมคะแนนปรับเป็นตก แม้ 3 วิชาจะได้คะแนนสูงถึง 200 คะแนนแล้ว แต่วิชาหลังไม่ได้คะแนนเลย ก็ให้ถือว่าสอบตกด้วย

การตรวจวิชากระตุกรรม สำหรับกรรมการพิจารณาให้คะแนน มีแนวดังนี้ คือ⁴⁵

- 1) แต่งได้ตามกำหนด
- 2) อ้างกระตุที่ได้ตามกฎ
- 3) เชื่อมกระตุได้ดี
- 4) อธิบายความสมกับกระตุที่ตั้งไว้
- 5) ใช้สำนวนสูกาเรียบร้อย

⁴⁴ ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระหฤศศาสนา, หน้า 114-115.

⁴⁵ สนามหลวงแผนกธรรม, "วิธีตรวจประโยคธรรมสนามหลวง" เรื่องสอบธรรมสนามหลวง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2535), หน้า 5.

- 6) ใช้ตัวสะกดการันต์ตกเป็นส่วนมาก
- 7) สะอาดไม่เปรอะเปื้อน

สรุปได้ว่าการวัดและประเมินผลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนั้น อยู่ในความรับผิดชอบของแม่กองธรรมสนามหลวง กำหนดสอบพร้อมกันทั่วประเทศ การออกข้อสอบเป็นหน้าที่ของพระกรรมการ และจะมีการคัดเลือกอีกครั้งหนึ่งโดยกรรมการพิเศษ การตรวจข้อสอบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 การตรวจข้อสอบเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะภาคแต่ละภาคดำเนินการเองทั้ง 3 ชั้น การตรวจเป็นการตรวจให้คะแนนแทนการเก็บคะแนนแบบเดิม การตรวจใช้กรรมการ 2 รูป จะต้องสอบครบทุกวิชาในแต่ละชั้น ถ้าขาดสอบวิชาใดวิชาหนึ่งให้อยู่ในเกณฑ์สอบตก และจะต้องได้คะแนนทุกวิชา ถ้าวิชาใดไม่ได้คะแนนเลยให้ถือว่าสอบตกเช่นกัน

2. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จัดเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาระดับสูง และเป็นการศึกษาหลักของพระภิกษุสามเณร หรือเป็นศาสนศึกษาที่จะดำรงพระพุทธศาสนาให้วัฒนาสถาพรสืบไป⁴⁶ เพราะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นการศึกษาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง หรือจากพระอรหันต์พุทธสาวกโดยการท่องจำที่เรียกว่า "มุขปาฐะ"⁴⁷ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสงฆ์พุทธสาวก ได้ทำการสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัย อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จำนวน 84,000 พระธรรมขันธ์ จัดได้เป็น 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก 21,000 พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก 21,000 พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรมปิฎก 42,000 พระธรรมขันธ์ รวมเรียกว่า "พระไตรปิฎก"⁴⁸ ซึ่งจารึกไว้เป็นภาษาบาลีและเป็นคัมภีร์หลักไว้อบรมสั่งสอนพระสาวก

⁴⁶ ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ, หน้า 106.

⁴⁷ กมล รอดคล้าย, "การศึกษาของสงฆ์," ไพบูลย์ 10, 2 (ธันวาคม 2532-มกราคม 2533): 21.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน: 20.

สืบมา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาภาษาบาลี เพราะถ้าไม่รู้ภาษาบาลี ก็จะไม่มีความรู้
พระพุทธรูปพระไตรปิฎกได้อย่างลึกซึ้ง ถ้าสิ้นความรู้พระไตรปิฎก พระพุทธศาสนาก็ต้องเสื่อม
สูญไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์ผู้เป็นศาสนูปถัมภกศาสนาพุทธนิกายเถรวาท จึงส่งเสริม
การศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลี ซึ่งนำไปสู่การเรียนพระปริยัติธรรมในพระไตรปิฎก ในหมู่พระภิกษุ
สามเณร⁴⁹

การศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นเป็นกิจของสงฆ์อย่างหนึ่ง จัดสอนกันเองในวัดโดยมีเจ้า
อาวาสและพระภิกษุเป็นผู้สอน และเด็ก ๆ ก็ได้อาศัยวัดในการเรียน เขียน อ่าน เมื่อถึงสมัยสอบ
ก็ส่งเข้าสอบตามสนามสอบที่ทางคณะสงฆ์กำหนดขึ้น วัดจึงเป็นศูนย์กลางของการศึกษาในสมัยอดีต

เมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนวัดมหรธรรณพารามขึ้น เพื่อให้การศึกษาแก่
ประชาชน ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการแบ่งแยกการศึกษาระหว่างราษฎรกับสงฆ์และเป็นจุดเริ่มต้น
ของการศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) ในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมของ
พระภิกษุสามเณร ได้โปรดฯ ให้ย้ายที่ราชบัณฑิตยสถานพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร จากวัด
พระศรีรัตนศาสดารามออกมาจัดตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุฯ เมื่อพ.ศ. 2432 และขนาน
นามว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" และปีพ.ศ. 2436 ได้โปรดฯ ให้ตั้งสถานที่เล่าเรียนของคณะสงฆ์ธรรมยุติ
นิกาย ที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" เมื่อวันที่ 13 กันยายน
พ.ศ. 2439 ได้พระราชทานนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็น "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" เพื่อให้เป็นที่
เล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณร

เมื่อมีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2445
(ร.ศ. 121) ทรงตั้งมหาเถรสมาคมเป็นที่ทรงปรึกษาในการพระศาสนา และการปกครองบำรุง

⁴⁹ ประมวล ชัยยัน, "กรมการศาสนากับการขยายโอกาสทางการศึกษา," โบราณ 12,
2 (ธันวาคม 2534 - มกราคม 2535): 42.

สังฆมณฑลทั่วไป การศึกษาพระปริยัติธรรมจึงเป็นหน้าที่ของมหาเถรสมาคมด้วย เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอน และสอบในมหามกุฏราชวิทยาลัย ทรงให้นักเรียนเรียนทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์เบื้องต้นและวิชาการอย่างใหม่อื่น ๆ ให้มีการสอบด้วยการเขียนมีการคิดคะแนนในการสอบเป็นเครื่องตัดสินการสอบว่า ได้หรือตก เป็นเครื่องวัดผลการศึกษาและความรู้ความสามารถของนักเรียน⁵⁰

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ย้ายกรมธรรมการออกไปสังกัดกระทรวงวังและเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ให้รับผิดชอบเฉพาะการศึกษาสำหรับเด็กนักเรียนหรือการศึกษาฝ่ายคุณุศลสำหรับทวยราษฎร์⁵¹ ฝ่ายเดียว และเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2464 มีผลทำให้การศึกษาของราษฎรแยกออกจากการศึกษาของคณะสงฆ์โดยสิ้นเชิง⁵² การศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรกลายเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์และคณะสงฆ์รับผิดชอบดำเนินการ แม้โครงการและแผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อ ๆ มา ก็ไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาของพระสงฆ์อีกเลย

เมื่อมีการเปิดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมขึ้นควบคู่กับแผนกบาลี เมื่อ พ.ศ. 2454 แล้ว ต่อมาได้จัดหลักสูตรนักเรียนเป็นบทบาทของการสอบภาษาบาลี แล้วเปลี่ยนชื่อประโยคจากบาลีเรียนบาลีมาเป็นเปรียญธรรม โดยใช้อักษรย่อว่า ป.ธ. กล่าวคือ⁵³

1. น.ธ.ตรี เป็นบทบาทเปรียญธรรม 1 - 2 และประโยค 3 เรียก เปรียญตรี
2. น.ธ.โท เป็นบทบาทเปรียญธรรม 4 - 5 - 6 ประโยค เรียกว่า เปรียญโท

⁵⁰ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี), "คำปรารภ" การคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีศตวรรษ, 2514), หน้า (4).

⁵¹ กมล รอดคล้าย, "การศึกษาของสงฆ์," ไพบูลย์ 10, 3 (กุมภาพันธ์ - มีนาคม 2533): 41.

⁵² ประมวล ยั่งยืน, "กรมการศาสนากับการขยายโอกาสทางการศึกษา," ไพบูลย์ 12, 2 (ธันวาคม 2534 - มกราคม 2535): 43.

⁵³ เอนก ขำทอง, "ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," ไพบูลย์ 9, 5 (มิถุนายน - กรกฎาคม 2532): 25.

3. น.ธ.เอก เป็นบทบาทเปรียญธรรม 7 - 8 - 9 ประโยค เรียกว่า เปรียญเอก

การศึกษาพระปริยัติธรรมหลังการสิ้นพระชนม์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พ.ศ.2464 ไม่มีการเคลื่อนไหวทางการศึกษาที่สำคัญ การศึกษาของพระสงฆ์ยังยึดถือตามระบบเดิมไม่เปลี่ยนแปลง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2476 ให้เพิ่มแปลไทยเป็นอังกฤษ วิชานี้ไม่มีการสอนในโรงเรียน ผู้สอบจะต้องศึกษาเองโดยมีหนังสือประกอบการเรียนคือ "แวนอังกฤษ"⁵⁴ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า 4 ทรงนิพนธ์เทียบไวยากรณ์บาลีกับอังกฤษ เหมาะแก่ผู้รู้บาลีอยู่แล้ว แต่หลักสูตรนี้ใช้ได้เพียงปีเดียวก็เลิก เพราะไม่มีครูสอน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดแผนกมัธยมขึ้น เรียกว่า "โรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา" กำหนดให้มีการเรียนบาลี นกธรรม และความรู้ชั้นมัธยม โดยรับผู้ที่สำเร็จชั้นประถมปีที่ 4 ต่อมาโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา แพร่หลายขยายออกไปยังต่างจังหวัด มีพระภิกษุสามเณรเรียนกันมาก คณะสงฆ์โดยองค์การศึกษา จึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ใหม่ว่า "โรงเรียนบาลีวิสามนัญศึกษาสำนักเรียนวัด" โดยมติดคณะสังฆมนตรีและกระทรวงศึกษาธิการ ได้ออกระเบียบกระทรวงให้โรงเรียนบาลีวิสามนัญศึกษาสำนักเรียนวัดนี้เปิดทำการ มีการสอบสมทบในชั้นตัวประโยคคือชั้นประถมปีที่ 7 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ได้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา เมื่อสอบได้แล้วยังได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้มีพระภิกษุสามเณรนิยมเรียนกันมากโรงเรียนประเภทนี้จึงแพร่หลายออกไปยังจังหวัดต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง จนทำให้ทางการคณะสงฆ์เกรงว่าการศึกษาดังกล่าวจะทำให้ทางการศึกษาธรรมและบาลีจะเสื่อมลง เพราะพระภิกษุสามเณรต่างมุ่งเรียนวิชาทางโลกมากไป เป็นเหตุให้ต้องละทิ้งการศึกษาทางธรรมและบาลีเสีย แต่ทางการคณะสงฆ์ก็ยังพิจารณาเห็นความจำเป็นของการศึกษาวิชาในทางโลกอยู่ ดังนั้นแม่กองบาลีสนามหลวงคือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) จึงได้

⁵⁴ ทรงวิทย์ แก้วศรี, "การศึกษาพระปริยัติธรรม," พุทธจักร 46, 11 (พฤศจิกายน 2535): 17.

ตั้งคณะกรรมการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีชั้นใหม่^{๕๕} หลักสูตรที่จัดขึ้นใหม่นี้ เรียกว่า "หลักสูตรบาลีแผนใหม่ 2507" มีหลักการที่สำคัญคือ ให้การศึกษาแผนกบาลีควบคู่กับวิชาสมัยใหม่และมีการอบรมภาคปฏิบัติด้วยเป็นการขยายขอบเขตหลักสูตรพระปริยัติธรรมให้กว้างขวางขึ้น โดยมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ บาลีศึกษา สามัญศึกษาและปริทัศน์ศึกษา คือ ความรู้อื่น ๆ หลักสูตรใหม่นี้แบ่งเป็น 3 ระดับหรือ 3 ชั้น^{๕๖} แบ่งชั้นเรียนเป็น 10 ชั้นใช้เวลาเรียน 10 ปี คือ^{๕๗}

1. เปรียญตรี 3 ปี
2. เปรียญโท 3 ปี
3. เปรียญเอก 4 ปี

เมื่อมหาเถรสมาคม ประกาศใช้หลักสูตรบาลีแผนใหม่ 2507 แล้ว ได้ประกาศยกเลิกระเบียบของคํการศึกษาพ.ศ. 2500 และระเบียบของคํการศึกษาพ.ศ. 2501 เสีย^{๕๘} และกำหนดให้พระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่คณะสงฆ์จัดขึ้นใหม่ แต่ไม่ได้ยกเลิกการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกเดิม ดังนั้นการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ในเวลานั้นจึงมีอยู่ 2 ระบบ^{๕๙} ทำให้เกิดความสับสนในวงการศึกษาคณะสงฆ์ด้านเป้าหมายและทิศทาง ผลปรากฏว่าหลักสูตรบาลีแผนใหม่ของคณะสงฆ์ ไม่เป็นที่นิยมของพระภิกษุสามเณร สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากปัญหาด้านการบริหารและหลักสูตรที่กำหนดให้เรียนยาก ใช้เวลาเรียนนานเกินไป และผู้เรียนยังไม่ได้รับนับถือศักดิ์และสิทธิ์ในการศึกษา ตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ หลักสูตรบาลีแผนใหม่นี้

^{๕๕} พระมหามณเฑียร อีรานนุโท, "การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์" 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536, หน้า 450.

^{๕๖} เอนก ขำทอง, "ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," ไบبلาน 9, 5 (มิถุนายน - กรกฎาคม 2532): 25.

^{๕๗} พระมหามณเฑียร อีรานนุโท, "การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์" 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536, หน้า 450.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 451.

ถูกยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2512⁶⁰

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน อยู่ในความรับผิดชอบของคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งมีแม่กองบาลีสนามหลวงรับผิดชอบโดยตรงตามพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2527 โดยมีอธิบดีกรมการศาสนาเป็นเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแบ่งเป็น 9 ชั้น ผู้สำเร็จประโยค 3 ชั้นขึ้นไปจึงจะเรียกว่า "เปรียญ" ใช้คำนำหน้าชื่อว่า "มหา" ได้⁶¹

สรุปได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาหลักของพระภิกษุสามเณร เป็นการศึกษาที่จะดำรงพระพุทธศาสนาเป็นการศึกษาพระไตรปิฎกโดยตรง เนื่องจากพระไตรปิฎกจารึกเป็นภาษาบาลีจึงเป็นหน้าที่ของพระภิกษุสามเณรที่จะต้องศึกษาภาษาบาลี และยังมีได้กัฏรวมทั้งประชาชนที่สนใจในการศึกษาแล้ว เรียนได้ศึกษาด้วยและเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในการส่งเสริมการศึกษาแล้วเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีโดยตรง เมื่อมีการแยกการศึกษาของประชาชนออกจากการศึกษาของคณะสงฆ์ การศึกษาของพระภิกษุสามเณรจึงกลายเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์และไม่ได้ได้รับความสนใจจากฝ่ายรัฐอีกเลย

จุดมุ่งหมาย

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งจารึกไว้เป็นภาษาบาลีในคัมภีร์พระไตรปิฎก⁶² เป็นการศึกษาพระพุทธรศาสนาาระดับสูง ถือเป็นการศึกษาหลักสำหรับพระภิกษุสามเณร หรือเป็นศาสนศึกษาที่จะดำรงพระพุทธศาสนาสืบไป⁶³

⁶⁰ กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2525), หน้า 50.

⁶¹ พระมหาปยุตฺธิ ปยุตฺโต, "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," พุทธจักร 23, 6 (มิถุนายน 2512): 12.

⁶² พระมหาวัฒนา วชิรวิธ, "การศึกษาภาษาบาลี," ใบลาน 10, 4 (เมษายน - พฤษภาคม 2533): 30.

⁶³ กมล รอดคล้าย, "การศึกษาของสงฆ์," ใบลาน 10, 3 (กุมภาพันธ์-มีนาคม 2533): 54.

ตั้งนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระภิกษุสามเณรก็เพื่อการ
ดำรงตนแห่งพระรัตนคัสานา

การจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจัดเป็น 9 ประโยค ตั้งแต่ประโยค 1-3 ถึง
ประโยค 9

หลักสูตร

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่ใช้กันในการเรียนการสอน และการสอบ
บาลีสนามหลวง ที่ใช้ติในปัจจุบันนี้ คือ^๔

ประโยค 1-2 และเปรียญตรีปีที่ 1-2 หมวดบาลีศึกษา

1. วิชา แปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถ หลักสูตรใช้หนังสือ สมมุทปทฎฐก
กถา ภาคที่ 1 ถึง ภาคที่ 4

2. วิชา บาลีไวยากรณ์ หลักสูตรใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ประเภทสอบถามความจำ
ประโยค ป.ธ.3

1. วิชา แปลมคธเป็นไทยโดยพยัญชนะและโดยอรรถหลักสูตรใช้หนังสือ สมมุทปทฎฐก
ภาคที่ 5 ถึง ภาคที่ 8

2. วิชา สัมพันธ์ไทย หลักสูตรใช้หนังสือ สมมุทปทฎฐก ภาคที่ 5 ถึง ภาคที่ 8

3. วิชา บาลีไวยากรณ์ หลักสูตรใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ ประเภทสอบถามความจำ
และเข้าใจประกอบกัน

4. วิชา บูรพศึกษา ข้อเขียนภาษาไทยโดยแก้ไขให้ถูกต้องตามระเบียบ ลักษณะ
วรรคตอน ตัวอักษรตามสมัยนิยม หลักสูตรใช้หนังสือที่ควรรู้ เช่น จดหมายทางราชการ
ประโยค ป.ธ.4

1. วิชา แปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ สมมุทปทฎฐก ภาคที่ 1

^๔ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพจนคัสานา,
หน้า 116-117.

2. วิชา แปลมคธ เป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลสูตรที่ปณี ภาคที่ 1

ประโยค ป.ธ.5

1. วิชา แปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธมฺมปทฎฐกถา ภาคที่ 2 ถึง ภาคที่ 4
2. วิชา แปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลสูตรที่ปณี ภาคที่ 2

ประโยค ป.ธ.6

1. วิชา แปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธมฺมปทฎฐกถา ภาคที่ 5 ถึงภาคที่ 8 แต่ในการสอบกรรมการจะแปลประโยคที่ออกสอบเป็นความไทยโดยสันทัด หรืออาจตัดแปลงสำนวน และท้องเรื่องหรือตัดตอนที่ต่าง ๆ มาเรียงติดต่อกันเป็นประโยคที่สอบไล่ก็ได้
2. วิชา แปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ตติย-จตุตถ-ปัญจม สมณุตปาสาทิกา

ประโยค ป.ธ.7

1. วิชา แปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลสูตรที่ปณี
2. วิชา แปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐม-ตติยสมณุตปาสาทิกา

ประโยค ป.ธ.8

1. วิชา แต่งฉันทมคธ แต่งฉันทเป็นภาษามคธ 3 ฉันท ในจำนวน 6 ฉันท
 - 1) ปัสฺสยวภัตฺร
 - 2) อินฺทรวชิสร
 - 3) อุเปฺนทรวชิสร
 - 4) อินฺทรวงศ์
 - 5) วัณฺณสัจฺจ
 - 6) วัสสันตคิลก

ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้

2. วิชา แปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐม-ตติยสมณุตปาสาทิกา
3. วิชา แปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ วิกฺขัมมคฺค

ประโยค ป.ธ.9

1. วิชา แต่งไทยเป็นมคธ แต่งมคธจากภาษาไทยล้วน ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้

2. วิชา แปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ วิสุทธิมคฺค
3. วิชา แปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ อภิธมฺมตฺถวิภาวินี

สรุปว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้นจะเน้นด้านการแปลภาษาบาลี โดยใช้ อรรถกถาของพระไตรปิฎกมาเป็นแบบเรียนและทดสอบการแปล ไม่ได้เน้นการคิดวิเคราะห์แต่อย่างใด แต่ในระดับประโยค ป.ธ.8 จะต้องแต่งฉันท์ได้ด้วย และเรียนรู้ระเบียบหนังสือราชการ

ผู้เรียน

นักเรียนที่เข้ามาสู่ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้แก่พระภิกษุสามเณร ส่วนใหญ่มาจากชนบทที่ห่างไกลจากครอบครัวของเกษตรกรและเป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐ จึงอาศัยการบวชเรียนตามประเพณีแสวงหาความก้าวหน้าได้ทางหนึ่งซึ่งมีจำนวนน้อยที่ตั้งใจจะสืบต่อพระศาสนาตลอดไป ส่วนใหญ่ก็หวังความก้าวหน้าในทางโลกธรรมตามวิสัยของชาวบ้านทั่วไป หากมีหนทางใดที่เปิดช่องก็จะขวนขวายพยายามช่วยตนเอง

ดังนั้น ผู้เรียนจึงมีทั้งผู้ที่มีศรัทธาในพระศาสนา ต้องการศึกษาระธรรมวินัยในฐานะเป็นศาสนทายาท อีกส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐได้ จึงอาศัยการบวชเรียนเป็นช่องทางให้ได้รับการศึกษา

ผู้สอน

ผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ต้องเป็นเปรียญ ตามระเบียบองค์การศึกษาว่าด้วยการจัดศาสนศึกษา พุทธศักราช 2494 ผู้สอนโดยมากก็เป็นพระภิกษุที่สอบผ่านการศึกษาขั้นต้น ยังไม่สำเร็จขั้นสูงสุด หรือเลิกการศึกษาที่เดียวแต่จำเป็นต้องเจียดเวลามาสอน สอนไปพลางเรียนไปพลาง ทำนองนี้สอนน้อง⁶⁵

⁶⁵ ดุษฎี อังสุเมธางกูร, "การศึกษาคณะสงฆ์ ปัญหาที่แก้ไม่ได้หรือปัญหาที่แก้ไม่ได้แก้," พุทธจักร 37, 6 (มิถุนายน 2526): 22.

ดังนั้น ผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จะต้องมีความรู้สูงกว่าผู้เรียน หรือบางท่านจะเรียนไปด้วยพร้อมกับสอนรุ่นน้องไปด้วย

การจัดการเรียนการสอน

การศึกษาภาคปริยัติธรรมแผนกบาลี จะต้องใช้เวลาเรียนใน 1 ปีการศึกษาไม่น้อยกว่า 300 ชั่วโมง จัดการศึกษาเป็น 3 ภาค คือ^{๕๖}

1. ภาควิสาขะ เริ่มแต่ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 ถึง ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 8
2. ภาคพรรษา เริ่มแต่แรม 9 ค่ำ เดือน 8 จนถึง ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11
3. ภาควารณา เริ่มแต่ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 จนถึง แรม 13 ค่ำ เดือนยี่

สำนักเรียนพระปริยัติธรรม จะปิดเรียน วันโกน วันพระ และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ศาสนา

การจัดการเรียนการสอน เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส หรือเจ้าสำนักเรียนแต่ละสำนัก คณะสงฆ์ถือว่าไม่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา

วิธีการเรียนการสอน วิธีการเรียนการสอนใช้แบบบรรยาย ให้นักเรียนท่องจำ เน้นความจำและความเข้าใจด้านภาษาและความเข้าใจเฉพาะเรื่องนั้น ๆ โดยตรงเป็นสำคัญไม่เน้นที่จะให้รู้จักคิดแยกแยะ วิเคราะห์ เชื่อมโยง หาวิธีนำความรู้ความเข้าใจนั้นไปใช้ประโยชน์หรือสืบสวนค้นคว้าในเรื่องนั้น ๆ ให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป บางแห่งนักเรียนจะคหุหนังสือเอง ถึงเวลาสอบก็เข้าสอบ ไม่มีการจัดการเรียนการสอนเป็นกิจจะลักษณะไม่มีการใช้อุปกรณ์การสอน โสตทัศนูปกรณ์ หรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ ในการศึกษา^{๕๗}

^{๕๖} ข้าหลวง วุฒิจันทร์, การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ, หน้า 108.

^{๕๗} ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพุทธศาสนา, หน้า 14 - 16.

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น เป็นหน้าที่ของ เจ้าอาวาส ใน 1 ปีการศึกษาจะต้องจัดให้ได้เรียนครบ 300 ชั่วโมง โดยแบ่งเป็น 3 ภาค คือ ภาควิสาข ภาคพรรษา ภาคปวารณา ปิดเรียนในวันโกน วันพระและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การเรียนการสอนจะเน้นความจำและความเข้าใจด้านภาษา ไม่เน้นให้ผู้เรียนรู้จักคิด วิเคราะห์ หรือค้นคว้าให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ในบางแห่งไม่มีการเรียนการสอนเลย ถึงเวลาที่เข้าสอบ

การวัดและประเมินผลการศึกษา

1. การสอบ การสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี หรือที่เรียกว่า การสอบบาลีสนาม หลวงอยู่ในความรับผิดชอบของแม่กองบาลีสนามหลวง เริ่มมีการสอบบาลีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 และต่อมาในปี พ.ศ. 2491 การสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้กำหนดสอบพร้อมกันทั่วราชอาณาจักร แต่ในปัจจุบัน กำหนดสอบความรู้บาลีได้กำหนดให้มีการสอบทุกปี โดยจัดแบ่งการสอบ แต่ละปีการศึกษาออกเป็น 2 ครั้ง คือ^{๕๘}

ครั้งที่ 1 จะจัดการสอบในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี สำหรับ ป.ศ. 6-9

ครั้งที่ 2 จะจัดสอบในวันแรม 10 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี สำหรับประโยค 1-2 ถึง

ป.ศ. 5

สำหรับในปีพ.ศ. 2537 กำหนดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แบ่งออกเป็น 2 ครั้งคือ

ครั้งที่ 1 กำหนดสอบ ป.ศ. 6-9 ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ถึง วันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 3 (ระหว่างวันที่ 12-16 กุมภาพันธ์ 2537) เปิดสอบเฉพาะในกรุงเทพ ฯ และ

ครั้งที่ 2 กำหนดสอบ ป.ศ. 1-2 ถึง ป.ศ. 5 ในระหว่างวันแรม 10 ค่ำ เดือน 3 ถึง วันแรม 12 ค่ำ เดือน 3 (ระหว่างวันที่ 7-9 มีนาคม 2537) โดยเปิดสอบทั้งในกรุงเทพ ฯ และ ต่างจังหวัด^{๕๙} ซึ่งตรงกับกำหนดสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแต่เดิมมา

^{๕๘} พระมหาวัดหนา วชิรุโธ, "การศึกษาภาษาบาลี" ใบลาน 10, 4 (เมษายน - พฤษภาคม 2533): 30.

^{๕๙} กองบรรณาธิการ, "กำหนดสอบบาลีสนามหลวง," ไทยรัฐ (26 มกราคม 2537): 8.

2. การตรวจข้อสอบ เมื่อสอบเสร็จแล้วเจ้าคณะภาคต่าง ๆ จะนำไปคำตอบรวมส่งแม่กองบาลีและนิมนต์พระเถรานุเถระมาประชุมพร้อมกัน ณ สถานที่ที่แม่กองกำหนด จะดำเนินการตรวจในวันแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ทุกปี ใช้เวลาตรวจประมาณ 5 วัน และประกาศผลการสอบในวันสุดท้ายของกำหนดการตรวจ กรรมการที่ตรวจมีจำนวนมากประมาณ 400-600 รูป มีกรรมการตรวจเป็นโต๊ะ ๆ ละ 3 รูป เฉพาะประโยค 9 มีการพิจารณาถากถงโดยละเอียด กรรมการทั้งหมดรวมเป็นโต๊ะเดียวกัน⁷⁰

3. เกณฑ์การให้คะแนนและการประเมินผล เกณฑ์การให้คะแนนและประเมินผลได้ตก ในแต่ละวิชา ของหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จะแตกต่างกันไป ซึ่งแต่ละวิชามีเกณฑ์การให้คะแนนดังนี้

ปัญหาบาลีไวยากรณ์ มีเกณฑ์ในการตรวจให้คะแนน ซึ่งประกาศใช้มาตั้งแต่ วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2478⁷¹ คือ การตรวจประโยคของสนามหลวง ซึ่งเดิมตั้งปัญหาให้นักเรียนตอบได้วางเกณฑ์ในการหักคะแนนไว้ว่า ข้อหนึ่งแบ่งเป็น 4 เลี้ยว ให้หักคะแนนตามส่วนที่ผิด คือ ผิดทั้งข้อหักหมดทั้ง 4 เลี้ยว ผิด 3 หัก 3 เลี้ยว ผิด 2 ส่วน หัก 2 เลี้ยว ผิด 1 ส่วนหัก 1 เลี้ยว นั้นไม่สะดวกในการตรวจและไม่ให้ความสม่ำเสมอทั่วไปเพราะบางครั้งผิดไม่ถึง 1 เลี้ยวจะเก็บเต็ม 1 เลี้ยวก็ตึงเกินไปจะไม่เก็บเลยก็หย่อนเกินไป จะเก็บน้อยกว่า 1 เลี้ยวให้พอควรกันก็ไม่มีเกณฑ์จะเก็บนับว่าเกณฑ์คะแนนนี้ยังไม่สมบูรณ์พอไม่ให้ความเสมอภาคและความสะดวกในการตรวจ เพราะฉะนั้นเพื่อให้เกณฑ์คะแนนในการตรวจสมบูรณ์ และความเสมอภาคทั่วไป จึงให้เลิกเกณฑ์หักคะแนนเป็นส่วน เป็นเลี้ยวเสีย ให้ใช้เกณฑ์คะแนนเป็นเลขแทนคือ ให้คะแนนข้อละ 10 คะแนน ดังนี้

ผิด 1 ถึง 15	ให้ 3 ให้
ผิด 16 ถึง 20	ให้ 2 ให้
ผิด 21 ถึง 25	ให้ 1 ให้
ผิดเกิน 25	ลงศูนย์ คือ ตก

⁷⁰พระมหาปฐมฤทธิ ปยุตฺโต, "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," พุทธจักร 23, 6 (มิถุนายน 2512): 15.

⁷¹ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา. "ประกาศให้ใช้เกณฑ์คะแนนเป็นเลข" วิชาการพระพุทธศาสนา. หน้า 118.

การตอบข้อสอบสั้นข้อ แม้ข้อเดียวหรือทั้งหมด ให้หัก 2 คะแนนทุกวิชา

วิธีตรวจบรรณภาคประโยคป.ศ.3 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2490 ซึ่งจุดประสงค์ของการสอบบรรณภาคประโยค ป.ศ.3 เพื่อให้นักเรียนวางรูปหนังสือราชการหรือวางรูปหนังสืออื่น เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นต้น รู้จักวางย่อหน้า วรรคตอนและใช้ตัวอักษรให้ถูกต้องตามสมัยนิยมจึงวางหลักการตรวจไว้ดังนี้⁷²

การปรับและการเก็บคะแนน วางรูปจดหมายราชการผิดหมด เป็นต้นตก และนอกจากนี้ ผิดย่อหน้า 1 แห่ง เก็บ 2 คะแนน ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ 1 แห่ง เก็บ 1 คะแนน ผิดอักษร 1 ตัว เก็บ 1 คะแนน เมื่อรวมคะแนนได้เกินกว่า 12 เป็นต้นตก

ส่วนวิธีตรวจประโยคบาลีสนามหลวง วิชาแปลมคธเป็นไทย แปลไทยเป็นมคธ และวิชา สัมพันธ์ มีเกณฑ์การตรวจให้คะแนน ซึ่งประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 16 พฤษภาคม 2487 ดังนี้⁷³

1) แปลผิดศัพท์ หรือ เรียกชื่อสัมพันธ์ผิด ในวิภัติเดียวกัน เช่น สัตต มิว วิภตติ มิชื่อ เรียก อาหาร หลายอย่าง ศัพท์ที่สัมพันธ์ที่ถูกเป็น อุลลิสเสสิกขาธ แต่เรียกผิดเป็น วิสยาธาร ไป ดังนี้ชื่อว่า ผิดศัพท์

2) แปลเสียสัมพันธ์ หรือเรียกชื่อสัมพันธ์ผิดต่างวิภัติ เช่น เรียก อาหาร เป็น สัมพันธะ ไป หรือสัมพันธ์ เข้าที่ผิดในประโยคเดียวกัน ชื่อว่าผิดสัมพันธ์

3) แปลสลับประโยค หรือสัมพันธ์สลับประโยคเลขนอกกับประโยคเลขในปนกัน กัตติ ใช้ ประชานกับกิริยาผิดบุรุษกัน กัตติ แปลหรือสัมพันธ์ผิด จนไม่เป็นรูป กัตติ เหล่านี้ ชื่อว่า ผิดประโยค

การเก็บคะแนน	ผิดศัพท์	1	ศัพท์	เก็บ	1	คะแนน
	ผิดสัมพันธ์	1	แห่ง	เก็บ	2	คะแนน
	ผิดประโยค	1	ประโยค	เก็บ	6	คะแนน

⁷²ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา. "วิธีตรวจบรรณภาค ประโยค ป.ศ.3" วิชาการพระพุทธศาสนา. หน้า 119.

⁷³ฝ่ายบริหารการศึกษา, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา. "วิธีตรวจประโยคบาลี สนามหลวง" วิชาการพระพุทธศาสนา, หน้า 120.

การปรับ	นับคะแนนที่เก็บ ๆ แล้วนั้นรวมกันเข้า			
ผิด 1 ถึง 6	ให้	3		
ผิด 7 ถึง 12	ให้	2		
ผิด 13 ถึง 18	ให้	1		
ผิดเกิน 18	ลง	0		ทั้งหมด

แต่ข้อที่ว่า "แปลหรือสัมพันธ์ผิดจนไม่เป็นรูป" นั้น

- ถ้าประโยคยาวกว่า 3 บรรทัด นับเป็นผิดเกิน 18
- ถ้าประโยคยาวไม่เกิน 3 บรรทัด นับเป็นผิด 18
- ถ้าประโยคยาวไม่เกิน 1 บรรทัด นับเป็นผิด 6

ข้อสำคัญ ต้องสันนิษฐานว่า ผู้แปลมีความรู้สมกับชั้นประโยคนั้นหรือไม่ เช่น ประโยค ป.ศ.6 ถึง ป.ศ.9 จัดเป็นประโยคสูง ถ้าจะต้องเก็บคะแนนหมยมยิม จนเกินถึง 18 จึงเป็นตก ก็ดูเป็นการตรวจภูมิรู้ของนักเรียนแรกศึกษาไป ไม่สมภูมิ ฉะนั้น แม้ถึงผิดยังไม่เต็มเกณฑ์กำหนด แต่เห็นมีความรู้ไม่สมชั้น ก็เอาเป็นตก

การประเมินผลหรือกำหนดชั้นและวิชาที่สอบได้ ในชั้นเปรียญธรรมแต่ละประโยคมีดังนี้⁷⁴

ป.ศ.3	จำนวน 3 วิชา			
1)	3	3	3	ได้ชั้นเอก
2)	3	3	2	ได้ชั้นโท
3)	3	2	2	ได้ชั้นตรี
4)	2	2	2	ได้ชั้นตรี
5)	3	3	1	ได้นอกชั้น
6)	3	2	1	ได้นอกชั้น
7)	2	3	1	ได้นอกชั้น

(เฉพาะวิชา แปลมคธ เป็นไทย ต้องได้ 2 หรือ 3 ให้)

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

ประโยค 1-2 และ ป.ธ.4-5-6-7 จำนวน 2 วิชา

ก. 3 3 ได้ชั้นเอก

ข. 3 2 ได้ชั้นโท

ค. 2 2 ได้ชั้นตรี

ป.ธ.8-9 จำนวน 3 วิชา

ก. 3 3 3 ได้ชั้นเอก

ข. 3 3 2 ได้ชั้นโท

ค. 3 2 2 ได้ชั้นตรี

ฆ. 2 2 2 ได้ชั้นตรี

นอกนี้ตก

พระภิกษุสามเณรที่สอบได้ชั้น ป.ธ.3 เป็นเปรียญตรี จะได้รับพระราชทานพัดยศจากพระมหากษัตริย์ ถ้าเป็นพระภิกษุก็ได้เป็นมหา ใช้คำว่า "พระมหา" นำหน้าชื่อได้ แต่ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมอบให้สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง และประทานพัดยศแทน ส่วนผู้สอบได้ป.ธ.6 และ ป.ธ.9 ซึ่งเป็นชั้นสุดท้ายของเปรียญโทและเปรียญเอก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังเสด็จไปพระราชทานพัดยศด้วยพระองค์เอง ในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 ทุกปี⁷⁵

การสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในแต่ละปีนั้น จะมีพระภิกษุสามเณรทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเข้าสอบมาก แต่จำนวนของพระภิกษุสามเณรที่สอบได้ในแต่ละปีนั้นจะมีจำนวนค่อนข้างน้อย เช่น ในปี 2533 มีพระภิกษุสามเณรทั่วประเทศเข้าสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ทุกประโยครวมทั้งสิ้น 22,737 รูป สอบได้ทุกประโยครวมทั้งสิ้น 6,665 รูป คิดเป็นร้อยละ 39.59 สำหรับการสอบเปรียญธรรม 9 ประโยค ซึ่งเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงสุดของคณะสงฆ์นั้น ในปี 2533 มีพระภิกษุสามเณรเข้าสอบจำนวน 88 รูป สอบได้ 23 รูป คิดเป็นร้อยละ 33.82 เป็นพระภิกษุ 18 รูป สามเณร 5 รูป เป็นพระภิกษุในส่วนกลาง 21รูป ส่วนภูมิภาค 2 รูป⁷⁶

⁷⁵พระมหาปยุตฺถิ ปยุตฺโต, "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," พุทธจักร 23, 6(มิถุนายน 2512): 15.

⁷⁶"ข่าวในแวดวงการศึกษา," ไพบูลย์ 10, 3(กรกฎาคม-มีนาคม 2533): 5.

สรุปว่า การวัดผลหรือที่เรียกว่าการสอบบาลีสนามหลวงนั้น อยู่ในความรับผิดชอบของแม่กองบาลีสนามหลวง การสอบจะแบ่งเป็น 2 ครั้ง ระหว่างประโยค ป.ศ. 1-2 ถึงป.ศ. 5 และสำหรับ ป.ศ. 6-9 หลังจากสอบจะมีการตรวจข้อสอบตามสถานที่ที่แม่กองบาลีกำหนด แต่ละวิชาจะมีวิธีการตรวจและให้คะแนนแตกต่างกันไป และในแต่ละปีจะมีผู้สอบได้บางระดับไม่ถึงร้อยละ 50 และการที่พระภิกษุสามเณรสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยเฉพาะประโยค 9 สอบได้ในอัตราที่ค่อนข้างน้อยนั้น เนื่องจากคณะสงฆ์ถือว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นการศึกษาที่มุ่งให้พระสงฆ์มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย อันเป็นหลักของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้ดำรงตนเป็นศาสนทายาทที่เหมาะสม คณะสงฆ์จึงพยายามปรับปรุงส่งเสริมและกวดขันในด้านคุณภาพการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในการตรวจให้คะแนน

3. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาประยุกต์สำหรับพระภิกษุสามเณร⁷⁷ โดยกระทรวงศึกษาธิการ ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วย โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาขึ้น เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2514 เพื่อให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ตั้งแต่ระดับประถมศึกษา ถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย สาเหตุของการประกาศใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษานั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) สมเด็จพระสังฆราช กล่าวไว้ในบันทึกข้อความเพื่อเสนอกรมการมหาดไทยเมื่อวันที่ 24 กันยายน 2514 ตอนหนึ่ง ความว่า :-

ปัจจุบันนี้ การศึกษาทางโลกเจริญก้าวหน้ามากขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของโลก การศึกษาทางพระปริยัติธรรมก็จำเป็นต้องอนุวัตไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกบ้างจึงเห็นสมควรที่จะมีหลักสูตร ในการเรียนพระปริยัติธรรมเพิ่มขึ้นอีกแผนกหนึ่งคือหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ได้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป⁷⁸

⁷⁷ ประมวล ยั่งยืน, "การศึกษากับการพัฒนา," โบลาน 12, 4 (เมษายน-พฤษภาคม 2535): 41.

⁷⁸ พระปริยัติมหาสมุทรราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาสมุทรราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 265.

การประกาศใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาชั้นใหม่นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ ตามการเปลี่ยนแปลงของโลกเป็นการจัดการศึกษาในรูปแบบใหม่ ที่เปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา และวิชาการสมัยใหม่ที่ไม่ขัดต่อสมณวิสัย ทั้งนี้เพื่อสนองความต้องการ การเรียนวิชาสมัยใหม่ ของพระภิกษุสามเณร และแก้ปัญหาของพระภิกษุสามเณรที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศยกเลิก โรงเรียนมัธยมศึกษาสำนักเรียนวัด เมื่อ พ.ศ. 2508⁷⁹

ต่อมารัฐบาลได้ประกาศยกระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มอบให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา และต่อมาในปี พ.ศ. 2533 สำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ดำเนินการโครงการนำร่องขยายการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ และขยายขอบเขตการดำเนินการออกไปอย่างกว้างขวางในปี พ.ศ. 2534

ตามแผนพัฒนาการศึกษาระยะที่ 7 ได้กำหนดให้กรมการศาสนา มีส่วนรับผิดชอบในการรับนักเรียนเข้าศึกษาด้วย ฉะนั้นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาจึงเป็นโรงเรียนที่กรมการศาสนาจัดขึ้น เพื่อสนองนโยบายของรัฐในการขยายโอกาสทางการศึกษา โดยมุ่งกลุ่มเป้าหมายไปยังกลุ่มบุคคลที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาผู้ปกครองที่มีฐานะยากจน และการคมนาคมไม่สะดวกเพื่อให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้อาศัยสถาบันพระพุทธศาสนา เข้ารับการศึกษาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกับเยาวชนของชาติกลุ่มอื่น ๆ⁸⁰

ในปีการศึกษา 2536 มีโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาทั้งหมด 263 โรงเรียน มีนักเรียนจำนวน 39,275 รูป⁸¹

⁷⁹ พระมหามณเฑียร อีรานันโท, "การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์" 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 453.

⁸⁰ ประมวล ยั่งยืน, "กรมการศาสนา กับการขยายโอกาสทางการศึกษา," ไบลาน 12, 3 (กุมภาพันธ์ - มีนาคม 2535): 36.

⁸¹ กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, (เอกสารอัดโรเนียว, ม.ป.ป.).

ดังนั้นการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาจึงเป็นการจัดการศึกษาตามการเปลี่ยนแปลงของโลก เปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาทั้งวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาการสมัยใหม่ที่ไม่ขัดต่อสมณวิสัยรวมทั้งสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร เมื่อกรมการศาสนาได้รับนโยบายการขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐ กรมการศาสนาได้มุ่งไปยังกลุ่มบุคคลผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาเพราะฐานะทางเศรษฐกิจและการคมนาคมไม่สะดวกให้ได้อาศัยสถาบันพระพุทธศาสนาในการศึกษา การศึกษาในแผนกนี้จึงขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว

จุดมุ่งหมาย

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นการศึกษาประยุกต์สำหรับพระภิกษุสามเณร มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบดำรงตนอยู่ในสมณธรรมสมควรแก่ภาวะเพศของตน สามารถดำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาไปแล้วก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐ หรือเข้ารับราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าแก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไป^{๒๒}

ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญคือให้ผู้เรียนสามารถดำรงตนอยู่ในพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนทายาทตามสมควรแก่ภาวะเพศของตน และเมื่อลาสิกขาแล้วสามารถศึกษาต่อหรือทำงานได้ เป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่ายทั้งด้านพระศาสนา รัฐ และผู้บวชเรียนเอง

การจัดการศึกษา

หลักสูตร

ปัจจุบันหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2534 ซึ่งเทียบเท่าหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

^{๒๒} คู่มือการปฏิบัติงาน โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์เจริญพัฒนการพิมพ์, 2537), หน้า 4.

ใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายพุทธศักราช 2534 ซึ่งเทียบเท่าหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2534 มีโครงสร้างหลักสูตร ดังนี้^{๒๓}

1. วิชาบังคับ จำนวน 78 หน่วยการเรียนรู้ ได้แก่ รายวิชาดังต่อไปนี้
 - 1.1 วิชาบังคับแกนจำนวน 72 หน่วยการเรียนรู้

1.1.1 ภาษาไทย	12	หน่วยการเรียนรู้
1.1.2 วิทยาศาสตร์	9	"
1.1.3 คณิตศาสตร์	6	"
1.1.4 สังคมศึกษา	6	"
1.1.5 สุขศึกษา	3	"
1.1.6 ศาสนปฏิบัติ	12	"
1.1.7 ภาษาบาลี	15	"
1.1.8 ธรรมวินัย	9	"
 - 1.2 วิชาบังคับเลือกจำนวน 6 หน่วยการเรียนรู้ ให้เลือกจากรายวิชาบังคับเลือก สังคมศึกษา
2. วิชาเลือกเสรี จำนวน 18 หน่วยการเรียนรู้ ให้เลือกจากรายวิชาในกลุ่มต่าง ๆ
 - 2.1 กลุ่มวิชาภาษา
 - ภาษาไทย
 - ภาษาต่างประเทศ

^{๒๓}รมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2534, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2534), หน้า 1-2.

- 2.2 กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์
วิทยาศาสตร์
คณิตศาสตร์
- 2.3 กลุ่มวิชาสังคมศึกษา
- 2.4 กลุ่มพัฒนาบุคลากร
สุขศึกษา
ศาสนปฏิบัติ
- 2.5 กลุ่มวิชาปรียัติธรรม
ภาษาบาลี
ธรรมวินัย

3. กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมต่อไปนี้

- 3.1 กิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหาหรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้
จำนวน 1 คาบต่อสัปดาห์ต่อภาค
- 3.2 กิจกรรมอิสระของผู้เรียน จำนวน 2 คาบต่อสัปดาห์ต่อภาค

4. กิจของสงฆ์ ได้แก่ กิจที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติเป็นประจำอยู่ในวัด คือ กิจประจำวัน กิจประจำปี กิจประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายพุทธศักราช 2534 มีโครงสร้างหลักสูตร ดังนี้^{๕๔}

- 1. วิชาบังคับ จำนวน 42 หน่วยการเรียนรู้ ได้แก่ รายวิชาต่อไปนี้
- 1.1 วิชาบังคับแกน จำนวน 36 หน่วยการเรียนรู้

^{๕๔} กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2534, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2534), หน้า 6-7.

ภาษาไทย	6	หน่วยการเรียน
สังคมศึกษา	6	"
สุขศึกษา	3	"
ภาษาบาลี	12	"
ธรรมวินัย	6	"
ศาสนปฏิบัติ	3	"

1.2 วิชาบังคับเลือก จำนวน 6 หน่วยการเรียน ให้เลือกเรียนจากรายวิชา
บังคับเลือกวิทยาศาสตร์

2. วิชาเลือกเสรี เลือกเรียนอย่างน้อยจำนวน 39 หน่วยการเรียน ให้เลือกจากรายวิชาในกลุ่มวิชาต่าง ๆ ต่อไปนี้

2.1 กลุ่มวิชาภาษา

ภาษาไทย

ภาษาต่างประเทศ

2.2 กลุ่มวิชาสังคมศึกษา

2.3 กลุ่มพัฒนาศิลกภาพ

สุขศึกษา

ศาสนปฏิบัติ

2.4 กลุ่มวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์

วิทยาศาสตร์

คณิตศาสตร์

2.5 กลุ่มวิชาพระปริยัติธรรม

ภาษาบาลี

ธรรมวินัย

ศาสนศิลป์

3. กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมต่อไปนี้

3.1 กิจกรรมแนะแนว หรือกิจกรรมแก้ปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้อ
จำนวน 2 คาบต่อสัปดาห์ต่อภาค

3.2 กิจกรรมอิสระของผู้เรียน

4. กิจของสงฆ์ ได้แก่ กิจที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติเป็นประจำอยู่ที่วัด คือ กิจประจำวัน กิจประจำปักษ์ กิจประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ เกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาของสงฆ์ ได้มีคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก 1441/2535 ลงวันที่ 8 ธันวาคม 2535 เรื่องการยกเว้นรายวิชาเรียนในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาได้กำหนดหลักการศึกษา รายวิชาธรรมวินัยและรายวิชาภาษาบาลี ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ดังนี้^{๒๕}

1. ผู้เรียนที่เรียนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ถ้าสอบได้นักธรรมชั้นตรีหรือธรรมศึกษาตรีในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนรายวิชา ชม 101 ชม 102 ชม 203 และชม 204 และถ้าสอบได้นักธรรมชั้นโทหรือธรรมศึกษาชั้นโท ในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนรายวิชา ชม 305 และ ชม 306
2. ผู้ที่เรียนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ถ้าสอบได้นักธรรมชั้นโทหรือธรรมศึกษาชั้นโทในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนรายวิชา ชม 401 และ ชม 402 และถ้าสอบได้นักธรรมชั้นเอกหรือธรรมศึกษาชั้นเอกในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนรายวิชา ชม 503 ชม 504 ชม 605 และชม 606
3. ผู้เรียนที่เรียนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ถ้าสอบได้บาลีประโยค 1-2 ในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนรายวิชา บ 101 บ 102 บ 203 บ 204 บ 305 และ บ 306
4. ผู้เรียนที่เรียนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ถ้าสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค ในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเรียนรายวิชา บ401 บ402 บ503 บ504 บ605 และ บ606

^{๒๕}คู่มือการปฏิบัติงาน โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์เจริญวัฒนาการพิมพ์, 2537), หน้า321-322.

นอกจากนั้นให้มีการเทียบโอนผลการเรียนระหว่างหลักสูตรทั้งสายสามัญและวิชาชีพเข้าสู่หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา และเทียบโอนผลการเรียนจากหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เข้าสู่หลักสูตรสายสามัญและสายวิชาชีพได้ทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย^{๕๖}

สรุปได้ว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายจะใช้หลักสูตรเทียบเท่าหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายพุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง 2533) โครงสร้างของหลักสูตรประกอบด้วยวิชาบังคับ วิชาเลือกเสรี กิจกรรมและกิจของสงฆ์ ทั้ง 2 ระดับ ซึ่งมีบางกลุ่มวิชาที่แตกต่างกันไป เช่น กลุ่มวิชาการงานอาชีพและพลศึกษาจะเรียนวิชาพระปริยัติธรรมและวิชาศาสนปฏิบัติแทนและเพิ่มกิจของสงฆ์ขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเทียบโอนวิชาเรียนในหลักสูตรนักรรรมกับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และเทียบโอนวิชาเรียนระหว่างหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญกับหลักสูตรสายสามัญและหลักสูตรสายวิชาชีพเข้าด้วยกันได้ ทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

ผู้เรียน

นักเรียนต้องเป็นพระภิกษุหรือสามเณร สำหรับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ต้องจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่า ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายต้องจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นหรือเทียบเท่าและต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากเจ้าอาวาสที่พำนัก หรือพระภิกษุที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสวัดดังกล่าว^{๕๗}

สรุปได้ว่า ผู้เรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญต้องเป็นพระภิกษุหรือสามเณรเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่า และต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสหรือผู้ได้รับมอบหมาย

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 323-338.

ผู้สอน^{๘๘}

ครู จะเป็นพระภิกษุสามเณรหรือคฤหัสถ์ก็ได้ สำหรับคฤหัสถ์ ต้องเป็นเพศชายอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี บริบูรณ์

ครูสอนวิชาพระปริยัติธรรม หมวดภาษาบาลี สำหรับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จะต้องมิวุฒิเปรียญตรีขึ้นไปและชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจะต้องมิวุฒิเปรียญโทขึ้นไป

ครูสอนวิชาพระปริยัติธรรม หมวดธรรมวินัยและศาสนปฏิบัติชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย จะต้องมิวุฒิไม่ต่ำกว่านักธรรมชั้นเอก

ครูสอนวิชาสามัญศึกษา สำหรับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจะต้องมิวุฒิไม่ต่ำกว่าอนุปริญญาหรือเทียบเท่าขึ้นไป และชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจะต้องมิวุฒิไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีหรือเทียบเท่าขึ้นไป

สรุปได้ว่า ครูผู้สอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมนั้นต้องเป็นชายจะเป็นพระภิกษุสามเณรหรือคฤหัสถ์ก็ได้ สอนในวิชาพระปริยัติธรรมหมวดใดต้องมีวุฒิในหมวดนั้นสูงกว่าผู้เรียน สำหรับวิชาสามัญจะต้องมิวุฒิไม่ต่ำกว่าอนุปริญญาในระดับมัธยมต้นและไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีในระดับมัธยมปลาย

การจัดการเรียนการสอน

ก. เวลาเรียน^{๘๙}

1. หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและระดับมัธยมศึกษาตอนปลายใช้เวลาเรียนโดยปกติประมาณ 3 ปี

2. ในปีการศึกษาหนึ่ง ให้แบ่งเป็นภาคเรียนปกติ 2 ภาค ภาคเรียนละ 20 สัปดาห์และโรงเรียนอาจเปิดภาคฤดูร้อนได้อีกตามที่เห็นสมควร โดยให้มีเวลาเรียน 4 สัปดาห์

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-83.

เวลาเรียนต่อสัปดาห์ของรายวิชาที่เปิดสอนจะต้องเป็น 5 เท่าของภาคปกติ และเวลาเรียนในภาคฤดูร้อนนี้ให้ใช้สำหรับเรียนรายวิชาที่เรียนซ้ำหรือรายวิชาที่แก้ "0" หรือ รายวิชาที่เปลี่ยน "ร" หรือ "มส"

3. โรงเรียนต้องเปิดเรียนสัปดาห์ละไม่น้อยกว่า 5 วัน วันละไม่น้อยกว่า 7 คาบ คาบละ 50 นาที รวมอย่างน้อย 35 คาบ

4. ให้เรียนตามหลักสูตรอย่างน้อยสัปดาห์ละ 32 คาบ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และสัปดาห์ละ 27 คาบในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และให้โรงเรียนจัดให้ผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรมตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร โดยเข้าร่วมกิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน 1 คาบต่อสัปดาห์ นอกจากนี้ต้องจัดให้มีเวลาสำหรับผู้เรียนปฏิบัติกิจกรรมอิสระตามความสนใจ จำนวน 2 คาบ ต่อสัปดาห์

5. นอกจากเวลาที่กำหนดในข้อ 1.1 ถึง 1.4 ต้องให้ผู้เรียนปฏิบัติกิจของสงฆ์ โดยมีเจ้าอาวาสหรือผู้ที่เจ้าอาวาสมอบหมายเป็นผู้ควบคุม

แนวดำเนินการจัดการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น กำหนดแนวดำเนินการ ดังนี้^{๑๐}

- 1) จัดให้พระภิกษุสามเณรได้เลือกเรียนอย่างกว้างขวาง เพื่อสำรวจความถนัดและความสนใจ
- 2) จัดประสบการณ์ต่าง ๆ ให้พระภิกษุสามเณรได้รู้จักและเข้าใจตนเอง สามารถแสวงหาแนวทางในการพัฒนาตนเอง
- 3) ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาวิชาพระปริยัติธรรม วิชาสามัญและประเพณีปฏิบัติตามพระธรรมวินัย
- 4) จัดให้มีการศึกษา ติดตาม และแก้ไขปัญหาของพระภิกษุสามเณรอย่างต่อเนื่อง
- 5) จัดการเรียนการสอนเน้นวิชาพระปริยัติธรรม ให้สามารถนำไปปฏิบัติได้
- 6) จัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่าง ๆ ให้สอดแทรกการเสริมสร้างค่านิยมศีลธรรมเพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดี

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

7) จัดการเรียนการสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล และกระบวนการกลุ่ม

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ จัดเช่นเดียวกับโรงเรียนมัธยมสายสามัญทั่วไป โดยใช้เวลาเรียนในแต่ละระดับประมาณ 3 ปีในปีการศึกษาหนึ่งแบ่งเป็นภาคเรียนปกติ 2 ภาคเรียน อาจเปิดภาคฤดูร้อนได้โดยให้ใช้สำหรับเรียนรายวิชาที่มีปัญหา เช่น แก่ 0 เปลี่ยน"ร"หรือ"มส" เป็นต้น ผู้เรียนต้องปฏิบัติตามของสงฆ์ตามที่หลักสูตรกำหนด ให้อยู่ในความควบคุมของเจ้าอาวาสหรือผู้ที่เจ้าอาวาสมอบหมาย และในการจัดการเรียนการสอนนั้น ได้วางแนวทางดำเนินการเพื่อให้พระภิกษุสามเณรสามารถเลือกเรียนได้ตามความสนใจสมควรแก่ภาวะเพศ ให้ได้ศึกษาทั้งวิชาสามัญและพระธรรมวินัยโดยเน้นการปฏิบัติได้จริงในฐานะเป็นศาสนทายาท

การวัดและการประเมินผล^๑

การวัดและการประเมินผลการเรียน เป็นหน้าที่ของสถานศึกษา ประเมินผลการเรียนเป็นรายวิชาให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ การประเมินผลมีทั้งเพื่อปรับปรุงการเรียนและเพื่อตัดสินผลการเรียน มีการประเมินผลก่อนเรียน เพื่อศึกษาความรู้พื้นฐานของผู้เรียน วัดและประเมินระหว่างภาคเรียน เพื่อศึกษาผลการเรียน มีการวัดผลและประเมินผลระหว่างเรียนเป็นระยะ ๆ วัดผลกลางภาคเรียนอย่างน้อย 1 ครั้ง และวัดผลปลายภาคเรียนเพื่อตรวจสอบผลการเรียน

การตัดสินผลการเรียนพิจารณาตัดสินเป็นรายวิชาโดยนำคะแนนระหว่างภาคเรียนรวมกับคะแนนปลายภาคเรียนตามอัตราส่วนที่กำหนด นำมาเปลี่ยนเป็นระดับผลการเรียน ผู้เรียนได้หน่วยการเรียนเฉพาะผู้ที่สอบได้ระดับผลการเรียน 1 ถึง 4 มีเวลาเรียนไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 ของเวลาเรียนทั้งหมดในรายวิชานั้น

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129-134.

เกณฑ์การจบหลักสูตร^{๑๒}

1. ต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี ตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างจำนวน 96 หน่วยการเรียนรู้ โดยเรียนวิชาบังคับ 78 หน่วยการเรียนรู้ วิชาเลือกเสรี 18 หน่วยการเรียนรู้ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และ 81 หน่วยการเรียนรู้ โดยเรียนวิชาบังคับ 42 หน่วยการเรียนรู้ วิชาเลือกเสรีอย่างน้อย 39 หน่วยการเรียนรู้ ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และทุกรายวิชาต้องได้รับการตัดสินผลการเรียน
2. ต้องได้หน่วยการเรียนรู้ วิชาบังคับแกน ภาษาไทย ศาสนาปฏิบัติ ภาษาบาลีและธรรมวินัย
3. ต้องได้หน่วยการเรียนรู้ทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า 85 หน่วยการเรียนรู้ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และ 78 หน่วยการเรียนรู้ ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย
4. ในแต่ละภาคเรียนต้องเข้าร่วมกิจกรรมของสงฆ์ มีเวลาไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 ของกิจวัตรที่ทางวัดกำหนด

สรุปได้ว่า การวัดผลและประเมินผลการเรียนนั้นเป็นหน้าที่ของสถานศึกษา ต้องประเมินให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ มีการวัดผลเพื่อศึกษาความรู้พื้นฐาน ศึกษาผลการเรียนและตัดสินผลการเรียน การตัดสินผลการเรียนตัดสินเป็นรายวิชาต้องได้คะแนนตามที่กำหนดและนำมาเปลี่ยนเป็นระดับผลการเรียน 1 ถึง 4 และเกณฑ์การจบหลักสูตรต้องเรียนได้ไม่น้อยกว่า 85 หน่วยการเรียนรู้ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและ 78 หน่วยการเรียนรู้ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ต้องได้รับการตัดสินผลการเรียนวิชาบังคับ วิชาเลือกเสรี ตามที่กำหนดในหลักสูตร และต้องเข้าร่วมกิจกรรมของสงฆ์ตามที่กำหนด

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-84.

4. การจัดการศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน

ตามสารະในนโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา มีมาตรการที่จำเป็นข้อหนึ่งคือการจัดให้มีศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการศึกษาภาคบังคับสำหรับพระภิกษุสามเณร คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ อาศัยอำนาจหน้าที่ตามมาตรา 10 แห่งพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2527 จึงได้เสนอรูปแบบและวิธีการจัดการศาสนศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับพระภิกษุสามเณร ซึ่งสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประธานคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ได้ลงพระนามในคำสั่งคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ เรื่องให้ใช้หลักสูตรศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2537 เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2537 ซึ่งหลักสูตรศาสนศึกษาขั้นพื้นฐานนี้ ยังเอื้ออำนวยถึงคฤหัสถ์ที่เป็นประชาชนชาวไทยทุกคน ตลอดจนชาวต่างประเทศผู้สนใจพระพุทธศาสนาให้ได้รับการศึกษาพระปริยัติธรรมขั้นพื้นฐานด้วย^{๙๓}

ความหมายของการศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน^{๙๔} หมายถึง การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสยามหลวงที่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ผู้สนใจควรจะได้รับ เพื่อให้มีความรู้ในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานในการดำรงสมณเพศ และสำนึกในความรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยและหลักธรรมคำสอน รวมทั้งการดำรงตนเป็นพลเมืองดี และมีพื้นฐานในการที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมในระดับสูงต่อไปได้

จุดมุ่งหมายของการศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน^{๙๕} มีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. จัดการเรียนการสอนด้านความรู้ขั้นพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา ให้แก่พระภิกษุสามเณรทั่วประเทศ เพื่อตอบสนองความต้องการของแต่ละบุคคล ตามความแตกต่างระหว่างบุคคลและสอดคล้องกับความต้องการของประเทศ ในทางที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของสังคมไทยได้

^{๙๓} ฝ่ายวิชาการ, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2537), หน้า 1.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

2. มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนที่เป็นพระภิกษุสามเณรคฤหัสถ์ ได้รับความรู้ทางพระพุทธศาสนา ควบคู่ไปกับการศึกษาทางโลก สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมรวมทั้งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสม

3. มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนเป็นผู้พร้อมด้วยวิชาและจรณะ มีคุณภาพการดำรงชีวิตที่มีความสุข ช่วยสร้างสรรจรรโลงพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ

จากจุดมุ่งหมายจะเห็นได้ว่าหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานถ้าสามารถดำเนินการได้สำเร็จ พระภิกษุสามเณรที่บวชในพระพุทธศาสนา ก็จะเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนา สามารถปรับตัวและดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างถูกต้องเหมาะสมแก่ภาวะเพศ

การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์

หลักสูตร มีลักษณะผสมผสานกันอย่างมีสัดส่วนระหว่างการศึกษาพระปริยัติธรรม การปฏิบัติตามหลักธรรมและวิชาการทางโลก ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษา และสามารถแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างผู้ที่เรียนหลักสูตรนี้กับผู้ที่ไม่ได้เรียน^{๙๖}

ดังนั้นหลักสูตรที่ผสมผสานกันระหว่างหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับวิชาการทางโลกจะช่วยให้พระภิกษุสามเณรได้รับประโยชน์จากการเรียนและเกิดความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดระหว่างผู้ที่เรียนหลักสูตรนี้กับผู้ที่ไม่ได้เรียน

ผู้เรียน ผู้เรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักได้แก่ พระภิกษุสามเณรทั่วประเทศ ทั้งที่เป็นพระสังฆาธิการ พระปริยัตินิเทศก์ ครูสอนพระปริยัติธรรม กลุ่มเป้าหมายรอง ได้แก่ประชาชน ประกอบด้วย นักเรียน ตลอดจนผู้ประกอบอาชีพการงานและผู้ครองเรือนทั่วไป^{๙๗}

สรุปได้ว่าผู้เรียนได้แก่พระภิกษุสามเณรทั่วประเทศ รวมทั้งนักเรียนและประชาชนโดยทั่วไปที่มีความสนใจจะศึกษาพระปริยัติธรรม

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

ผู้สอน ด้านผู้สอนนั้นจะมีการระดมผู้สอนที่เป็นพระที่มีความรู้ ไปสอนในจุดพื้นที่ที่ขาดแคลน นอกจากนี้อาจใช้บุคลากรอื่นที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ชาวาวาสที่มีความรู้ความสามารถที่เหมาะสมมาช่วย^{๙๘}

ดังนั้นผู้สอนจะได้แก่พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้และในบางพื้นที่ที่ขาดแคลนอาจให้ชาวาวาสที่มีความรู้มาช่วยในการสอน

การจัดการเรียนการสอน ในการจัดบริการการเรียนการสอนนั้นมีแนวทางดังนี้^{๙๙}

1. ให้เจ้าสำนักเรียน/เจ้าสำนักศาสนศึกษา กำหนดพื้นที่บริการ เพื่อเปิดการสอนพระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ ดังนี้
 - ระดับตำบล เปิดสอนระดับ พระปริยัติธรรมชั้น ตริ-โท-เอก และธรรมศึกษา ตริ-โท-เอก
 - ระดับอำเภอ เปิดสอนระดับ เปรียญตรี
 - ระดับจังหวัด เปิดสอนระดับ เปรียญโท
 - ส่วนกลาง เปิดสอนระดับ เปรียญเอก
2. ให้พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ในเขตพื้นที่บริการ มีสิทธิได้รับทุนการศึกษา หรือได้รับการอุปถัมภ์ในเรื่องอุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนและความช่วยเหลือด้านอื่น ๆ ตามความจำเป็น

สรุปได้ว่าการจัดการเรียนการสอนนั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าสำนักเรียนหรือเจ้าสำนักศาสนศึกษา แต่แบ่งเขตในการให้บริการแก่พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ทั่วไป พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ในเขตพื้นที่บริการมีสิทธิได้รับทุนหรือการอุปถัมภ์ด้านอุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอน ความความจำเป็นด้วย

การวัดและประเมินผล จะมีการพัฒนาระบบการวัดผลและการประเมินผลให้เหมาะสม^{๑๐๐}

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

หลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐาน¹⁰¹

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย และซาบซึ้งในคุณค่าของพระศาสนา
2. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีจิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อเพศภาวะ ต่อวัด ต่อศาสนิกชน ต่อศาสนกิจ และต่อพระศาสนา
3. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจในแนวทาง และหลักการสำคัญของพระธรรมวินัย พร้อมทั้งประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและแนะนำแก่ผู้ใกล้ชิดได้ อย่างน้อยพอรักษาตนได้ และไม่นำศาสนิกชนไปสู่ความเข้าใจสับสนและหลงผิด
4. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรเป็นผู้ได้รับการฝึกฝนอบรมดี มีคุณธรรมและจริยธรรม พร้อมทั้งจะดำเนินชีวิตที่ดำรงสงบสุข เป็นสมาชิกที่มีคุณประโยชน์ของวัดและของสังคม
5. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาพอเป็นพื้นฐานของการเล่าเรียนต่อในชั้นสูงขึ้นไป หรือพอที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้วยตนเองยิ่งขึ้นไป

โครงสร้าง

ธรรม 1	72 คาบ	6 คาบ/สัปดาห์
ธรรม 2	24 คาบ	2 คาบ/สัปดาห์
ธรรม 3	36 คาบ	3 คาบ/สัปดาห์
วินัย	60 คาบ	5 คาบ/สัปดาห์
พุทธประวัติ	36 คาบ	3 คาบ/สัปดาห์
เทศนา	36 คาบ	3 คาบ/สัปดาห์
ศาสนพิธี	36 คาบ	3 คาบ/สัปดาห์
ภาวนา	36 คาบ	3 คาบ/สัปดาห์
ภาวนาการณพระพุทธศาสนา	24 คาบ	2 คาบ/สัปดาห์
รวมทั้งสิ้น	360 คาบ	30 คาบ/สัปดาห์

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

จากวัตถุประสงค์ โครงสร้างของหลักสูตร ตลอดจนการจัดการการศึกษาจะมุ่งให้พระภิกษุสามเณรที่บวชและได้เรียนตามหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐาน จะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา ประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย เป็นตัวอย่างที่ดีแก่พุทธศาสนิกชนได้เพื่อบังเกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา และสามารถนำความรู้ที่นั่นแนะนำแก่ผู้ใกล้ชิด ไม่นำศาสนิกชนไปสู่ความสับสนและหลงผิด เพื่อยังประโยชน์แก่วัดและสังคม รวมทั้งเป็นพื้นฐานของการเล่าเรียนในขั้นสูงต่อไป หรือเพื่อการศึกษาหาความรู้ด้านพระพุทธศาสนาด้วยตนเอง

การบริหารการศึกษาสงฆ์¹⁰²

1. ด้านอาคารสถานที่ จะใช้วัดทุกแห่งทั่วประเทศ ทุกตำบล ทุกอำเภอ จังหวัด จัดเตรียมการในวัดที่มีความพร้อมก่อน
2. ด้านบุคลากร เพื่อให้การบริหารการศึกษาประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย ต้องอาศัยความร่วมมือจากเจ้าสำนักเรียน/เจ้าสำนักศาสนศึกษา พระสังฆาธิการทุกระดับ มหาเถรสมาคม คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ กรมการศาสนา มูลนิธิ สมาคมทางศาสนา ตลอดจนพุทธศาสนิกชนทั่วไป
3. ด้านงบประมาณ ใช้งบประมาณในการจัดการศาสนศึกษาของสงฆ์จากรัฐบาลอย่างน้อยร้อยละ 60 ของรายจ่ายที่รัฐบาลใช้กับการศึกษาทางโลก เพื่อให้สามารถดำเนินการตามแนวปฏิบัติของการจัดการศาสนศึกษาของสงฆ์บนพื้นฐานที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

จะเห็นได้ว่าในการบริหารการศึกษาสงฆ์ทั้ง 3 ด้าน ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย คือทั้งรัฐบาล มหาเถรสมาคม วัดและพระสงฆ์ทุกระดับ คณะกรรมการต่าง ๆ มูลนิธิ สมาคมทางศาสนา และประชาชนโดยทั่วไป เพื่อสนับสนุนทั้งด้านสถานที่ บุคลากร งบประมาณ โดยเฉพาะคณะสงฆ์และกรมการศาสนาที่ต้องเกี่ยวข้องในเรื่องนี้โดยตรงจะต้องรับภาระต่าง ๆ เพื่อให้การจัดการศาสนศึกษาตามหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย—ในพระบรมราชูปถัมภ์

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์แห่งแรกที่มีการจัดการศึกษาในรูปแบบ "มหาวิทยาลัย" หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกในประเทศไทย ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2488 ตามคำสั่งของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ 28/2488¹⁰³ เพื่อสนองพระราชดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในอันที่จะพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เจริญก้าวหน้าเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามพระประสงค์ของ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ขณะนั้นทรงพระยศเป็นสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์) องค์สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นนายกรรมการ จึงจัดตั้งสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น

ในระยะแรกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่ตึกหอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร สภาการศึกษา ๔ ได้เปิดรับสมัครพระภิกษุสามเณรเข้าศึกษาเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2489 ปรากฏว่ามีพระภิกษุสามเณรมาสมัครเข้าศึกษาในสภาการศึกษา ๔ รุ่นแรกจำนวน 35 รูป และได้ทำพิธีเปิดการเรียนเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2489 เวลา 16.30 น.¹⁰⁴ นักศึกษารุ่นแรกนี้ศึกษาจนจบปริญญาตรีเพียง 8 รูป

จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มีความมุ่งหมายที่จะให้การอบรมศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรในขนาดที่สามารถทำกิจพระศาสนาได้ดี มีการเผยแผ่พระศาสนาทั้งในและนอกประเทศ เป็นต้น ตามวัตถุประสงค์เดิมของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งวางวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการคือ¹⁰⁵

¹⁰³ ประวัตินามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (ในงานฉลองครบ 84 ปี 1-5 ตุลาคม 2521). (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 15.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.

¹⁰⁵ "วัตถุประสงค์แห่งการตั้งมกุฏราชวิทยาลัย" ประวัตินามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 17.

1. เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย
2. เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาวิชาซึ่งเป็นของชาติภูมิและต่างประเทศแห่งกบฏบุตร
3. เพื่อเป็นสถานที่จัดการสั่งสอนพระพุทธศาสนา

เมื่อจัดตั้งเป็นสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ขยายวัตถุประสงค์ขั้นมูลฐาน 3 ประการ ของมหามกุฏราชวิทยาลัยออกไปเป็น 7 ประการ คือ¹⁰⁶

1. เพื่อให้เป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรม
2. เพื่อให้เป็นสถานศึกษาวิชาทั้งของชาติทั้งของต่างชาติ
3. เพื่อให้เป็นสถานเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ
4. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้และความสามารถในการบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนได้ดียิ่งขึ้น
5. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้และความสามารถในการค้นคว้า โต้ตอบ หรืออภิปรายธรรมได้อย่างกว้างขวางแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ
6. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร ได้เป็นกำลังสำคัญในการจรรโลงพระพุทธศาสนา และเป็นศาสนทายาทที่เหมาะสมแก่กาลสมัย
7. เพื่อความเจริญก้าวหน้าและคงอยู่ตลอดกาลนานของพระพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งสภาการศึกษาฯ เพื่อให้เป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้และเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา ในฐานะศาสนทายาทและเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายของหลักสูตร

หลักสูตรปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิตของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2526 มีความมุ่งหมายดังนี้¹⁰⁷

¹⁰⁶ ประวัตินามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (ในงานฉลองครบ 84 ปี 1-5 ตุลาคม 2521). (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 225.

¹⁰⁷ กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติการศึกษาของสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), หน้า 110-111.

1. เพื่อผลิตนักวิชาการทางศาสนาที่มีคุณวุฒิสูง มีอุดมคติสูง มีความประพฤติดี เป็นศาสนทายาทที่ดีของพระพุทธศาสนา
2. เพื่อให้นักศึกษาได้ศึกษาวิชาการสมัยใหม่ อันไม่ขัดต่อสมณวิสัย และสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
3. เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษามีความรู้ความสามารถในการค้นคว้าวิจัยการดำรงรักษา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ
4. เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษามีความสามารถในการบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติและพระศาสนา เหมาะแก่กาลสมัย
5. เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษามีความสามารถในการสอน อบรม โต้ตอบ อภิปราย วิชาการทางพระพุทธศาสนา และแนะแนวทางชีวิตที่ถูกต้อง
6. เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษามีความสามารถในการเป็นผู้นำ และเป็นตัวแทนทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี
7. เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษา มีความรู้และความสามารถเหมาะสมแก่การเป็นศาสนทายาท อันจะเป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรือง และความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาระดับปริญญาตรี หลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต พุทธศักราช 2534 แยกตามคณะที่จัดการศึกษา คือ

ก. คณะศาสนาและปรัชญา^{๑๒๕} มีจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา คือ

1. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้ในวิชาการทางศาสนาและปรัชญา
2. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร มีความคิดริเริ่มและอุปนิสัยในการค้นคว้าปรับปรุงความรู้ให้ก้าวหน้า ยึดมั่นในระเบียบวินัยและมีความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบตามสมควร แก่ภาวะของความเป็นพระภิกษุสามเณรรวมทั้งสามารถแนะนำในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีไทย

^{๑๒๕} สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หลักสูตรและข้อบังคับปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ทรงสิทธิ์วรรณจำกัด, 2534), หน้า 8-9.

3. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา อย่างถ่องแท้ มีความรู้เกี่ยวกับศาสนาสำคัญของโลก และวิชาที่เกี่ยวข้องโดยไม่ขัดกับสมณเพศ

4. เพื่อพัฒนาพระภิกษุสามเณร ให้มีความสามารถเหมาะสมแก่กาลสมัยและเป็น
ศาสนทายาทที่ดี

ข. คณะมนุษยศาสตร์¹⁰⁹ มีจุดมุ่งหมาย คือ

1. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ดี มีความประพฤติดี มีคุณธรรมและมีมนุษยสัมพันธ์
2. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความสามารถในการรักษา และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติ
3. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรพึ่งตนเองและช่วยเหลือคนอื่นบำเพ็ญประโยชน์ต่อชาติอันเป็นส่วนรวม

ค. คณะสังคมศาสตร์¹¹⁰ มีจุดมุ่งหมาย คือ

1. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความสามารถในวิชาการทางสังคมศาสตร์อย่างกว้างขวาง
2. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร สามารถนำความรู้ทางสังคมศาสตร์ไปประยุกต์อธิบายเผยแผ่พุทธธรรมได้อย่างเหมาะสม อันจะสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของฝ่ายอาณาจักรโดยส่วนรวม
3. เพื่อเป็นพื้นฐานการศึกษาในระดับสูงขึ้น

ง. คณะศึกษาศาสตร์¹¹¹ มีจุดมุ่งหมาย คือ

1. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจหลักวิชาการศึกษา ทั้งทางโลกและทางธรรม

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 341.

2. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความคิดสร้างสรรค์ และสนใจในการศึกษาค้นคว้า อยู่เสมอ
3. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความสามารถในการถ่ายทอดวิทยาการต่าง ๆ
4. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรนำหลักการและวิชาการศึกษามาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของหลักสูตรและจุดมุ่งหมายของคณะที่จัดการศึกษาต่างมุ่งที่จะผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพ เหมาะสมแก่กาลสมัยได้ศึกษาทั้งวิชาการพระพุทธศาสนาและวิชาสมัยใหม่ให้มีความสามารถในการสอน อบรม โต้ตอบ อภิปราย เป็นตัวแทนทางพระพุทธศาสนาและเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

การจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

การจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในปัจจุบัน แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

ก. ระดับปริญญาตรี

การจัดการศึกษาในระดับปริญญาตรี จัดการศึกษาเป็น 4 คณะ คือ

1. คณะศาสนาและปรัชญา จัดสอน 4 สาขาวิชา คือ สาขาวิชาพุทธศาสตร์ สาขาวิชาปรัชญา สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา
2. คณะมนุษยศาสตร์ จัดสอน 7 สาขาวิชา คือ สาขาวิชาภาษาไทย สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต สาขาวิชาภาษาบาลี สาขาวิชาวรรณคดีอังกฤษ และหลักสูตรภาษาบาลีพิเศษ(สำหรับผู้ยังไม่ได้ ป.ธ.5)
3. คณะสังคมศาสตร์ จัดสอน 4 สาขาวิชา คือ สาขาวิชาสังคมศึกษาและมานุษยวิทยา สาขาวิชาจิตวิทยา สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สาขาวิชาโบราณคดี
4. คณะศึกษาศาสตร์ จัดสอน 6 สาขาวิชา คือ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา สาขาวิชาการให้คำปรึกษาและการแนะแนว สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ สาขาวิชาสังคมศึกษา สาขาวิชาภาษาอังกฤษ สาขาวิชาภาษาไทย

5. วิทยาเขต¹¹² สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้อนุมัติให้มีการขยายวิทยาเขตออกไปในส่วนภูมิภาคอีก 5 วิทยาเขต คือ

1) วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย เป็นวิทยาเขตแห่งแรกของ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งอยู่ เลขที่ 5711 หมู่ที่ 1 ตำบลสนับทึบ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีเนื้อที่ 182 ไร่ เปิดรับเยาวชนที่จบชั้นประถมศึกษาเข้ามาบรรพชาให้ เล่าเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรม แผนกบาลีและแผนกสามัญศึกษาตั้งแต่ปีพ.ศ.2530 ได้เปิด รับพระภิกษุสามเณรเป็นนักศึกษาเรียนหลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิต เปิดสอน 2 คณะ คือ คณะมนุษย ศาสตร์ วิชาเอกบาลีและสันสกฤตและวิชาเอกภาษาอังกฤษ คณะสังคมศาสตร์ เปิดสอนวิชาเอก สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา วิชาเอกประวัติศาสตร์ วิชาเอกโบราณคดี

2) วิทยาเขตอ้อมน้อย ตั้งอยู่เลขที่ 26 หมู่ที่ 7 ตำบลอ้อมใหญ่ อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม มีเนื้อที่ 62 ไร่ จัดการเรียนการสอนโดยมุ่งผลิตบัณฑิตทางพระพุทธ ศาสนา ตามหลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิตของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยพุทธศักราช 2534 เปิดสอน 4 คณะ คือ คณะศาสนาและปรัชญา วิชาเอกปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ วิชาเอกภาษา อังกฤษ คณะสังคมศาสตร์ วิชาเอกสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะศึกษาศาสตร์ วิชาเอกภาษา อังกฤษ

3) วิทยาเขตอีสาน ตั้งอยู่ที่วัดศรีจันทร์ ถนนศรีจันทร์ อำเภอมือง จังหวัด ขอนแก่น 40000 เป็นศูนย์กลางทางการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม แผนกบาลี และแผนก สามัญศึกษา เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2533 ได้รับอนุมัติจากสภามหาวิทยาลัย ตั้งเป็นวิทยาเขต ชื่อ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เปิดสอน 3 คณะ คือ คณะมนุษยศาสตร์ วิชา เอกภาษาไทย วิชาเอกภาษาอังกฤษ คณะสังคมศาสตร์ วิชาเอกสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา วิชา เอกวิทยาการจัดการ วิชาเอกนิติศาสตร์ และวิชาเอกรัฐศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ วิชาเอกการ บริหารการศึกษา

4) วิทยาเขตล้านนา ตั้งอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง 103 ถนนพระปกเกล้า อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ได้รับอนุมัติจัดตั้งเป็นวิทยาเขตเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2534 เปิด สอน 3 คณะได้แก่ คณะศาสนาและปรัชญา วิชาเอกปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ วิชาเอกภาษาไทย

¹¹² สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, นโยบายและแผนพัฒนา การศึกษาระดับอุดมศึกษา ฉบับที่ 1 พ.ศ.2535-2539, (อัครโรเนียว, ม.ป.ท., 2536), หน้า 55-63.

วิชาเอกภาษาอังกฤษ คณะศึกษาศาสตร์ วิชาเอกภาษาอังกฤษ และวิชาเอกการศึกษานอกระบบ

5) วิทยาเขตศรีธรรมราชโคราช ตั้งอยู่ที่วัดพระมหาธาตุ ถนนราชดำเนิน อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยใช้ศาลา 100 ปี เป็นสำนักงานวิทยาเขต เปิดดำเนินการเรียนการสอน ตั้งแต่ปีการศึกษา 2535 เป็นต้นมา ในระยะแรกได้รับความอุปถัมภ์ค่าใช้จ่ายจากพระมหาธาตุมูลนิธิ จังหวัดนครศรีธรรมราช เปิดสอน 2 คณะ คือ คณะศึกษาศาสตร์ วิชาเอกภาษาอังกฤษ และวิชาการศึกษาอกระบบ คณะมนุษยศาสตร์ วิชาเอกภาษาอังกฤษ

ข. ระดับบัณฑิตศึกษา

การจัดการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาของสภาการศึกษาฯ สภามหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้จัดตั้งบัณฑิตวิทยาลัยขึ้น เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2530 ได้เปิดการศึกษาระดับปริญญาโทในปีการศึกษา 2530 มี 2 สาขาวิชา คือ สาขานุเทศาสนาและปรัชญา สาขานุเทศาสนนินเทศ ผู้จบการศึกษาตามหลักสูตรมีสิทธิรับปริญญาโท คือ

1. ศาสตราศตรมหาบัณฑิต สาขานุเทศาสนนินเทศ (ศน.ม.สาขานุเทศาสนนินเทศ)
2. ศาสตราศตรมหาบัณฑิต สาขานุเทศาสนาและปรัชญา (ศน.ม. นุเทศาสนาและปรัชญา)

สรุปได้ว่าสภาการศึกษามหากรรมราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปัจจุบันจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ทั้งระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ปริญญาตรีจัดการศึกษาเป็น 4 คณะ คือ คณะศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ และได้ขยายการจัดการศึกษาไปยังส่วนภูมิภาคอีก 5 วิทยาเขต ในระดับปริญญาโท เปิดสอน 2 สาขาวิชาคือ สาขานุเทศาสนาและปรัชญา สาขานุเทศนินเทศ

การจัดการศึกษา

หลักสูตร

ก. หลักสูตรระดับปริญญาตรี ในการจัดหลักสูตรของสภาการศึกษามหากรรมราชวิทยาลัย ได้วางหลักเกณฑ์ไว้กว้าง ๆ ดังนี้

- 1) ให้เหมาะสมแก่ความจำเป็นและปริมาณที่จะต้องรู้
- 2) ให้เหมาะสมแก่ความเป็นศาสนทายาทที่เหมาะสมแก่กาลสมัย
- 3) ให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ความสามารถ ค้นคว้า เผยแผ่พระพุทธานุศาสน

- 4) ให้เหมาะกับภาวะของภิกษุสามเณร¹¹³

โครงสร้างหลักสูตร

หลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต พุทธศักราช 2534 ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบัน เป็นหลักสูตรภาคทฤษฎี 4 ปี และภาคปฏิบัติ 1 ปี นักศึกษาจะต้องเรียนรายวิชาต่าง ๆ จำนวนทั้งสิ้น 150 หน่วยกิต ดังนี้¹¹⁴

1) วิชาศาสนายังค์บ	50	หน่วยกิต
2) วิชาพื้นฐานทั่วไป	30	หน่วยกิต
3) วิชาเอก	50	หน่วยกิต
4) วิชาโท	16	หน่วยกิต
5) วิชาเลือกเสรี	4	หน่วยกิต
รวม	150	หน่วยกิต

สำหรับคณะศึกษาศาสตร์ นักศึกษาต้องเรียนรายวิชาต่าง ๆ จำนวนทั้งสิ้น 165 หน่วยกิต โดยมีส่วนประกอบของหลักสูตร ดังนี้¹¹⁵

1) วิชาศาสนายังค์บ	50	หน่วยกิต
2) วิชาพื้นฐานทั่วไป	30	หน่วยกิต
3) วิชาชั้นครู	30	หน่วยกิต
4) วิชาเอก	36	หน่วยกิต
5) วิชาโท	16	หน่วยกิต
6) วิชาเลือกเสรี	3	หน่วยกิต
รวม	165	หน่วยกิต

¹¹³ ประวัติมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ในงานฉลองครบ 84 ปี 1-5 ตุลาคม 2521), หน้า 239-240.

¹¹⁴ พระมหาดิศร ดิลกวิไล, "การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์" 100 ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ 2436-2536, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, 2536), หน้า 9.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 341-342.

นอกจากนี้ ยังมีหลักสูตรภาษาบาลีพิเศษสำหรับผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ ที่เข้าเรียนในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยที่ยังไม่ได้เปรียญธรรม 5 ประโยค จะไม่มีสิทธิ์ได้รับปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยจึงจัดทำหลักสูตรพิเศษ สำหรับผู้ที่ยังไม่ได้เปรียญธรรม 5 ประโยค โดยถือหลักเกณฑ์มาตรฐานต่อจากหลักสูตรภาษาบาลีที่เรียนมาแล้วในโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ

โครงสร้างของหลักสูตรภาษาบาลีพิเศษ	มีจำนวนทั้งสิ้น 16 หน่วยกิต	โดยมีส่วน
ประกอบของหลักสูตร ดังนี้ ¹⁰⁶		
1) วิชาแปลมคธเป็นไทย	8 หน่วยกิต	
2) วิชาแปลไทยเป็นมคธ	8 หน่วยกิต	
รวม	16 หน่วยกิต	

หลักสูตรการปฏิบัติกรรมฐานและการปฏิบัติศาสนกิจ

นักศึกษาที่สำเร็จหลักสูตรด้านวิชาการ 4 ปีแล้ว ต้องปฏิบัติกรรมฐานและปฏิบัติศาสนกิจ ซึ่งเป็นหลักสูตรภาคปฏิบัติอีก 1 ปี หลักสูตรภาคปฏิบัติดังนี้ คือ¹⁰⁷

1. ปฏิบัติกรรมฐานในสถานที่ตามระยะเวลาที่สภาการศึกษาฯ กำหนดเป็นคราว ๆ ไป
2. ปฏิบัติศาสนกิจข้อใดข้อหนึ่ง ดังต่อไปนี้
 - 1) ปฏิบัติศาสนกิจประจำในต่างจังหวัดตามคำสั่งของสภาการศึกษาฯ
 - 2) เป็นเจ้าหน้าที่หรือเป็นครูในสภาการศึกษาฯ
 - 3) ทำกิจอื่นตามแต่สภาการศึกษาฯ จะกำหนด
 - 4) ปฏิบัติศาสนกิจในวัดของตนโดยเจ้าอาวาสแจ้งความจำนงต่อสภาการศึกษาฯ

และสภาการศึกษาฯ อนุมัติ

นักศึกษาผู้ปฏิบัติงานในภาคปฏิบัติต้องรายงานกิจการที่ทำต่อสภาการศึกษาฯ เพื่อคิดเป็นคะแนนพิเศษภาคปฏิบัติ มีข้อที่น่าสังเกตคือ การปฏิบัติกรรมฐานและการปฏิบัติศาสนกิจนี้ไม่ได้กำหนดเป็นหน่วยกิต แต่คำนึงถึงความสมบูรณ์ทั้ง 3 ชั้นของการศึกษาในพระพุทธศาสนา คือ ปริยัติ

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 498.

ปฏิบัติ และปฏิเวธ กับเพื่อให้พระนักศึกษาได้ตอบแทนคุณพระพุทธานุศาสน และให้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติ

นักศึกษาผู้สำเร็จหลักสูตรทั้งด้านวิชาการและการปฏิบัติแล้ว และมีคุณสมบัติตามที่สภาการศึกษา กำหนด จึงมีสิทธิได้รับปริญญาตรีศาสนศาสตรบัณฑิต

ข. หลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา การศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัย ทั้ง 2 สาขาวิชานั้น กำหนดดังนี้^{๑๑๘}

จำนวนหน่วยกิตตลอดหลักสูตร	48	หน่วยกิต แบ่งเป็น
1) จำนวนหน่วยกิตรายวิชาเรียน	39	หน่วยกิต แบ่งเป็น
(1) วิชาบังคับ	27	หน่วยกิต
(2) วิชาเลือก	12	หน่วยกิต
2) วิทยานิพนธ์	9	หน่วยกิต

จากหลักเกณฑ์ดังกล่าว จึงปรากฏว่า วิชาในหลักสูตรบางวิชาจึงเหมือนกับสถาบันการศึกษาทางโลกบางวิชาที่ไม่เหมือน คือ ในสถาบันการศึกษาทางโลกไม่มีเรียน แต่ในสภาการศึกษา มหาวิทยาลัยมีเรียน และบางวิชาในสถาบันการศึกษาทางโลกมีเรียนแต่ในสภาการศึกษาไม่มีเรียน และภิกษุสามเณรผู้เข้าศึกษาในสภาการศึกษา ต้องเป็นเปรียญและนักธรรมด้วย

ดังนั้นการจัดหลักสูตรจึงต้องให้เหมาะสมกับภาวะของภิกษุสามเณร และความเป็นศาสนทายาทที่เหมาะสมแก่กาลสมัย จึงต้องจัดวิชาที่เน้นเกี่ยวกับศาสนาและวิชาประกอบที่จัดขึ้นนั้นก็ต้องทำให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้เหมาะสมแก่กาลสมัย มีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและบำเพ็ญประโยชน์ในหมู่ประชาชนได้เป็นอย่างดี มิได้มุ่งให้เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานั้น ๆ นอกเหนือไปจากพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามการจัดหลักสูตรอุดมศึกษาแบบผสมผสานกันระหว่างวิชาศาสนากับวิชาทางโลก นอกจากจะเป็นผลดีในการสร้างศาสนทายาทที่มีคุณภาพแล้ว

^{๑๑๘}โครงการบัณฑิตศึกษา สภาการศึกษา มหาวิทยาลัย, ระเบียบปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 4.

ยังเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ซึ่งส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาในระดับสูงด้วย เพราะถ้าหากพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักศึกษาไม่อาจดำรงอยู่ในสมณเพศได้ ก็มีโอกาสนำวิชาความรู้ที่ได้ศึกษาในระดับอุดมศึกษาขณะที่เป็นบรรพชิตอยู่ ไปประกอบอาชีพได้เมื่อลาสิกขาไป¹¹⁹

ผู้เรียน

ผู้เข้าศึกษาในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เรียกว่า "นักศึกษา" จะต้องเป็นพระภิกษุหรือสามเณรในพระพุทธศาสนา ได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสที่ตนสังกัดอยู่ และต้องมีคุณสมบัติทางการศึกษาดังนี้¹²⁰

- 1) เปรียญและสอบได้ชั้นเตรียมศาสนศาสตร์ของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้คะแนนเฉลี่ย 2.00 ขึ้นไป หรือ
- 2) สอบได้ ม.ศ.5 หรือ ม.ศ.6 เป็นเปรียญธรรม 4 ประโยค ขึ้นไป
- 3) ผู้สอบได้ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย หรือสถานศึกษาสาขาของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย หรือสถานอื่นประเภทเดียวกันที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เห็นสมควร
- 4) สำหรับผู้ที่สำเร็จชั้นปริญญาตรีมาแล้ว และได้รับความรู้ทางพระพุทธศาสนาตามที่มหาวิทยาลัยกำหนด

นักศึกษาที่จะเข้าศึกษาในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ต้องมีคุณสมบัติตามที่มหาวิทยาลัยกำหนด ส่วนใหญ่เป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษามาจากท้องถิ่นชนบทที่ห่างไกล นอกจากนั้นสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยยังรับนักศึกษาจากต่างประเทศ ที่มีคุณสมบัติตามที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยกำหนดด้วย

¹¹⁹ พระมหาดิศร ธีรสิโล, "การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์" 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 486.

¹²⁰ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หลักสูตรและข้อบังคับปริยัติศาสนศาสตร์บัณฑิต, หน้า 495.

ผู้สอน

ผู้สอนในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มีทั้งพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส(ชาย) ทั้งอาจารย์ประจำและอาจารย์พิเศษ ตามระเบียบคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ว่าด้วยการจัดการศึกษาของสภาการศึกษา ๔ พ.ศ.2535 ข้อ 31 กำหนดว่า¹²¹

อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัย ต้องมีคุณวุฒิได้ปริญญาหรือเทียบเท่าจากมหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษาอื่น ซึ่งทางราชการรับรองหรือเป็นผู้มีความชำนาญ ในสาขาวิชาที่มีการสอนในมหาวิทยาลัย

อาจารย์พิเศษนั้น อธิการบดีแต่งตั้งขึ้นประจำปีการศึกษา ตามคำแนะนำของคณบดีหรือผู้อำนวยการจากบุคคลที่มีคุณวุฒิเช่นเดียวกับอาจารย์ประจำ

สรุปได้ว่า ผู้สอนในสภาการศึกษาต้องเป็นเพศชาย อาจารย์ประจำต้องมีคุณวุฒิตรงตามสาขาที่มีการสอนในมหาวิทยาลัย ส่วนอาจารย์พิเศษมีคุณวุฒิเช่นเดียวกับอาจารย์ประจำ ได้รับการแต่งตั้งตามคำแนะนำของคณบดีหรือผู้อำนวยการ

การจัดการเรียนการสอน¹²²

1. ระเบียบการศึกษา การจัดการเรียนการสอนของ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยในระดับปริญญาตรีเป็นแบบหน่วยกิต ทวิภาค ในปีการศึกษาหนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น 2 ภาคการศึกษา คือภาคต้นและภาคปลาย ภาคการศึกษาแต่ละภาคมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 16 สัปดาห์ ทำการสอนรายวิชาหนึ่ง ๆ ในเวลาหนึ่งภาคการศึกษา มหาวิทยาลัยอำนวยการศึกษาด้วยวิธีประสานงานด้านวิชาการ ระหว่างคณะหรือภาควิชาต่าง ๆ คณะใดหรือภาควิชาใดมีหน้าที่เกี่ยวกับวิชาการด้านใด ก็จะทำอำนวยการศึกษาในวิชาการด้านนั้นแก่นักศึกษาทุกระดับทั้งมหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยส่งเสริมให้นักศึกษาต่างภาควิชาศึกษาร่วมกันในภาควิชาเดียวกัน

¹²¹ สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า508.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 497-506.

การศึกษาในแต่ละรายวิชา นักศึกษาต้องมีเวลาดำเนินการไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 ของเวลาศึกษาในห้องเรียนหรือได้ปฏิบัติงานในรายวิชานั้นจนเป็นที่เพียงพอตามที่อาจารย์ผู้สอนกำหนด และเมื่อขึ้นทะเบียนเป็นนักศึกษามาครบ 8 ปีแล้ว นักศึกษายังมีผลการศึกษาไม่เพียงพอที่จะรับการเสนอชื่อเพื่อรับปริญญา จะต้องถูกถอนชื่อออกจากทะเบียนนักศึกษา

2. ระเบียบการเรียน นักศึกษาต้องเรียนติดต่อกันทุกภาคการศึกษา แต่สามารถยื่นคำร้องขอลาพักการศึกษาชั่วคราวได้โดยมีเหตุผลที่สมควร นักศึกษาต้องสอบไล่ได้ครบรายวิชาและหน่วยกิตตามหลักสูตรและได้แต้มระดับคะแนนเฉลี่ยสะสมไม่ต่ำกว่า 2.00 จึงจะมีสิทธิขอรับปริญญา

การจัดการเรียนการสอนนั้นในปีการศึกษาหนึ่งแบ่งเป็น 2 ภาคการศึกษา คือภาคต้นและภาคปลาย เรียนในระบบหน่วยกิต และจัดให้นักศึกษาเรียนรวมกันในปี 1-2 การศึกษาในแต่ละรายวิชาต้องมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 ต้องเรียนติดต่อกันทุกภาคการศึกษา

การวัดผลและการประเมินผล

การวัดผลแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. การสอบย่อย เป็นการทดสอบในระหว่างการศึกษาแต่ละรายวิชา กำหนดเวลาจำนวนครั้ง และวิธีการสอบให้อยู่ในดุลยพินิจของอาจารย์ประจำรายวิชา

2. การสอบใหญ่ เป็นการทดสอบในระหว่างการศึกษาแต่ละรายวิชาโดยมีการประกาศให้นักศึกษาทราบล่วงหน้า กำหนดเวลา จำนวนครั้งและวิธีการสอบ ให้อยู่ในดุลยพินิจของอาจารย์ประจำรายวิชา หรือภาควิชาเจ้าสังกัดของรายวิชา

3. การสอบไล่ เป็นการทดสอบครั้งสุดท้ายของแต่ละรายวิชา ที่สอนจบหลักสูตรที่กำหนดไว้ในภาคการศึกษานั้น มีการประกาศให้นักศึกษาทราบล่วงหน้า กำหนดการและวิธีการสอบ ให้อยู่ในดุลยพินิจของอาจารย์ประจำรายวิชา หรือภาควิชาเจ้าสังกัดของรายวิชา

ดังนั้น ผลการเรียนของนักศึกษาคือ สิ่งที่แสดงความสามารถในการเรียนรู้ของนักศึกษาวัดได้จากการสอบข้อเขียนและหรือการปฏิบัติงาน และหรือผลงานอื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมายจากอาจารย์ประจำรายวิชาแล้วประเมินเป็นระดับคะแนน การรายงานผลการเรียนให้รายงานทั้งระดับคะแนนและแต้มระดับคะแนน

ระดับคะแนนเทียบเป็นแต้มระดับคะแนน ดังนี้

ระดับคะแนน	ความหมาย	แต้มระดับคะแนน
A	ดีเยี่ยม(Excellent)	4.0
B ⁺	ดีมาก(Verry good)	3.5
B	ดี (Good)	3.0
C ⁺	ค่อนข้างดี(Above average)	2.5
C	พอใช้(Average)	2.0
D ⁺	อ่อน(Below Average)	1.5
D	อ่อนมาก(Poor)	1.0
F	ตก(Fail)	0

นักศึกษาที่จะมีสิทธิรับปริญญาได้ต้องศึกษาวิชาต่าง ๆ ครบตามหลักสูตรและข้อกำหนดของภาควิชา มีแต้มระดับคะแนนเฉลี่ยสะสมตลอดหลักสูตรตั้งแต่ 2.00 ขึ้นไป ได้เปรียบุทธกรรม 5 ประโยค กับนักธรรมชั้นเอกหรือศึกษาวิชาภาษาบาลีครบหน่วยกิตตามหลักสูตร

การบริหารงานการศึกษาสงฆ์

1. ด้านอาคารสถานที่

ในระยะแรกตั้งแต่ปีพ.ศ.2489 เป็นต้นมา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่ตึกมหามกุฏราชวิทยาลัยหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาในพ.ศ.2489 สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยได้สร้างอาคารเรียนใหม่ภายในวัดบวรนิเวศวิหารเป็นอาคารทรงไทย 3 ชั้น และได้ย้ายมาเรียนในอาคารหลังนี้ตั้งแต่ 19 กุมภาพันธ์ 2501 จนถึงปัจจุบัน ส่วนระดับบัณฑิตศึกษาใช้อาคาร สว.ชั้น 5 เป็นสถานที่เรียน

เนื่องจากอาคารสถานที่ของสภาการศึกษา ฯ ณ วัดบวรนิเวศ ไม่เพียงพอที่จะรับพระภิกษุสามเณรที่มีจำนวนเพิ่มขึ้น สภาการศึกษา ฯ จึงขยายสาขาในระดับอุดมศึกษาออกไปยังวิทยาเขตต่าง ๆ และสภาการศึกษา ฯ ยังมีโครงการจะสร้างอาคารขึ้นใหม่อีก 1 หลัง ขนาน

กับตึกหอสมุดเดิม เป็นอาคาร 4 ชั้น (เป็นชั้นใต้ดิน 1 ชั้น และบนดิน 3 ชั้น) เพื่อใช้เป็นที่ทำงานของเจ้าหน้าที่และเป็นห้องเรียนของพระนักศึกษา โดยใช้เงินจากมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ราคาประมาณ 5-6 ล้านบาท ขณะนี้กำลังดำเนินการเขียนแบบอยู่ถ้าไม่มีเหตุขัดข้อง จะเริ่มก่อสร้างได้ประมาณปี พ.ศ. 2538¹²³

2. ด้านบุคลากร

บุคลากรที่กล่าวถึง คือ บุคลากรฝ่ายบริหารงานและบุคลากรฝ่ายอาจารย์ผู้สอน บุคลากรฝ่ายบริหารงานของสภาการศึกษา ฯ ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนักประกอบด้วยกรรมการทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์เพศชาย ด้านบุคลากรฝ่ายอาจารย์ผู้สอนมีทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เพศชายเช่นเดียวกัน

3. การบริหารด้านงบประมาณ¹²⁴

ตามระเบียบสภาการศึกษา ฯ พ.ศ. 2489 ได้กล่าวถึงการบริหารงบประมาณไว้ว่า การใช้จ่ายของสภาการศึกษา ฯ ให้เป็นไปตามงบประมาณให้มีกรรมวิธีการคณะหนึ่ง ตั้งขึ้นตามมติของคณะกรรมการสภาการศึกษา ฯ เพื่อหารายได้บำรุงสภาการศึกษา ฯ ถ้าเป็นการสมควรจะให้นักศึกษามอบทุนบำรุงสภาการศึกษา ฯ บ้างก็ให้ทำได้ตามมติของสภาการศึกษา ฯ

งบประมาณรายได้ของสภาการศึกษา ฯ ในระยะเริ่มดำเนินการในรูปของมหาวิทยาลัยนั้นได้จากงบประมาณประจำปี ซึ่งมูลนิธิสภามหาวิทยาลัยเป็นผู้ให้ ซึ่งมูลนิธิ ฯ ได้จากการบริจาค ผลกำไรจากการจำหน่ายหนังสือ เงินอุปถัมภ์ หรือเงินอุดหนุนของรัฐบาล

นอกจากนี้สภาการศึกษา ฯ ยังได้รับความอนุเคราะห์จากมูลนิธิเอเซียเฟาเดชั่น ด้านตำราเรียน เครื่องอุปกรณ์ในการเรียน เช่น เครื่องบันทึกเสียง เครื่องฉายภาพยนตร์ และมูลนิธิ ฯ นี้ ได้มอบทุนสำหรับก่อสร้างสถานศึกษาของสภาการศึกษา ฯ จำนวน 800,000 บาทเศษ ร่วมกับ

¹²³ สัมภาษณ์ พระภิกษุวิฑูรญาณ, รองอธิการบดีฝ่ายเผยแผ่ สภามหาวิทยาลัย, 15 ธันวาคม 2537.

¹²⁴, เรื่องเดียวกัน.

ทุนของกรมการศาสนาและทุนจากมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ร่วมกันสร้างสถานศึกษา สภา
การศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เมื่อพ.ศ. 2489

ส่วนงบประมาณรายจ่ายของสภาการศึกษา ๔ ใช้จ่ายเป็นค่านิตยภัต เงินเดือน ค่าสอน
ค่าแรงงาน ค่าครุภัณฑ์ และค่าซ่อมแซม ค่าอุปกรณ์การสอนและอื่น ๆ งบประมาณรายจ่ายนั้น คณะ
กรรมการสภาการศึกษา ๔ ทั้งฝ่ายบรรณพิชิตและคฤหัสถ์เป็นผู้พิจารณา จ่ายเป็น เงินเดือน ค่าสอน
รายชั่วโมง เงินนิตยภัต ค่าครุภัณฑ์ ค่าสื่อการสอน ค่าซ่อมแซมครุภัณฑ์และอื่น ๆ

ในยุคที่มีการปรับสถานภาพให้เข้ามาตราฐานสากล มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย มีคณะ
กรรมการทั้งฝ่ายบรรณพิชิตและฝ่ายคฤหัสถ์เป็นผู้บริหารงบประมาณของสภาการศึกษา ๔ งบประมาณ
รายได้ของสภาการศึกษา ๔ ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลไทย งบประมาณประจำปี ซึ่งมูลนิธิ
มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นผู้จัดสรรให้และได้จากผู้มีจิตศรัทธาบริจาค

สรุปได้ว่า การบริหารงานการศึกษาสงฆ์ของสภาการศึกษา ๔ ด้านอาคารสถานที่ ยังมี
ปัญหาด้านสถานที่ไม่เพียงพอ คับแคบจึงมีโครงการสร้างอาคาร 4 ชั้น เพื่อใช้เป็นที่ทำงานของเจ้า
หน้าที่เป็นห้องเรียนของพระนักศึกษา ซึ่งได้รับเงินอุดหนุนจากมูลนิธิสภาการศึกษา กำลังอยู่ในระ
หว่างดำเนินการ

ด้านบุคลากรของสภาการศึกษาไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ปัญหาด้านอื่น ๆ ไม่มี
ด้านงบประมาณ สภาการศึกษา ๔ ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลเป็นเงินงบประมาณ
ประจำปี เงินบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาและเงินอุดหนุนจากมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงของ
คณะสงฆ์ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น โดยทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายการบวชปริยัติธรรมจากแก่งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ไปตั้ง
ที่วัดมหาธาตุเมื่อพ.ศ. 2430 และโปรดฯ ให้เรียกว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" นับเป็นครั้งแรกที่ใช้คำว่า
"วิทยาลัย" ในประเทศไทย มหาธาตุวิทยาลัยได้เปิดทำการสอนอย่างจริงจังเป็นทางการ เมื่อวันที่
8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2432 โดยระบุในเรื่อง "ความประสงค์ที่ตั้งวิทยาลัย" ในมาตราที่ 1 ว่า

"มหาธาตุวิทยาลัยนี้ให้ตั้งขึ้นโดยราชูปถัมภ์บำรุงพระบรมพุทธศาสนา เป็นที่สั่งสอนพระบาลี คัมภีร์ พระไตรปิฎก พุทธพจน์ภาษิต แก่ภิกษุสามเณรฝ่ายคณะมหานิกายและคฤหัสถ์ตามแต่จะมีความศรัทธา จะศึกษาสืบเสาะข้อวัตรปฏิบัติ พุทธภาษิต ซึ่งจะได้เป็นคณาจารย์สืบไป"¹²⁵

จากพระราชดำริดังกล่าว ทรงมีพระราชประสงค์ให้สถานศึกษาแห่งนี้ เป็นสถานศึกษาของพระภิกษุสามเณร รวมทั้งคฤหัสถ์ ทำนองเดียวกับมหาวิทยาลัยในยุโรป และในร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ มีคำว่า"มหาวิทยาลัย" ปรากฏใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทย¹²⁶ แต่พระราชบัญญัติฉบับนี้ยังไม่ได้ลงพระปรมาภิไธยจึงถือว่ายังมิได้ประกาศใช้อย่างเป็นทางการ¹²⁷

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2435 (ร.ศ. 111) ถึงพระยามาสากรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อ"มหาธาตุวิทยาลัย" เป็น "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" และมีพระราชดำริที่จะเปลี่ยนโครงสร้างการศึกษาของมหาวิทยาลัยด้วย¹²⁸

ในพ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้สร้างเป็นถาวรวัตถุเรียกว่า "สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย" ขึ้นในวัดมหาธาตุ เพื่อใช้เป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลพระศพ และถวายถาวรวัตถุนี้เป็นสังฆิกเสนาสน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรมและวิชาชั้นสูง โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปวางศิลาฤกษ์เมื่อ

¹²⁵ "ร่างพระราชบัญญัติ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร.ศ. 111," พุทธจักร 38, 9 (กันยายน 2527): 17.

¹²⁶ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, หลักสูตรและระเบียบปฏิบัติทางพุทธศาสน์ (อืดสำเนา, ม.ป.ท., 2534), หน้า 1.

¹²⁷ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า 1.

¹²⁸ "ร่างพระราชบัญญัติ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร.ศ. 111," พุทธจักร 38, 9 (กันยายน 2527): 17.

วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) และได้พระราชทานเปลี่ยนนาม "มหาธาตุวิทยาลัย" เป็น "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์สืบไป

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนเดิม ในนามของมหาธาตุวิทยาลัยตลอดมา จนกระทั่งวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2490 พระมหาเถรานุเถระ ฝ่ายมหานิกายจำนวน 57 รูป มีพระพิมพ์มจรธรรม (ช้อย สุวณฺโฑตเถระ) เป็นผู้นำได้ประชุมกัน ณ ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุฯ ประกาศให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ดำเนินการจัดการศึกษาในรูปมหาวิทยาลัย ตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ซึ่งมีพระพิมพ์มจรธรรม (ช้อย สุวณฺโฑตเถระ) เป็นปฐมสถานายก ได้เปิดการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัย ตั้งแต่วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. 2512 ได้มีคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง "การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. 2512" ทำให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างเป็นทางการและรับการศึกษาที่จัดขึ้นเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ต่อมาในวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2527 ได้มีการตราพระราชบัญญัติกำหนดวิถีสถานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2527 รับรองผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ให้มีวิถีสถานะปริญญาตรี ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ หน้า 4-9 เล่มที่ 101 ตอนที่ 140 วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2527¹²⁹

จุดมุ่งหมาย

การจัดตั้ง มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือ เพื่อให้เป็นที่จัดการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป ซึ่งมีจุดมุ่งหมายหลักสองประการ คือ

¹²⁹ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539), หน้า 2.

ประการที่ 1 เป็นการให้การศึกษาค้นคว้า และแสวงหาความรู้เกี่ยวกับวิชาการทาง พระพุทธศาสนาเพื่อประยุกต์เข้ากับศาสตร์สาขาต่าง ๆ อันจะอำนวยประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต การเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการพัฒนาสังคม

ประการที่ 2 เป็นการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อ พัฒนาบุคคลให้สมดุลในด้านกายภาพ สังคม จิตใจและปัญญา

ในด้านทิศทางการพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผน พัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาระยะที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) กล่าวถึงพันธกิจของมหาวิทยาลัย คือ "การเป็นสถาบันการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง ที่มุ่งผลิตบัณฑิตสร้างความเป็นเลิศทาง วิชาการด้านพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการค้นคว้าวิจัยให้การบริการทางวิชาการแก่สังคม ส่งเสริม พระพุทธศาสนาและทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม"¹³⁰

ปัจจุบัน การจัดการศึกษาระดับปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดเป็น 4 คณะ คือ คณะพุทธศาสตร์-คณะมนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ คณะครุศาสตร์ และ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาของแต่ละคนไว้อย่างชัดเจน ดังนี้¹³¹

1. คณะพุทธศาสตร์

- 1) ผลิตนักศึกษาที่มีความชำนาญด้านภาษาบาลีสันสกฤต และสามารถใช้ภาษา ทั้งสองเป็นสื่อในการเรียนรู้พุทธธรรมให้แตกฉาน
- 2) ผลิตบัณฑิตที่สามารถในการเปรียบเทียบคุณค่าของคัมภีร์ที่บันทึกเป็นภาษาบาลี และสันสกฤต ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พุทธธรรม
- 3) ผลิตบัณฑิตที่สามารถในการสอนภาษาบาลี สันสกฤต ในโรงเรียนและสถาบัน ระดับสูง

¹³⁰ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7(พ.ศ.2535-2539), หน้า 30.

¹³¹ พระมหาดิศร ธีรสิโล, "การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์" 100 ปี มหามกุฏราช วิทยาลัย 2436-2536, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 521.

2. คณะครุศาสตร์

- 1) ผลิตรายการให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารงานด้านการศึกษา
- 2) ผลิตรายการให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารโรงเรียนพระปริยัติ
- 3) ผลิตรายการให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารการศึกษา เพื่อจัดการ

ศึกษาด้านพระพุทธศาสนาควบคู่กับการศึกษามัธยม

3. คณะมนุษยศาสตร์

1) ผลิตรายการให้มีความรู้ในการเปรียบเทียบลักษณะต่าง ๆ ที่รวมเข้ามาเป็นภาษาไทย ในปัจจุบัน

2) ผลิตรายการให้ใช้ภาษาไทยในปัจจุบันเผยแพร่ธรรมได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมกับสมัยและบุคคล

3) ผลิตรายการที่สามารถในการเปรียบเทียบวรรณคดีบาลีกับวรรณคดีไทย

4. คณะสังคมศาสตร์

1) ผลิตรายการให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อประโยชน์ด้านการเผยแผ่พุทธธรรม

2) ผลิตรายการให้เข้าใจความสำคัญขององค์กรทางสังคมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการประสานกลุ่มชน

3) ผลิตรายการให้ใช้หลักธรรมในการอธิบายสถานการณ์ทางสังคม

จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อเป็นสถาบันศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงมุ่งผลิตรายการทางพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนทายาท และจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของแต่ละคณะนั้นจะมุ่งเน้นวิชาทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญในขณะเดียวกันก็ให้บัณฑิตมีความรอบรู้ในวิชาการต่าง ๆ ในสังคม เพื่อการนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย

การจัดการศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การจัดการศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่เริ่มสถาปนาจนถึงปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 ระยะใหญ่ ๆ คือ¹³²

¹³² ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539), หน้า 30.

ระยะที่ 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2482-2490 ยังคงจัดการศึกษาตามแบบพระปริยัติธรรมในนามของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพร้อมกันนั้นก็จัดการศึกษาตามแบบพระปริยัติธรรมแผนเดิม (นักธรรม-บาลี)

ระยะที่ 2 ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน ได้จัดการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยในนามของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งมหาวิทยาลัยได้จัดการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือระดับต่ำกว่าอุดมศึกษาและระดับอุดมศึกษา

ก. การจัดการศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญาตรี

การจัดการศึกษาในระยะแรก (พ.ศ. 2490) เป็นการจัดการศึกษาในระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา เพื่อเตรียมพื้นฐานความรู้แก่พระภิกษุสามเณรก่อนที่จะเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา ปัจจุบันการจัดการศึกษา ระดับต่ำกว่าปริญญาตรีแบ่งออกเป็น 4 แผนก คือ

1. โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา เดิมชื่อ แผนกบาลีมัธยมศึกษา เปิดการศึกษาทดลองในปี พ.ศ. 2492 และตั้งเป็นทางการในปี พ.ศ. 2493 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นแผนกบาลีสาธิตศึกษาเมื่อพ.ศ. 2509 เพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาชาติ 2503 ทำให้แผนกบาลีสาธิตศึกษาจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาและชั้นมัธยมศึกษา เพื่อจะได้เป็นโรงเรียนสาธิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยต่อไป

ปัจจุบันโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา จัดสอนหลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ม. 1-3 รับนักเรียนที่จบประโยคประถมศึกษาตอนต้น ใช้เวลาศึกษา 3 ปี ตั้งอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์)

2. โรงเรียนบาลีอบรมศึกษา เปิดการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 เรียกว่าแผนกบาลีอบรมศึกษาให้การศึกษาก่อนเป็นพื้นฐานสำหรับเข้าศึกษาต่อในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มีหลักสูตร 2 ปี ระดับวิชาสามัญเท่ากับชั้นประถมศึกษาตอนปลายและชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ของกระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับวิชาภาษาบาลี วิชาธรรม และวิชาพระนุทธศาสนา ผู้สำเร็จการศึกษามีสิทธิเข้าศึกษาต่อในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฯ ได้รับประกาศนียบัตร "บาลีอบรมศึกษา" ต่อมาแผนกนี้เปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนบาลีอบรมศึกษา" ในปี พ.ศ. 2512 หลักสูตรโรงเรียนบาลีอบรมศึกษาเปลี่ยนเป็นหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ แต่มีวิชาภาษาบาลี ธรรมวินัยและภาษาสันสกฤตอยู่ด้วยใช้เวลาศึกษา 1 ปีครึ่ง ผู้สำเร็จการศึกษามีความรู้การศึกษาผู้ใหญ่ระดับ 4 หรือ ม.ศ. 3 หรือ ม. 3

ตั้งแต่ ปีพ.ศ.2529 โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษาจัดการศึกษาตามหลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย(ม.4-6) ตั้งอยู่ที่วัดสระเกศ

3. โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษาเปิดการศึกษาตั้งแต่พ.ศ.2492 ให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เรียกว่าแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา เป็นพื้นฐานเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี หรือศึกษาต่อในแผนกอบรมครูศาสนศึกษา แผนกนี้หลักสูตร 2 ปี ระดับวิชาสามัญเท่ากับมัธยมศึกษาตอนปลาย(ม.ศ.4-5)ของกระทรวงศึกษาธิการ รวมทั้งวิชาภาษาบาลี วิชาธรรม และวิชาพระพุทธศาสนา จบแล้วได้รับประกาศนียบัตร "บาลีเตรียมอุดมศึกษา" แผนกนี้ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา

ต่อมาในปีพ.ศ.2514 โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษาได้เปลี่ยนไปใช้หลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสังกัดกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ใช้เวลาเรียน 2 ปี ต่อมาในปี พ.ศ.2524 ได้ขยายเวลาเรียนเป็น 3 ปี คือ ม.4-5-6 ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ตึกสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร¹³³

4. วิทยาลัยครูศาสนศึกษา(วศศ.) ในปี พ.ศ.2506 มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งแผนกอบรมครูศาสนศึกษาเพื่อจัดการศึกษาวิชาครู ระดับประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นต้น(ป.กศ.ต้น) ต่อมาพ.ศ.2508 ได้ขยายจนถึงระดับประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง(ป.กศ.สูง)มีจุดประสงค์เพื่อฝึกอบรมพระภิกษุสามเณรในด้านการอบรมสั่งสอน

เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2512 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวิทยาลัยครูศาสนศึกษา(วศศ.)และได้ยุบรวมกับคณะครูศาสตร์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2530

¹³³โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือนักเรียน ปีการศึกษา 2536, (อัสสัณเภา, ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 8.

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ¹³⁴

1. ระดับปริญญาตรี

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เปิดดำเนินการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ.2490 ในระดับอบรมพื้นความรู้สำนึก่อนระดับอุดมศึกษา และได้เปิดการศึกษาระดับปริญญาตรีเรียกว่า "บาลีอุดมศึกษา" ให้ปริญญา "พุทธศาสตรบัณฑิต(พ.ธ.บ.)" หลักสูตร 4 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2493 เป็นต้นมา จัดการศึกษา 4 คณะ ตามลำดับ ดังนี้

1) คณะพุทธศาสตร์ เป็นคณะแรกที่เปิดการศึกษา(พ.ศ.2493) แบ่งหลักสูตรออกเป็น 4 ภาควิชา คือ ภาควิชาภาษาบาลี ภาควิชาพระพุทธานุศาสตร์ ภาควิชาปรัชญา-ศาสนา และภาควิชาการทูตวิทยา ปรับปรุงหลักสูตรใหม่เมื่อ พ.ศ.2526 เป็น 4 ภาควิชา คือ ภาควิชาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาพระพุทธานุศาสตร์ ภาควิชาปรัชญา ภาควิชาศาสนา ปัจจุบันจัดการศึกษาในภาควิชาปรัชญา ภาควิชาศาสนา และสถาบันบัณฑิตศึกษามุสลิม สาขาวิชาเอกบาลีพุทธศาสตร์

2) คณะครุศาสตร์ เป็นคณะที่ 2 เปิดการศึกษาเมื่อ พ.ศ.2504 ระยะเวลาแรกแบ่งหลักสูตรออกเป็น 4 ภาควิชา คือ ภาควิชาการศึกษา ภาควิชาจิตวิทยา ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ ภาควิชาคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ นับแต่ปีพ.ศ.2526 เป็นต้นมา จัดการศึกษา 3 ภาควิชา คือ ภาควิชาบริหารการศึกษา ภาควิชาหลักสูตรและวิธีสอนสังคมศึกษาและภาควิชาการศึกษา นอกโรงเรียน

3) คณะมนุษยศาสตร์ เป็นคณะที่ 3 ตั้งเมื่อ พ.ศ.2506 เรียกว่าคณะเอเชียอาคเนย์เปลี่ยนชื่อเป็นคณะมานุษยสังคมศาสตร์เมื่อพ.ศ.2509 ระยะเวลาแรกจัดหลักสูตร 4 ภาควิชา คือ ภาควิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาอังกฤษ ภาควิชาเอเชียอาคเนย์ และภาควิชาสังคมศาสตร์เมื่อพ.ศ.2526 ได้แบ่งคณะมานุษยสังคมศาสตร์ออกเป็น 2 คณะคือ คณะมนุษยศาสตร์

¹³⁴ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7(พ.ศ.2535-2539), หน้า 6-8.

คณะสังคมศาสตร์ จัดการศึกษาตามหลักสูตร พ.ศ.2526 เป็น 4 ภาควิชา คือ ภาควิชาภาษา
 ตยวันออก ภาควิชาภาษาตยวันตก ภาควิชาประวัติศาสตร์ และภาควิชาจิตวิทยา

4) คณะสังคมศาสตร์ ได้แยกจากคณะมนุษยศาสตร์ จัดการศึกษาเฉพาะ
 สายสังคมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ.2526 หลักสูตรมี 4 ภาควิชา คือ ภาควิชาสังคมศาสตร์ ภาควิชา
 รัฐศาสตร์ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ และภาควิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

5) วิทยาเขต มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ขยายการจัด
 การศึกษาในระดับปริญญาตรี ออกไปยังส่วนภูมิภาคโดยจัดตั้งวิทยาเขตขึ้น 10 แห่ง ตามลำดับดังนี้

1) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตหนองคาย
 จัดการศึกษา 2 คณะ คือ คณะครุศาสตร์(พ.ศ.2521)และคณะสังคมศาสตร์(พ.ศ.2534)

2) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขต
 นครศรีธรรมราช จัดการศึกษา 2 คณะ คือ คณะพุทธศาสตร์(พ.ศ.2528) และคณะสังคมศาสตร์
 (พ.ศ.2531)

3) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตเชียงใหม่
 จัดการศึกษา คณะพุทธศาสตร์(พ.ศ.2528)

4) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตขอนแก่น
 จัดการศึกษา 3 คณะ คือ คณะพุทธศาสตร์(พ.ศ.2529)คณะครุศาสตร์(พ.ศ.2534)และคณะสังคม
 ศาสตร์(พ.ศ.2534)

5) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตนครราชสีมา
 จัดการศึกษา 3 คณะ คือ คณะพุทธศาสตร์(พ.ศ.2529) คณะมนุษยศาสตร์(พ.ศ.2533) และคณะ
 ครุศาสตร์(พ.ศ.2534)

6) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตอุบลราชธานี
 จัดการศึกษา 3 คณะ คือ คณะครุศาสตร์(พ.ศ.2530) คณะพุทธศาสตร์(พ.ศ.2534)และคณะสังคม
 ศาสตร์(พ.ศ.2534)

7) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตแพร่จัดการ
 ศึกษาคณะครุศาสตร์(พ.ศ.2530)

8) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตสุรินทร์จัด
 การศึกษา 2 คณะ คือ คณะสังคมศาสตร์(พ.ศ.2531)และคณะครุศาสตร์(พ.ศ.2534)

9) มหajanาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตพะเยาจัด
 การศึกษาคณะสังคมศาสตร์(พ.ศ.2534)

10) สถาบันนานาชาติศึกษาพุทธโฆส ก่อตั้งขึ้นจากการเสียดสละและแรงผลักดันของ พระเทพปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.9, M.A., Ph.D.) วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร ซึ่งอยากเห็นการพัฒนาเจริญก้าวหน้า ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา และความคิดที่จะพัฒนา ปรับปรุงระบบการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้แตกฉานในหลัก ภาษาบาลีและมีความสามารถในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ ได้ด้วย ตนเอง โดยไม่ทำให้ระบบการศึกษาบาลีที่มีอยู่ได้รับความกระทบกระเทือน แต่พร้อมที่จะสนับสนุน ระบบนั้นอยู่ในตัว และเป็นสถาบันที่จะผลิตบุคลากรผู้ทรงภูมิธรรมทั้งฝ่ายปริยัติและปฏิบัติ เพื่อ ประโยชน์ในการเผยแผ่ประกาศพุทธธรรม^{๒๕}

การจัดการเรียนการสอน เน้นการเรียนการสอนในหมวดวิชาบาลีคัมภีร์ชั้นสูง กลุ่ม สัททวิเสส ควบคู่ไปกับหมวดวิชาหลักสูตรบาลีสนามหลวง และหมวดวิชาสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เมื่อศึกษาจบหลักสูตรนี้แล้วถือว่ามีความรู้ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สามารถเข้าศึกษาต่อหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาบาลีสันสกฤต คณะพุทธศาสตร์ได้

ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ครั้งที่ 2/2535 เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2535 ได้รับโอนสถาบันนานาชาติศึกษาพุทธโฆสเข้าเป็นส่วน งานหนึ่งของมหาวิทยาลัย^{๒๖} และในปีการศึกษา 2537 สถาบันการศึกษานานาชาติได้เปิดการ ศึกษาระดับอุดมศึกษาขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะผลิตบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีความรู้แตกฉาน ในภาษาบาลีและพระไตรปิฎก สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ โดยส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาให้ เชี่ยวชาญแตกฉานและเข้าใจอย่างลึกซึ้งในพระพุทธรัจฉา ภาษาบาลีซึ่งเป็นคัมภีร์พื้นฐานของพระ ไตรปิฎกประกอบด้วย ไวยากรณ์ อภิธาน ฉันท อลังการ และศึกษาพระไตรปิฎกครบทั้ง 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

^{๒๕} พระราชปริยัติโมลี, ประวัติสถาบันนานาชาติศึกษาพุทธโฆส, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 1-3.

^{๒๖} ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539), หน้า 5.

ปัจจุบันสถาบันบัณฑิตศึกษานุกูล เป็นวิทยาเขตหนึ่งของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่วัดมหาสวัสดิ์คีรีศรีนคราม ตำบลหอมเกร็ดอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม จัดการศึกษา ในลักษณะครบวงจร คือมีวัดและสถานศึกษาอยู่ในที่เดียวกัน

2. ระดับบัณฑิตศึกษา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เปิดดำเนินการจัดการศึกษาระดับปริญญาโท เรียกว่า "บัณฑิตศึกษา" ให้ปริญญา "พุทธศาสตรมหาบัณฑิต" (พธ.ม.) โดยจัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบการจัดการศึกษาเรียกว่า "บัณฑิตวิทยาลัย" ให้มีฐานะเป็นคณะหนึ่ง มีหลักสูตรการศึกษา 4 สาขาวิชา คือ สาขาบาลี สาขาพระพุทธศาสนา สาขาปรัชญา และสาขา ศาสนา ปัจจุบัน บัณฑิตวิทยาลัยจัดการศึกษา 2 สาขา คือ สาขาพระพุทธศาสนาและสาขาปรัชญา

สรุปว่า การจัดการศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแบ่งเป็น ระดับต่ำกว่าปริญญาตรี ระดับปริญญาตรี และระดับบัณฑิตศึกษา ระดับต่ำกว่าปริญญาตรีเป็นการจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ได้แก่ โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา โรงเรียนบาลีอบรมศึกษา โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา สำหรับวิทยาลัยครู ศาสนศึกษาปัจจุบันยุบรวมเป็นคณะครุศาสตร์ การจัดการศึกษาในระดับปริญญาตรีตามหลักสูตร ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต(พ.ธ.บ.) จัดการศึกษา 4 คณะ คือ คณะพุทธศาสตร์ คณะครุศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ และจัดตั้งวิทยาเขตขึ้นอีก 10 แห่งในส่วนภูมิภาค สำหรับวิทยาเขต บัณฑิตศึกษานุกูล เปิดสอนเฉพาะหลักสูตรบาลีพุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักสูตรของวิทยาเขตเอง ส่วนการจัดการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา เปิดการสอน 4 สาขาวิชา คือ สาขาบาลี สาขาพระพุทธศาสนา สาขาปรัชญา และสาขาศาสนา

หลักสูตร

หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาต่าง ๆ ในคณะพุทธศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์และคณะครุศาสตร์ ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีการปรับปรุงหลักสูตรมาเป็นลำดับ ดังนี้¹³⁷

¹³⁷ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7(พ.ศ. 2535-2539), หน้า 8-10.

1. หลักสูตรระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา การจัดการศึกษาในระยะแรก พ.ศ. 2490) พระภิกษุสามเณรยังขาดคุณสมบัติด้านความรู้และวุฒิสามัญศึกษา มหาวิทยาลัยจึงไม่สามารถเปิดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้จึงต้องมีหลักสูตรชั้นอนุบาลพื้นความรู้ 2 ปีก่อน ต่อมาจัดการศึกษา อาศัยหลักสูตรมัธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2514 ปัจจุบันใช้หลักสูตรโรงเรียน พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา

2. หลักสูตรระดับอุดมศึกษา

1) หลักสูตรระดับอนุปริญา วิทยาลัยครุศาสตรศึกษา เริ่มเปิดการสอนในระดับประกาศนียบัตร พ.ศ. 2506 และต่อมาได้เปิดระดับประกาศนียบัตรชั้นสูง พ.ศ. 2506 โครงสร้างหลักสูตรประกอบด้วยวิชาบาลี-พระพุทธศาสนา อย่างน้อย 16 หน่วยกิต วิชาบังคับพื้นฐานเฉพาะวิชาสามัญอย่างน้อย 55 หน่วยกิต พ.ศ. 2526 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตร ให้สอดคล้องกับหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา หลักสูตรที่ปรับปรุงใหม่นี้ ประกอบด้วยกลุ่มวิชาแกนพระพุทธศาสนา (พื้นฐานทางศาสนา) 30 หน่วยกิต กลุ่มวิชาพื้นฐานทั่วไป 24 หน่วยกิต กลุ่มวิชาชีพครู 24 หน่วยกิต และกลุ่มวิชาเฉพาะหรือวิชาเอก 14 หน่วยกิต วิชาโท 8 หน่วยกิต รวมทั้งสิ้น 100 หน่วยกิต พ.ศ. 2530 หลักสูตรวิทยาลัยครุศาสตรศึกษา ได้ยุบรวมกับคณะครุศาสตร์

2) หลักสูตรระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เริ่มใช้หลักสูตรระดับอุดมศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2490 แต่ได้เปิดดำเนินการศึกษาจริงในปี พ.ศ. 2493 โครงสร้างหลักสูตรประกอบด้วยรายวิชา 16 วิชา เน้นหนักในด้านศาสนา-ปรัชญา สังคมศาสตร์และภาษาศาสตร์ ระยะแรกยังไม่มีการแยกออกเป็นรายวิชาเอก และวิชาโท

พ.ศ. 2500 ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษามาเป็น ระบบทวิภาค และนำระบบหน่วยกิตมาใช้เป็นแห่งแรกของประเทศไทย การปรับปรุงครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจาก อาจารย์ผาด แก้วศรีปราณี แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ศาสตราจารย์ ดร. ครุต์เฮฟ ไลเดกเกอร์ แห่งมหาวิทยาลัยแมริแลนด์ สหรัฐอเมริกา อาจารย์ประทัด ไนทิกุล อาจารย์ธนรรค วันแจ่มศรี และอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ เป็นกรรมการปรับปรุงหลักสูตร

โครงสร้างหน่วยกิตรวม 126 หน่วยกิต ประกอบด้วยวิชาบังคับ 63 หน่วยกิต วิชาสามัญ 39 หน่วยกิต วิชาเลือกอย่างน้อย 24 หน่วยกิต ในการแบ่งหลักสูตร แบ่งเป็นคณะพุทธศาสตร์ คณะครุศาสตร์ และคณะเอเชียอาคเนย์ (ภายหลังเรียกคณะมานุษยสังคมศาสตร์)

พ.ศ.2508 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรอีกครั้ง โดยเพิ่มจำนวนหน่วยกิตเป็น 200 หน่วยกิต แบ่งเป็น วิชาบังคับพระพุทธศาสนาอย่างน้อย 55 หน่วยกิต วิชาบังคับอย่างน้อย 95 หน่วยกิต วิชาบังคับเฉพาะอย่างน้อย 48 หน่วยกิต (โดยแบ่งเป็น วิชาเอกอย่างน้อย 30 หน่วยกิต วิชาโท อย่างน้อย 12 หน่วยกิต วิชาเลือกเสรีอย่างน้อย 8 หน่วยกิต)

พ.ศ.2516 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรอีกครั้งหนึ่ง แต่ยังคงจำนวนหน่วยกิต 200 หน่วยกิต เท่าเดิม คือ วิชาบังคับพระพุทธศาสนาอย่างน้อย 55 หน่วยกิต วิชาสามัญ อย่างน้อย 145 หน่วยกิต วิชาบังคับสามัญ อย่างน้อย 70 หน่วยกิต วิชาเฉพาะ อย่างน้อย 75 หน่วยกิต (แบ่งเป็น วิชาเอก 45-50 หน่วยกิต วิชาโท 15-25 หน่วยกิต วิชาเลือกเสรี 10 หน่วยกิต)

พ.ศ.2526 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรครั้งสำคัญนอกจากจะลดจำนวนหน่วยกิตลงให้ใกล้เคียงกับมาตรฐานของทบวงมหาวิทยาลัยแล้ว (ประมาณ 145-160 หน่วยกิต) ยังได้ปรับปรุงเนื้อหาวิชาและการจัดแบ่งคณะให้สอดคล้องกับสภาพสังคมมากขึ้น

อนึ่ง ในการปรับปรุงหลักสูตรปี พ.ศ.2526 นี้ ได้แยกคณะมานุษยสังคมศาสตร์ออกเป็น 2 คณะ คือ คณะมนุษยศาสตร์ กับ คณะสังคมศาสตร์

โครงสร้างหลักสูตร พ.ศ.2526 ซึ่งใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้ มีดังนี้

1. วิชาแกนพระพุทธศาสนาอย่างน้อย	35 หน่วยกิต
2. วิชาพื้นฐานอย่างน้อย	41 หน่วยกิต
3. วิชาเอกอย่างน้อย	50 หน่วยกิต
4. วิชาโท (พระพุทธศาสนา) อย่างน้อย	18 หน่วยกิต
5. วิชาเลือกเสรี	6 หน่วยกิต
6. วิชาภาษาอังกฤษเสริม	(16) หน่วยกิต

สำหรับคณะครุศาสตร์ มีโครงสร้างหน่วยกิต ดังนี้

1. วิชาแกนพระพุทธศาสนาอย่างน้อย	35 หน่วยกิต
2. วิชาพื้นฐานอย่างน้อย	31 หน่วยกิต
3. วิชาเอกอย่างน้อย	30 หน่วยกิต
4. วิชาโท (พระพุทธศาสนา) อย่างน้อย	18 หน่วยกิต

5. วิชาชีพครูอย่างน้อย	30 หน่วยกิต
6. วิชาเลือกเสรี	6 หน่วยกิต
7. วิชาภาษาอังกฤษเสริม	(16) หน่วยกิต

หลักสูตรที่ปรับปรุงในปี พ.ศ.2526 นี้ ยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีหมายเหตุเพิ่มเติมอธิบายรายละเอียดโครงสร้างของหลักสูตร ดังนี้^{๑๒}

1. วิชาแกนพุทธศาสตร์ จำนวน 35 หน่วยกิต เป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตทุกรูป มุ่งหมายให้นิสิตมีความรู้ในด้านพระพุทธศาสนา ทั้งในส่วนปริยัติและปฏิบัติ ตามเจตนารมณ์ของมหาวิทยาลัย
2. วิชาพื้นฐานทั่วไป จำนวน 41 หน่วยกิต (30 หน่วยกิต สำหรับคณะครุศาสตร์) เป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตทุกรูป มุ่งหมายให้นิสิตมีความรู้ในทุกสาขาวิชาที่เป็นพื้นฐานสำหรับการเรียนในระดับปริญญาตรี
3. วิชาโท จำนวน 18 หน่วยกิต เป็นวิชาด้านพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ มุ่งให้นิสิตมีความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในระดับสูงสมเป็นผู้ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ รายวิชาในหมวดนี้ แบ่งเป็น วิชาบังคับ 12 หน่วยกิต และรายวิชาเลือก 6 หน่วยกิต
4. วิชาเอกหรือวิชาเฉพาะสาขา จำนวน 50 หน่วยกิต (30 หน่วยกิต สำหรับคณะครุศาสตร์) เป็นวิชาสำหรับให้นิสิตเลือกศึกษาตามความถนัดของตน รายวิชาเอกในแต่ละสาขาวิชา แบ่งเป็นวิชาบังคับและวิชาเลือก ซึ่งนิสิตจะต้องเรียนตามหลักสูตรที่แต่ละสาขาวิชากำหนดไว้
5. วิชาชีพครู จำนวน 30 หน่วยกิต เป็นวิชาสำหรับนิสิตคณะครุศาสตร์ทุกสาขาวิชา จะต้องศึกษามีทั้งวิชาบังคับและวิชาเลือก มุ่งหมายให้นิสิตมีความรู้ความสามารถในการอบรมสั่งสอน
6. วิชาเลือกเสรี จำนวน 6 หน่วยกิต ในหมวดนี้ นิสิตสามารถเลือกเรียนวิชาที่ตนสนใจ จะเป็นวิชาในสาขาหรือต่างสาขาก็ได้
7. วิชาภาษาอังกฤษเสริม จำนวน 8 รายวิชา เป็นวิชาบังคับที่จัดเสริมหลักสูตร มุ่งให้นิสิตมีความรู้ภาษาอังกฤษถึงขั้นใช้งานได้ รายวิชาเหล่านี้จัดให้เรียนโดยไม่คิดค่าธรรมเนียม

^{๑๒} คณะครุศาสตร์, หลักสูตรและระเบียบ ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, (อัคราเนา, ม.ป.ท., 2534), หน้า 50-51.

3. หลักสูตรระดับบัณฑิตวิทยาลัย โครงสร้างหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตแต่ละสาขาวิชาให้ศึกษาไม่น้อยกว่า 36 หน่วยกิต และวิทยานิพนธ์มีค่าเทียบเท่า 9 หน่วยกิต โดยแยกเป็น¹³⁹

วิชาบังคับ	12 หน่วยกิต
วิชาเอก	18 หน่วยกิต
วิชาเลือก	6 หน่วยกิต
วิทยานิพนธ์	9 หน่วยกิต
รวมหน่วยกิตทั้งสิ้น	45 หน่วยกิต

สรุปว่า การจัดหลักสูตรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดรวม 3 หลักสูตร คือหลักสูตรระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา ปัจจุบันใช้หลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรอนุปริญญาปัจจุบันยุบไปแล้ว หลักสูตรในระดับปริญญาตรี เริ่มใช้หลักสูตรระดับอุดมศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2490 เปิดดำเนินการศึกษาจริงในปี พ.ศ. 2493 และได้มีการปรับปรุงหลักสูตรในระดับปริญญาตรีมาเป็นลำดับ หลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้คือหลักสูตรที่ปรับปรุงในปี พ.ศ. 2526 โครงสร้างหลักสูตรรวม 150 หน่วยกิต และยังมีวิชาภาษาอังกฤษเสริมอีก 16 หน่วยกิต วิชาในหลักสูตรนั้นจะเน้นวิชาพุทธศาสตร์เป็นหลัก และวิชาโทเป็นวิชาด้านพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งมุ่งให้พระนิสิตมีความรู้สุมกับเป็นผู้ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ส่วนวิชาพื้นฐานทั่วไปเป็นวิชาบังคับ มุ่งให้พระนิสิตมีความรู้ในทุกสาขาวิชาที่เป็นพื้นฐานการเรียนในระดับปริญญาตรี สำหรับวิชาเอกเป็นวิชาที่ให้นิสิตเลือกเรียนตามความสนใจ

ผู้เรียน

ผู้ที่จะเข้าศึกษาระดับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ต้องเป็นพระภิกษุและสามเณร และมีคุณสมบัติดังนี้¹⁴⁰

¹³⁹ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, คู่มือการศึกษาขั้นปริญญาโท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 16.

¹⁴⁰ คณะครุศาสตร์, หลักสูตรและระเบียบ ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, (อัสสัมชัญ, ม.ป.ท., 2534), หน้า 46.

- ก. ผู้สมัครเข้าศึกษาในบาลีอุดมศึกษา ชั้นปีที่ 1 ต้องมีคุณสมบัติ คือ
1. เป็นผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือสอบไล่ได้ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ หรือ
 2. เป็นผู้สอบไล่ได้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 หรือมัธยมปีที่ 6 และต้องเป็นเปรียญธรรม 3 ประโยค ขึ้นไป หรือ
 3. เป็นผู้สอบไล่ได้เปรียญธรรมตั้งแต่ 5 ประโยคขึ้นไป เฉพาะเปรียญธรรม 5 ประโยค ต้องได้ใบเทียบจากกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ หรือเข้าเรียนและสอบได้หลักสูตร กวดวิชาเข้มที่มหาวิทยาลัยจัดไว้ หรือสอบได้ประโยคบาลีสนามหลวงชั้น เปรียญธรรม 6 ประโยค ในระหว่างเวลาที่ศึกษาอยู่
- ข. ผู้สมัครเข้าศึกษาชั้นปีที่ 3 ทุกคณะ ยกเว้นคณะครุศาสตร์
1. เป็นผู้สำเร็จการศึกษาเปรียญธรรม 9 ประโยค
- ค. ผู้สมัครในคณะครุศาสตร์ ชั้นปีที่ 3 ต้องมีคุณสมบัติ คือ
1. เป็นผู้จบจากวิทยาลัยครุศาสนศึกษา ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 2. เป็นผู้สอบไล่ได้ชั้นประโยคครูพิเศษมัธยม(พ.ม.)หรือประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง และต้องเป็นเปรียญธรรมตั้งแต่ 4 ประโยคขึ้นไป

ผู้สมัครจะต้องผ่านการสอบคัดเลือกของมหาวิทยาลัย เมื่อเข้าเป็นนิสิตของมหาวิทยาลัยแล้วจะต้องศึกษาและสอบผ่านวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตรและในแต่ละปีนิสิตทุกรูปต้องเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามวัน เวลา สถานที่ที่มหาวิทยาลัยกำหนดในแต่ละปีและเมื่อสอบผ่านรายวิชาในหลักสูตรจนครบถ้วนแล้ว ต้องเข้าวิปัสสนากรรมฐานติดต่อกันเป็นเวลา 15 วันขึ้นไป และต้องออกปฏิบัติศาสนกิจในส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาค อย่างน้อย 1 ปี จึงจะมีสิทธิได้รับปริญญา

สรุปว่าผู้ที่จะศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้นจะต้องมีคุณสมบัติตามที่มหาวิทยาลัยกำหนด และจะต้องผ่านการสอบคัดเลือกของมหาวิทยาลัย คือสอบไล่ได้ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษาหรือจากโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ หรือสอบไล่ได้ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและต้องเป็นเปรียญธรรม 3 ประโยคขึ้นไป

ผู้สอน

ผู้สอนในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีทั้งอาจารย์ประจำและอาจารย์พิเศษ ทั้งบรรณพิชิต และฆราวาส(เพศชาย) และต้องประสบปัญหาผู้สอนในมหาวิทยาลัยเนื่องจากไม่สามารถจัดหาบุคลากรประจำที่มีความรู้ความสามารถในด้านวิชาการอย่างเพียงพอและเหมาะสมและครู อาจารย์ไม่ได้รับการพัฒนาทางด้านวิชาการอย่างถูกต้อง¹⁴¹

สรุปได้ว่า ผู้สอนเป็นเพศชาย ทั้งบรรณพิชิตและฆราวาส ทั้งอาจารย์ประจำและอาจารย์พิเศษ และยังประสบปัญหาด้านคุณภาพของผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถ และการไม่ได้รับการพัฒนาทางด้านวิชาการอย่างถูกต้อง

การจัดการเรียนการสอน¹⁴²

การจัดการเรียนการสอนระดับปริญญาตรี ใช้ระบบหน่วยกิตทวิภาค(Semester Credit System) ใช้เวลาเรียนปกติ 4 ปี แบ่งเวลาการศึกษาในแต่ละปีการศึกษาออกเป็น 2 ภาคการศึกษาปกติ มีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่าภาคการศึกษาละ 16 สัปดาห์ อาจจัดการศึกษาภาคฤดูร้อนได้ โดยมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 6 สัปดาห์ แต่ต้องเพิ่มชั่วโมงการเรียนในแต่ละรายวิชาให้เท่ากับภาคปกติ และเป็นภาคการศึกษาที่ไม่บังคับ

การจัดการเรียนการสอนสำหรับบัณฑิตศึกษาใช้ระบบหน่วยกิตทวิภาคเช่นเดียวกัน แต่บัณฑิตต้องมีระยะเวลาการศึกษาไม่น้อยกว่า 4 ภาคการศึกษาปกติ และไม่เกิน 10 ภาคการศึกษาปกติ

¹⁴¹ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7(พ.ศ.2535-2539), หน้า 15.

¹⁴² มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ระเบียบ ขอบบังคับและคำสั่ง มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 143.

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นั้นใช้ระบบหน่วยกิต ในแต่ละปีการศึกษาแบ่งเป็น 2 ภาคการศึกษาปกติ สำหรับภาคฤดูร้อนเป็นภาคการศึกษาไม่บังคับ ใช้เวลาเรียนปกติ 4 ปี สำหรับระดับบัณฑิตศึกษาใช้ระบบหน่วยกิต ทวิภาคเช่นเดียวกัน แต่ต้องมีเวลาศึกษาไม่น้อยกว่า 4 ภาคการศึกษาปกติ และไม่เกินภาคการศึกษาปกติ

การวัดผลและประเมินผลการศึกษา¹⁴³

ในระยะเริ่มแรกของการจัดการศึกษาปีการศึกษา 2490 นั้น ได้จัดการสอบไล่ทุกระดับ เมื่อสิ้นปีการศึกษา โดยใช้ระบบคะแนนร้อยละผู้เข้าสอบไล่ต้องได้คะแนนเฉลี่ยจากทุกวิชา ไม่ต่ำกว่า ร้อยละ 60 ขึ้นไป จึงจะถือว่าสอบไล่ได้

สำหรับเกณฑ์การวัดผลระดับต่ำกว่าบาลีอุดมศึกษายังคงใช้ระบบร้อยละจนถึงพ.ศ.2518 โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา จึงได้หันมาใช้ระบบหน่วยกิตคิดคะแนน และพ.ศ.2521 โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษาและโรงเรียนบาลีอบรมศึกษาก็ได้นำระบบหน่วยกิตมาใช้เช่นเดียวกัน

พ.ศ.2500 ระดับอุดมศึกษาได้แบ่งเกณฑ์การวัดผลของแต่ละวิชา เป็น A B C D E และ I หรือ 4 3 2 1 0 และไม่สมบูรณ์โดยนิสิตจะต้องทำคะแนนได้อย่างต่ำตั้งแต่ระดับ D จึงจะถือว่าสอบได้ และต้องได้คะแนนเฉลี่ยตลอดหลักสูตร 2.00 ขึ้นไป

ตั้งแต่ พ.ศ.2526 การประเมินผล ได้เปลี่ยนมาใช้คะแนนคุณภาพที่ละเอียดยิ่งขึ้นคือ A B⁺ B C⁺ C D⁺ D และ F หรือ 4 3.5 3 2.5 2 1.5 1 และ 0 นิสิตจะต้องสอบได้คะแนนต่ำสุดในรายวิชานั้น ๆ ในระดับ D หรือ I จึงจะสอบผ่านและได้คะแนนเฉลี่ยสะสมแต่ละภาคการศึกษาไม่ต่ำกว่า 1.50 จึงจะมีสิทธิ์เข้าศึกษาในภาคการศึกษาต่อไป

สำหรับบัณฑิตศึกษา นิสิตต้องสอบได้ค่าเฉลี่ยสะสม ตั้งแต่ 3.00 ขึ้นไป จึงจะถือว่าผล

¹⁴³ ฝ่ายวิจัยและวางแผน, สำนักงานอธิการบดี, แผนพัฒนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 7 (พ.ศ.2535-2539), หน้า 10-11.

การศึกษาสมรรถนะและต้องผ่านการสอบวิทยานิพนธ์ตามระเบียบของบัณฑิตวิทยาลัย

การบริหารงานการศึกษาสงฆ์

1. ด้านอาคารสถานที่

พบว่าไม่มีการวางแผนพัฒนาอาคารสถานที่ ให้เหมาะกับภารกิจของการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาและภาระงานของส่วนงานต่าง ๆ ในสังกัดมหาวิทยาลัยจึงทำให้สถานที่ปฏิบัติงานของบุคลากรในส่วนต่าง ๆ คับแคบและอยู่กันแบบแออัด การทำงานจึงไม่คล่องตัว และไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร¹⁴⁴ ในขณะที่ได้ย้ายงานบางส่วนไปอยู่ที่วัดศรีสุตาราม และมีโครงการที่จะสร้างอาคารเพิ่มขึ้นอีกในสถานที่เดิมแต่ยังมีข้อขัดข้องบางประการ จึงยังไม่สามารถดำเนินการได้

2. ด้านบุคลากร

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังไม่มีระเบียบเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลเป็นการเฉพาะ การจัดบุคลากรในส่วนงานต่าง ๆ การกำหนดตำแหน่งและอัตราเงินเดือนเจ้าหน้าที่อยู่ภายใต้ความเห็นชอบของกรมการศาสนา การสรรหาบุคลากรในสายบริหารที่สำคัญ ๆ ขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัย ไม่มีการออกระเบียบว่าด้วยการบริหารงานบุคคลขึ้นใช้บริหารงาน และยังไม่มีการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคลากรตำแหน่งต่าง ๆ อย่างชัดเจน จึงทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพ และยังไม่มีการวางแผนพัฒนาบุคลากรของมหาวิทยาลัยอีกด้วย¹⁴⁵

3. ด้านงบประมาณ

งบประมาณรายได้ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฯ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2500 ได้รับ

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

เงินอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดินของรัฐบาลไทย เงินอุดหนุนจากศาสนสมบัติกลาง เงินบริจาคจากประชาชนผู้ศรัทธา และเงินอุดหนุนจากมูลนิธิเอเซียได้รับถึงปี พ.ศ. 2514 จึงงดเงินอุดหนุน

กรณีเงินอุดหนุนของรัฐบาลผ่านกรมการศาสนา ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2490 ปีละ 60,000 บาท เงินอุดหนุนจากเงินศาสนสมบัติกลาง ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2500 ปีละ 200,000 บาท และตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา รัฐบาลได้ให้งบประมาณอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดินเพิ่มมากขึ้นทุกปี เช่น ปีงบประมาณ พ.ศ. 2534 มหาวิทยาลัยได้รับ 12,537,290 บาท และยังอาศัยงบประมาณจากแหล่งอื่นมาเสริม เพราะงบประมาณที่ได้นั้นจัดสรรเป็นเงินเดือน ค่าสาธารณูปโภค และเงินอุดหนุนบางโครงการเท่านั้น

การได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลไม่เพียงพอสำหรับการใช้จ่ายที่จะพัฒนาตนเองให้มุ่งสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ รวมทั้งไม่สามารถพัฒนาอาคารสถานที่ หรือคิดโครงการใหม่ที่จะพัฒนา มหาวิทยาลัยให้เจริญก้าวหน้าทางวิชาการที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่สามารถทำได้¹⁴⁶

สรุปได้ว่า การบริหารงานการศึกษาสงฆ์ทั้งด้านอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร และด้านงบประมาณ ยังประสบปัญหาในการบริหารทั้ง 3 ด้าน เช่น อาคารสถานที่คับแคบไม่มีการวางแผนพัฒนาด้านอาคารสถานที่ ไม่มีแผนการพัฒนาบุคลากร การบริหารงานบุคลากรขาดประสิทธิภาพ ไม่มีการวางแผนพัฒนาบุคลากรของมหาวิทยาลัย ด้านงบประมาณเงินอุดหนุนที่ได้รับน้อยไม่เพียงพอที่จะนำมาพัฒนามหาวิทยาลัยให้เป็นมหาวิทยาลัยที่มีประสิทธิภาพเทียบเท่ากับมหาวิทยาลัยของรัฐได้

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15.

ตอนที่ 2 การวิจัยอนาคตและเทคนิควิจัยแบบ EDFR

1. อนาคตนิยม (Futurism)

อนาคตนิยม หมายถึง แนวความคิดความเชื่อเกี่ยวกับทางเลือกอนาคตต่าง ๆ (Alternative Futures) ของกลุ่มประชากรหรือกลุ่มสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง มีลักษณะที่เป็นลัทธิปรัชญาสาขาหนึ่ง¹⁴⁷ อนาคตนิยมมีความเชื่อว่าอนาคตเป็นเรื่องที่สามารถทำการศึกษาได้อย่างเป็นระบบ เชื่อว่าความเชื่อของมนุษย์จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจของมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์สามารถจะควบคุมอนาคตได้ นั่นคือเชื่อว่ามนุษย์สามารถที่จะสร้างอนาคตได้ อนาคตนิยมนั้นจะเน้นที่การควบคุมอนาคต และเน้นว่าเราสามารถสร้างอนาคตได้ตั้งแต่ปัจจุบัน ดังคำขวัญของนักอนาคตนิยมน่า "The future is now" อนาคตคือ ปัจจุบัน¹⁴⁸

2. จุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคต (Futures Research)

จุดมุ่งหมายหลักของการวิจัยอนาคตนั้นมิใช่การทำนายที่ถูกต้อง แต่เป็นการสำรวจเพื่อศึกษาแนวโน้มที่เป็นไปได้ ทั้งที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ให้มากที่สุด เพื่อหาทางทำให้แนวโน้มที่พึงประสงค์เกิดขึ้น และป้องกันหรือจัดแนวโน้มที่ไม่พึงประสงค์ให้หมดไปหรือถ้าไม่สามารถจะจัดให้หมดไปได้ ทำอย่างไรจึงจะ"เผชิญหน้า"ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าแนวโน้มที่ไม่พึงประสงค์นั้นเกิดขึ้นจริง ๆ ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยอนาคต จึงมีประโยชน์โดยตรงต่อการกำหนดนโยบาย การวางแผนการตัดสินใจตลอดถึงวิธีการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การสร้างอนาคตที่พึงประสงค์¹⁴⁹

¹⁴⁷ จุมพล พลภัทรชิวิน, "การวิจัยอนาคต" ว.วิจัยวิทยาการวิจัย 1, 1(มกราคม - เมษายน 2529): 22-24.

¹⁴⁸ จุมพล พลภัทรชิวิน, "เทคนิคการวิจัยแบบ EDFR," ว.วิจัยสังคมศาสตร์ 3, 1(มีนาคม 2530): 34-57.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน: 34-57.

3. ระยะเวลาในการศึกษาอนาคต

เอิร์ล โจเซฟ (Earl Joseph)¹⁵⁰ ได้แบ่งระยะเวลาของอนาคตออกเป็น 5 ระยะด้วยกัน คือ

- 3.1 ปัจจุบัน ตั้งแต่ปัจจุบันไปจนถึงปีหน้า
- 3.2 อนาคตระยะใกล้ ตั้งแต่ 1 - 5 ปี
- 3.3 อนาคตระยะกลาง ตั้งแต่ 5 - 20 ปี
- 3.4 อนาคตระยะยาว ตั้งแต่ 20 - 50 ปี
- 3.5 อนาคตระยะไกล 50 ปี หรือมากกว่านั้นขึ้นไป

การศึกษอนาคตส่วนใหญ่ จะศึกษาในระยะกลาง คือ ประมาณช่วง 15-20, 25 ปี เพราะมีความเชื่อว่าการศึกษาระยะกลางนี้ ถ้าผลการศึกษาออกมาและเรานำผลการศึกษานั้นมาปฏิบัติอย่างจริงจังจะทันทีที่คนรุ่นเราได้เห็นผล

4. เทคนิคการวิจัยแบบ EDFR (Ethnographic Delphi Futures Research)

เทคนิคการวิจัยอนาคต EDFR เป็นเทคนิคที่ จุมพล พูลภัทรชีวิน เป็นผู้พัฒนา มาจากเทคนิค EFR (Ethnographic Futures Research) และเทคนิคเดลฟาย (Delphi) ในปีพ.ศ. 2522¹⁵¹ เป็นเทคนิคการวิจัยอนาคตที่ต่อยอดของจุดมุ่งหมายและความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยอนาคตมากที่สุดวิธีหนึ่ง เป็นเทคนิคการวิจัยที่รวมเอาจุดเด่นหรือข้อดีของเทคนิค EFR และ Delphi เข้าด้วยกัน¹⁵² ซึ่งจุดอ่อนของแต่ละเทคนิคนั้นจะถูกแก้ไขด้วยจุดเด่น ซึ่งกันและกัน

¹⁵⁰ Earl Joseph, "What is Future Time ?," The Futurist 8 (August 1974): 178. (อ้างถึงใน นาทยา บิลันธานนท์, อนาคตศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2526), หน้า 61.)

¹⁵¹ Chumpol Poolpatarachewin, "Ethnographic Delphi Futures Research: Thai University Pilot Project," Journal of Cultural and Education Futures, Vol.2 No.4 (1982): pp 11-19.

¹⁵² จุมพล พูลภัทรชีวิน, เทคนิคการวิจัยอนาคต EDFR, (เอกสารอัดโรเนียว, ม.ป.ท., ม.ท.ท.), หน้า 5.

ขั้นตอนและวิธีการของ EDFR คล้ายกับเทคนิค Delphi จุดเด่นที่ทำให้ EDFR แตกต่างจากเดลฟาย คือ ในรอบแรกของการวิจัย จะใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบ EFR ที่ปรับปรุงแล้ว^{๕๓} และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ แล้วสร้างเป็นแบบสอบถามส่งไปให้ผู้เชี่ยวชาญตอบอีก 2-3 รอบ ตามรูปแบบของเดลฟาย (เพื่อหาฉันทมติของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ และนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อหาแนวโน้มที่เป็นไปได้) ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้ EDFR ต่างจาก EFR

เทคนิคการวิจัยอนาคตแบบ EDFR เป็นระเบียบวิธีในการวิจัยหรือการคาดการณ์อนาคต และเป็นเทคนิคการสื่อสารระหว่างผู้เชี่ยวชาญ เพราะผู้เชี่ยวชาญมักไม่มีเวลาว่างมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยตรง ซึ่งจะเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้เรียนรู้ความเชี่ยวชาญระหว่างกันทำให้ความเชี่ยวชาญเพิ่มขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อการตัดสินใจหรือกำหนดนโยบาย

ขั้นตอนการวิจัยเทคนิค EDFR ผู้วิจัยสรุปจาก เทคนิคการวิจัยแบบ EDFR ของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จากวารสารวิจัยสังคมศาสตร์ คำบรรยายและเอกสารประกอบคำบรรยายเทคนิคการวิจัยอนาคตแบบ EDFR เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2537 ณ ห้องสัมมนา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กระบวนการวิจัยแบบ EDFR (ขั้นตอนในการวิจัยเทคนิค EDFR)

ขั้นตอนในการวิจัยเทคนิค EDFR มีขั้นตอน ดังนี้คือ

1. การเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ

เทคนิคการวิจัย EDFR ใช้ผู้เชี่ยวชาญเป็นกลุ่มตัวอย่างการวิจัย เพราะเชื่อว่าผู้เชี่ยวชาญจะเป็นกลุ่มบุคคลที่มองหรือคาดการณ์อนาคตได้ชัดเจน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมในอนาคต ในด้านต่าง ๆ นั้น ผู้ที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงมักจะเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญนั่นเอง

เกณฑ์ในการเลือกผู้เชี่ยวชาญ(กลุ่มตัวอย่าง)ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายในการวิจัย ฉะนั้นการเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญจึงมีลักษณะเป็นแบบเจาะจงเลือก กลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่จะทำให้ผลการวิจัยของเรามีผล ได้แก่ ผู้บริหารในหน่วยงานนั้น กลุ่มผู้มีอำนาจ นักวิชาการและอาจารย์รวมถึงผู้ใช้บริการด้วย การที่กำหนดให้มันักวิชาการด้วยนั้น จะทำให้ผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักบริหารได้รับข้อมูลใหม่ ๆ ซึ่งอาจจะช่วยในการตัดสินใจได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน: 5.

ในเรื่องจำนวนผู้เชี่ยวชาญในการวิจัยนั้น ยิ่งมากยิ่งขึ้นดี ปกติประมาณ 20-30 กว่าคน สำหรับอัตราส่วนระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญนั้น ผู้วิจัยเป็นผู้กำหนดเอง โดยเลือกผู้เชี่ยวชาญส่วนที่เราเน้นให้มากหน่อยและจำนวนผู้เชี่ยวชาญในแต่ละรอบนั้นไม่จำเป็นต้องเท่ากันแต่ถ้าได้เท่ากันก็ดี

การเตรียมตัวกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะมีผลกระทบต่อการศึกษาตลอด เวลาผู้วิจัยจำเป็นต้องติดต่อกับผู้เชี่ยวชาญเป็นการส่วนตัวอธิบายถึงจุดมุ่งหมายขั้นตอนต่าง ๆ ของการวิจัยเวลาที่จะใช้ในแต่ละรอบ ย้ำถึงความสำคัญของการวิจัยขึ้นนี้มีจุดมุ่งหมายและประโยชน์อย่างไรบ้าง ถ้าได้รับความร่วมมือกันคว้นและเวลาสำหรับสัมภาษณ์ การเตรียมผู้เชี่ยวชาญดังกล่าว จะเปิดโอกาสให้ผู้เชี่ยวชาญได้มีเวลาเตรียมตัว เตรียมข้อมูล จัดระบบข้อมูลและความคิดล่วงหน้า ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือเพิ่มขึ้น

2. การสัมภาษณ์แบบ EDFR

การสัมภาษณ์แบบ EDFR มีความยืดหยุ่นมากอาจยึดตามรูปแบบของ EFR โดยเริ่มจาก Optimistic Realistic(O-R) Pessimistic Reslistic(R-R) และ Most Probable (M-P) ตามลำดับ หรืออาจเลือกสัมภาษณ์เฉพาะแนวโน้มที่ผู้เชี่ยวชาญคาดว่าจะเป็นไปได้ไม่ว่าจะเป็นแนวโน้มจะเป็นไปในทางที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์เพราะเราสามารถหวนาคะที่พึงประสงค์ได้ในรอบที่ 2 และ 3 การสัมภาษณ์แบบ EDFR เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยเพิ่มประเด็นแนวโน้มที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญท่านแรก ๆ เข้าไปกับการสัมภาษณ์คนต่อ ๆ ไปเพราะเราต้องการศึกษาแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นให้มากที่สุด แต่ถ้าเนื้อหาที่เราศึกษามีรายละเอียดมาก การสัมภาษณ์จะกินเวลานานอาจแบ่งหัวข้อสัมภาษณ์เป็นวัน ๆ หรือให้ผู้เชี่ยวชาญให้ข้อมูลเฉพาะเรื่องที่เขาเชี่ยวชาญจริง ๆ แล้วส่งข้อมูลย้อนกลับไปในรอบที่ 2 และ 3 ให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาอีกครั้งหนึ่งก็ได้

3. การเขียนแนวโน้มในแบบสอบถาม

การเขียนแนวโน้มในแบบสอบถามจะต้องใช้ภาษาที่สั้นกระชับรัดชัดเจนโดยพยายามคงความหมายเดิมของผู้เชี่ยวชาญไว้ให้มากที่สุด แต่ต้องเน้นที่ความชัดเจนและใช้ภาษาที่เป็นกลางไม่คลุมเครือ จะต้องเขียนแนวโน้มที่มีประเด็นแนวโน้มเดียวต่อ 1 ข้อ อย่าให้มีแนวโน้มย่อย ๆ เล็ก ๆ อยู่ในแนวโน้มใหญ่

แบบสอบถามในรอบที่ 2 ของ EDFR มักจะยาวมาก อาจแบ่งประเด็นในการศึกษาเป็นตอน ๆ ไป โดยใช้การวิจัยต่อเนื่องหรือเราต้องอธิบายให้ผู้เชี่ยวชาญเข้าใจจุดมุ่งหมายและเทคนิค

วิจัยให้ผู้เชี่ยวชาญทราบอย่างชัดเจน และในรอบที่ 3 เราอาจตัดแนวโน้มที่มีความเป็นไปได้ในระดับต่ำออก ซึ่งจะเหลือเฉพาะแนวโน้มที่อยู่ในระดับมาก เช่น 3.5 (ค่า Median จากมาตราวัด 5 ช่อง) ขึ้นไป ซึ่งแบบสอบถามในรอบที่ 3 จะมีจำนวนข้อลดลงที่น่าจะให้ผู้เชี่ยวชาญคาดการณ์แนวโน้มที่เป็นไปได้

4. การรายงานผล

การรายงานผล เรายึดเอาผลในรอบที่ 3 เป็นเกณฑ์ โดยเลือกรายงานแนวโน้มที่มีความเป็นไปได้ระดับสูง แต่เราสามารถเลือกแนวโน้มที่น่าสนใจในรอบที่ 2 ที่ไม่เป็นไปตามเกณฑ์และไม่ได้ศึกษาในรอบที่ 3 มาอภิปรายผลได้

5. จำนวนรอบที่ควรทำ

จำนวนรอบ จำนวนคนขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมาย งบประมาณ เวลา และกำลังคนของการวิจัย แต่จะหยุดที่รอบหนึ่งรอบใดก็ได้ โดยดูจากคำตอบที่ได้ในรอบต่าง ๆ ว่ามีความเป็นเอกพันธ์หรือยังมี Homogeneity ของคำตอบ หรือมี Consensus ของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ครอบคลุมเรื่องที่เราศึกษามากพอแล้วหรือยัง ถ้าได้ข้อมูลหนักแน่นพออาจหยุดแค่รอบที่ 2 แต่จำนวนรอบที่พอดี นักวิจัยพบว่า การทำจำนวน 3 รอบ เป็นจำนวนรอบที่พอดี เพราะความคลาดเคลื่อนจะมีไม่มาก

6. การเขียนรายงานการวิจัยอนาคตแบบ EDFR

การเขียนรายงานการวิจัยนั้นขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการวิจัยในกรณีแบบสอบถามเป็น Rating Scale มี 5 Scale เราอาจกำหนดค่า Median ระดับมากคือ 3.5 ขึ้นไปเป็นเกณฑ์ในการนำแนวโน้มมารายงาน แล้วดูความสอดคล้องของคำตอบ โดยพิจารณาจาก Interquartile Range ($Q_3 - Q_1$) ไม่เกิน 1.5 บวก Mode - Median ไม่เกิน 1 หรืออาจเลือกทำเฉพาะ Interquartile Range ก็ได้ ข้อสำคัญคือจะต้องมีเกณฑ์เพื่อจะได้รายงานได้อย่างเป็นระบบ เชื่อถือได้ หรืออาจรายงานแนวโน้มที่มีความเป็นไปได้ตามเกณฑ์ที่เรากำหนดใช้ระดับหนึ่งเช่น ระดับมากหรือมากที่สุดรวมกัน แล้วอาจวงเล็บกำกับข้างท้ายว่า แนวโน้มไหนที่ผู้เชี่ยวชาญก็เปอร์เซ็นต์เห็นว่าพึงประสงค์ ผู้เชี่ยวชาญก็เปอร์เซ็นต์เห็นว่าไม่พึงประสงค์

ภาษาที่ใช้ในการเขียนวิจัยนั้น อาจเขียนด้วยภาษาที่เป็นทางการ มีคั่นที่กระชับรัดชัดเจน หรือจะใช้ภาษาธรรมดา ๆ สละสลวย คนทั่วไปอ่านแล้วรู้เรื่องเข้าใจ

ตอนที่ 3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของพระสงฆ์มีดังนี้

สุมาลี สุวรรณแสง¹⁵⁴ ได้ศึกษาเรื่อง "ระบบบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย" เมื่อ พ.ศ. 2517 พบว่า

นโยบายในการจัดการศึกษา มีความมุ่งหมายให้ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการเสริมสร้างสันติสุขให้แก่ปวงชน

หลักสูตร เดิมแบ่งออกเป็น 2 แผนก คือ แผนกคณธรรและแผนกวิปัสสนาธุระ ด้านคณธรรเดิมแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือชั้นเปรียญตรี ชั้นเปรียญโทและเปรียญเอกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงจัดการศึกษาทั้ง 3 ระดับเป็น 9 ประโยค

การจัดองค์การบริหารการศึกษา ปัจจุบันใช้พระอารามเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรม

การบริหารงานบุคคล ปัจจุบันมีหน่วยงานรับผิดชอบคือ มหาเถรสมาคม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ส่วนมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง สภาการศึกษาฝ่ายสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบ

การงบประมาณ เพื่อการศึกษาของสงฆ์ได้จากผู้มีจิตศรัทธาและมูลนิธิต่าง ๆ เช่นมูลนิธิเอเซียและยังได้รับจากเงินงบประมาณประจำปี

การบริหารการศึกษา-จัดการศึกษา 3 ประเภทคือ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม มี 3 ระดับ คือ นักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก แผนกบาลีแผนใหม่ มี 3 ระดับ เรียกว่า เปรียญตรี เปรียญโท เปรียญเอกและมหาวิทยาลัยสงฆ์มี 2 แห่ง คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย ของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ของฝ่ายมหานิกาย ประเภทที่สาม คือ จิตตภาวันวิทยาลัย จัดตั้งโดยมูลนิธิอิทธิกรรมมหาธาตุ ของฝ่ายมหานิกาย

¹⁵⁴ สุมาลี สุวรรณแสง, "ระบบบริหารการศึกษาฝ่ายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), บทคัดย่อ หน้า ค-ง.

พาสนา กิจถาวร¹⁵⁵ ศึกษาเรื่อง "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงเห็นว่าสามารถใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนากำลังคนที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของชาติ โดยอาศัยคณะสงฆ์ที่บุคคลในสังคมไทยทุกหน่วยยอมรับเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำการศึกษาระบบโรงเรียน (Formal Education) มาใช้ปรับปรุงระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมของไทย โดยจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด มีการปรับปรุงระบบการบริหาร การปกครอง และการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อตอบสนองนโยบายการศึกษาของรัฐ แต่ยังมีอุปสรรคอีกมาก แต่คุณค่าที่ยังหลงเหลืออยู่จวบจนปัจจุบันคือ ความผูกพันของชาวไทยที่มีต่อพุทธศาสนา และคุณค่าทางจิตใจที่สังคมให้ความยกย่องต่อครูอาจารย์ด้วยความรู้สึกที่ว่า พระเป็นครูเป็นพ่อ ทำให้ครูมีลักษณะเป็นปราชญ์บุคคล ที่หนึ่งให้ความเคารพและกตัญญู ตลอดจนค่านิยมแห่งการศึกษาที่มุ่งปลูกฝังด้านจริยธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายหนึ่งของแผนการศึกษาของไทยตลอดมา

อุษา ชัยโชติชัย¹⁵⁶ ได้ศึกษาเรื่อง "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระบอบป.ศ. 2482-2490" พบว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แบ่งเป็น 2 แบบคือ การศึกษาปริยัติธรรมแบบเดิมและการจัดการศึกษาในรูปวิทยาลัย หลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาของคณะสงฆ์แยกออกจากการศึกษาของรัฐ เป็นผลให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีลักษณะมุ่งที่จะศึกษาด้านธรรมวินัย โดยจัดหลักสูตรนักเรียนขึ้น และเป็นพื้นฐานการศึกษาของคณะสงฆ์จนถึงปัจจุบัน ต่อมาคณะสงฆ์ได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นคือ มหามกุฏราชวิทยาลัย (2489) และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2490) เพื่อเป็นสถาบันการศึกษาชั้นอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ แม้ว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจะมีปัญหาและอุปสรรคหลายประการ แต่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยังผลดีต่อคณะสงฆ์และต่อสังคมไทยโดยส่วนรวม

¹⁵⁵ พาสนา กิจถาวร, "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), บทคัดย่อหน้า ง-จ.

¹⁵⁶ อุษา ชัยโชติชัย, "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระบอบปี พ.ศ. 2482-2490." (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้าบทคัดย่อ ง-จ.

เมธี พงศ์โสภา¹⁵⁷ ได้ศึกษาเรื่อง "ปัญหาการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาของสงฆ์" กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ คือนักศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน 191 คน และอาจารย์ที่สอนจำนวน 51 คน รวม 242 คน โดยการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น ข้อมูลเป็นแบบสอบถามความคิดเห็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า พบว่านักศึกษาในมหาวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมีความเห็นเห็นว่าหลักสูตร อาจารย์ผู้สอน และอุปกรณ์การเรียนการสอนเป็นปัญหา นักศึกษาชั้นปีที่ 3-4 มีความเห็นว่าเป็นปัญหามากกว่าชั้นปีที่ 1-2 นอกจากนี้นักศึกษาและอาจารย์ของทั้งสองสถาบันส่วนใหญ่เห็นว่า รัฐบาลควรรับรองสถานภาพและควรเพิ่มงบประมาณให้มหาวิทยาลัยสงฆ์มากขึ้น และมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรมีการปรับปรุงการบริหารภายในด้วย

สายทิพย์ จิตตมาศ¹⁵⁸ ได้ศึกษาเรื่อง "บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย 2489-2526." พบว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีบทบาทต่อสังคมไทยหลายประการคือ มีบทบาทในการจัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ให้มีความรู้ทั้งในทางศาสนาและวิทยาการสมัยใหม่ พร้อมทั้งจัดหลักสูตรให้พระภิกษุออกไปปฏิบัติศาสนกิจในการพัฒนาชนบท โดยการพัฒนาวัด หมู่บ้าน จิตใจ สติ ปัญญา รวมทั้งการศึกษา ตลอดจนให้บริการและการสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ แก่ประชาชน พระภิกษุที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ส่วนใหญ่กลับไปพัฒนาท้องถิ่นเดิม บางส่วนไปศึกษาต่อในต่างประเทศ แล้วกลับมาเป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือทำงานด้านธุรการต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย อีกจำนวนหนึ่งลาสิกขาบทไปประกอบอาชีพแบบฆราวาส เช่น ครู อาจารย์ และอนศานาจารย์ หรือรับราชการในกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ นอกจากนี้มหาวิทยาลัยสงฆ์ยังได้ส่งพระภิกษุที่สำเร็จการศึกษาจำนวนหนึ่ง ไปบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมตามโครงการต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย เช่น โครงการพระธรรมทูตและพระธรรมจาริก แต่ยังไม่พบข้อโต้แย้งในประเด็นที่ว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรได้รับการรับรองวิทยฐานะจากรัฐบาลหรือไม่

¹⁵⁷ เมธี พงศ์โสภา, "ปัญหาการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาของสงฆ์."

(ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2526), หน้า 210.

¹⁵⁸ สายทิพย์ จิตตมาศ, "บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย 2489-2526."

(ปริญญาานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้าบทคัดย่อ ง-จ.

มันส์ เกิดปรากฏ^{๕๕} ศึกษาเรื่อง "พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย"

พบว่า

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หลักสูตรเดิมของการศึกษาพระปริยัติธรรม แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ บาเรียนตรี บาเรียนโท และบาเรียนเอก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาปริยัติธรรมจาก 3 ระดับเป็น 9 ระดับหรือ 9 ประโยค ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2359 เป็นต้นมา ในปัจจุบันมหาเถรสมาคมและกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ รับผิดชอบสำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งปวง

2. สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินงานในฐานะสถาบันการศึกษาของสงฆ์ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 โดยพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้นามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาประกาศตั้งเป็นสถานศึกษาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ เรียกว่าสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

ส่วนมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นสถาบันการศึกษาของสงฆ์ สถาปนาโดย พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2432 ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ใช้นามว่า มหาธาตุวิทยาลัย ต่อมาดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ ใช้นามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย เปิดสอนเมื่อ 18 กรกฎาคม 2490 เป็นต้นมา

มูลเหตุของการจัดการศึกษาในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เพื่อปรับปรุงการศึกษาของสงฆ์ ให้เหมาะสมกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ให้พระภิกษุสามเณรศึกษาระยะปริยัติธรรมควบคู่กับวิชาสามัญทางโลก

3. หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่งเป็นระบบเบ็ดเสร็จจัดหลักสูตรการศึกษาต่ำกว่าอุดมศึกษา และระดับอุดมศึกษาไว้ในสถาบันเดียวกัน และมีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกับหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัยอยู่เสมอ

^{๕๕} มันส์ เกิดปรากฏ, "พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย." (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้าบทคัดย่อ ง-ช.

4. การบริหารงาน ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ตั้งแต่เริ่มดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นหน่วยงานเอกเทศ การบริหารงานใช้ระบบคณะกรรมการ เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2512 ได้สังกัดมหาเถรสมาคม การบริหารงานใช้ระบบสภามหาวิทยาลัย
5. บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งที่มีต่อสังคมไทยได้แก่ การให้การศึกษาศาสนศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา และให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนาแก่สังคมไทย เช่น การเผยแผ่ธรรม การจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินยาศาสตร์ ฯลฯ เป็นต้น
6. มหาเถรสมาคมได้รับรองวิทยฐานะมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2512 แต่รัฐบาลไทยยังไม่รับรองวิทยฐานะชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์
7. คาคณะเนนแนวโנםของมหาวิทยาลัยสงฆ์หลัง พ.ศ.2526 คาดว่ารัฐบาลไทยอาจจะรับรองวิทยฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจะเพิ่มวิทยาเขตในต่างจังหวัดมากขึ้น
8. อิทธิพลที่ทำให้เปลี่ยนแปลงพัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ อิทธิพลของวิชาการสมัยใหม่ การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ระบบอุดมศึกษาของรัฐ
9. ผลดีของการจัดการศึกษาในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ พระภิกษุสามเณรมีโอกาสในการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ช่วยปรับปรุงการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระภิกษุสามเณรให้ดีขึ้นและช่วยสร้างพระภิกษุสามเณรให้เป็นผู้นำชุมชน และให้บริการด้านต่าง ๆ แก่สังคม

สงวน ไชงรัตน์^{๑๐} ศึกษาเรื่อง "การศึกษาสภาพปัจจุบัน และความต้องการศูนย์สื่อการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์" พบว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ยังไม่มีหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านโสตทัศนศึกษาโดยตรง การให้บริการด้านโสตทัศนศึกษาของมหาวิทยาลัยส่วนมาก เกี่ยวกับการให้ยืมและการใช้เครื่องมืออุปกรณ์โสตทัศนศึกษาต่าง ๆ ปัญหาการใช้บริการ การผลิตและการจัดหาโสตทัศนอุปกรณ์ ในการสอนของผู้สอนที่สำคัญคือ ขาดงบประมาณในการผลิตและจัดหาสื่อการสอนเจ้าหน้าที่บริหารงานโสตทัศนศึกษายังมีไม่เพียงพอ ขาดสื่อการสอนที่สอดคล้องกับเนื้อหาวิชา และไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบเรื่องสื่อการสอนโดยตรง ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานโสตทัศนศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่สำคัญ คือ ขาดงบประมาณ บุคลากรโสตทัศนอุปกรณ์ และสถานที่ ในการดำเนินงาน

^{๑๐}สงวน ไชงรัตน์, "การศึกษาสภาพปัจจุบันและความต้องการศูนย์สื่อการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์." (ปริญญานินนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาโสตทัศนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), บทคัดย่อ.

ด้านความต้องการเกี่ยวกับศูนย์สื่อการศึกษาของผู้บริหารผู้สอน ผู้เรียนและเจ้าหน้าที่โสตทัศนศึกษา ส่วนใหญ่ต้องการให้มีการจัดตั้งศูนย์สื่อการศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นอย่างมาก ควรมีอาคารเป็นเอกเทศ ตั้งอยู่ในสถานที่ที่สะดวกต่อการให้บริการและเป็นหน่วยงานสังกัดกองบริการการศึกษา

พูนสุข เขิดชัย¹⁶¹ ศึกษาเรื่อง "การศึกษาของพระสงฆ์ในจิตตภาวันวิทยาลัย" ใช้วิธีวิจัยเชิงบรรยาย ประชากรที่ศึกษาประกอบด้วย ผู้บริหารในจิตตภาวันวิทยาลัยจำนวน 5 รูป อาจารย์จำนวน 45 รูป/คน นักศึกษาในจิตตภาวันวิทยาลัยจำนวน 477 รูป เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ การบันทึกภาพถ่าย แบบสอบถาม วิเคราะห์หาความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม ใช้สูตรสัมประสิทธิ์ อัลฟา (α -Coefficient) สถิติที่ใช้ได้แก่ หาค่าร้อยละ ค่ามัธยฐาน เลขคณิต และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D) พบว่า จิตตภาวันวิทยาลัยเป็นสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณร เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ความสามารถ ในการเผยแผ่ศาสนาและบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่สังคม ปัจจุบันมีการจัดการศึกษาเป็น 4 คณะได้แก่ คณะพุทธศาสตร์ คณะภาษาไทย คณะนวัตกรรมการสอนมีทั้งการบรรยายและการฝึกปฏิบัติ การวัดและการประเมินผลมีทั้งการใช้แบบทดสอบ การสังเกตพฤติกรรมและการประเมินผลงาน และยังมีโครงการอบรมพระช่วยพัฒนาการทางจิต โครงการธนาคารโค-กระบือ โครงการโรงสีข้าวช่วยชาวนา เป็นต้น ปัญหาการศึกษาที่พบ ได้แก่ การขาดอาจารย์ผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถและความเสียสละที่จะให้ความรู้แก่พระภิกษุสามเณร การขาดสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน แนวทางในการแก้ไขปัญหาที่วิทยาลัยควรเพิ่มบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ควรเพิ่มงบประมาณ และให้ความสำคัญด้านสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน

พระมหामณเฑียร อีรานนุโท(จารังกิจ)¹⁶² ศึกษาเรื่อง "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย(พ.ศ. 2489-2530)" เมื่อพ.ศ. 2534 พบว่า การศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรมีหลายประเภท

¹⁶¹ พูนสุข เขิดชัย, "การศึกษาของพระสงฆ์ในจิตตภาวันวิทยาลัย." (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้าบทคัดย่อ.

¹⁶² พระมหามณเฑียร อีรานนุโท(จารังกิจ), "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย (พ.ศ. 2489-2530)." (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), บทคัดย่อหน้า ง-จ.

และแตกต่างกันทางการบริหารและหลักสูตร ซึ่งสรุปได้ ดังนี้คือ

1. การศึกษาที่เป็นระบบของคณะสงฆ์โดยคณะสงฆ์เป็นผู้จัดดำเนินการเองได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ซึ่งยึดแบบแผนการจัดมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีการปรับปรุงแก้ไขที่สำคัญใด ๆ เลยจนกลายเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดเห็นระหว่างพระเถระผู้ใหญ่ซึ่งต้องการอนุรักษ์ของเดิมไว้กับพระภิกษุสามเณรรุ่นใหม่ที่ต้องการให้มีการปรับปรุงแก้ไขด้าน การบริหารและหลักสูตรให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป

2. การศึกษาที่คณะสงฆ์จัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ ได้แก่การศึกษาในรูปแบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง จัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาชั้นสูงควบคู่กับวิชาการทางโลกแก่พระภิกษุสามเณร ซึ่งได้รับการยอมรับเป็นทางการจากคณะสงฆ์เมื่อ พ.ศ.2512

3. การศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นตามความเห็นชอบของคณะสงฆ์ ได้แก่โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรมีทั้งวิชาพระปริยัติธรรมและวิชาสามัญ

4. การศึกษาในระบบของรัฐซึ่งหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลจัดขึ้น ได้แก่โรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุสามเณร หลักสูตรมีแต่วิชาสามัญล้วน

5. การศึกษาที่อยู่นอกระบบของคณะสงฆ์และของรัฐ ได้แก่ จิตตภาวันวิทยาลัยและสำนักวิปัสสนากรรมฐานต่าง ๆ

การดำเนินการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ พบว่ามีปัญหาและอุปสรรคเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลี ทั้งในด้านการบริหาร หลักสูตร การเรียนการสอนและการวัดผล รวมทั้งคุณภาพและสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาอันเป็นผลมาจากการไม่ได้รับความเอาใจใส่หรือใส่ใจอย่างจริงจังจากรัฐและคณะสงฆ์ แต่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ก็มีบทบาทในฐานะเป็นช่องทางการศึกษาของบุคคลผู้ด้อยโอกาสในสังคม ช่วยผ่อนเบาปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของรัฐ รวมถึงช่วยส่งเสริมและฝึกอบรมบุคลากรให้มีคุณภาพที่ดีแก่สังคมส่วนรวมและแก่พระศาสนา

ดวงพร สุขศิริวัฒน์¹⁶³ ได้ศึกษาเรื่อง "พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. 2527-2534" โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร นำมาวิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อเรื่องและสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง พบว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจัดหลักสูตรการศึกษาระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา และระดับอุดมศึกษาไว้ในสถาบันเดียวกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตศาสนทายาท ที่มีความรู้ทั้งวิชาการทางศาสนาและวิชาการทางโลกควบคู่กันไป สำหรับหลักสูตรในระดับบัณฑิตศึกษา มุ่งผลิตนักวิชาการด้านพุทธศาสนา ที่สามารถประยุกต์พุทธธรรมในสังคมปัจจุบันได้ การจัดการเรียนการสอนส่วนใหญ่ใช้วิธีบรรยายประกอบการอภิปรายในชั้นเรียน สื่อการเรียนการสอนมีน้อย การประเมินผลการศึกษาใช้เกณฑ์ที่มหาวิทยาลัยกำหนดไว้ การบริหารงานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งอยู่ภายใต้ความเห็นชอบของ "คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์" ซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายสูงสุดและแผนการจัดการศึกษา การบริหารงานภายในใช้ระบบสภามหาวิทยาลัย ประกอบด้วย กรรมการโดยตำแหน่ง ซึ่งเป็นบรรพชิตเท่านั้น และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ โดยกรรมการฝ่ายบรรพชิตมีบทบาท ในการตัดสินใจด้านการบริหารงาน การบริหารด้านบุคลากร ด้านงบประมาณและด้านอาคารสถานที่

บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งที่มีต่อสังคมไทย นอกจากการผลิตศาสนทายาทซึ่งเป็นบทบาทหลักแล้ว ยังให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนาแก่สังคม ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ การจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย ส่วนด้านการวิจัยไม่ปรากฏผลงานเด่นชัด

จากผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาสำหรับพระสงฆ์และการบริหารงานด้านต่าง ๆ สรุปได้ว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ยังประสบกับปัญหาต่าง ๆ ทั้งระบบการศึกษาที่มีหลายระบบ ปัญหาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนโดยเฉพาะในแผนกนักธรรมและแผนกบาลี ปัญหาการขาดงบประมาณการบริหารงานด้านอาคารสถานที่และบุคลากร แต่สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ก็มีส่วนช่วยในการจัดการศึกษาให้แก่ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ช่วยอบรมบุคลากรให้แก่สังคม

¹⁶³ ดวงพร สุขศิริวัฒน์, "พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. 2527-2534" (ปริญญานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิจัยและประเมินผลการศึกษา ภาควิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2536), หน้าปกค้อย่อ.